

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İSLAM ÖNCESİNDEN EMEVİLER'İN SONUNA KADAR KAHTÂNÎLER

Zuhal TAŞKIN
Yüksek Lisans Tezi
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANA BİLİM DALI
HAZİRAN 2022

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANA BİLİM DALI

Yüksek Lisans Tezi

**İSLAM ÖNCESİNDEN EMEVİLER'İN SONUNA KADAR
KAHTÂNÎLER**

Tez Yazarı
Zuhal TAŞKIN

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Hakan ÖZTÜRK

HAZİRAN 2022
ELAĞIĞ

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI

Yüksek Lisans Tezi

Başlığı:	İslam Öncesinden Emevîler'in Sonuna Kadar Kahtânîler
Yazarı:	Zuhal TAŞKIN
Tez Öneri Tarihi:	15.04.2021
Savunma Tarihi:	24.06.2022

TEZ ONAYI

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü tez yazım kurallarına göre hazırlanan bu tez aşağıda imzaları bulunan jüri üyeleri tarafından değerlendirilmiş ve akademik dinleyicilere açık yapılan savunma sonucunda **OYBİRLİĞİ** ile kabul edilmiştir.

İmza

Danışman:	Dr. Öğr. Üyesi Hakan ÖZTÜRK Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
------------------	---

Başkan:	Doç. Dr. Sıtkı NAZİK Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
----------------	---

Üye:	Dr. Öğr. Üyesi Sıddık ÜNALAN Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
-------------	--

**Bu tez, Enstitü Yönetim Kurulunun/ 06 /2022 tarihli toplantısında
tescillenmiştir.**

Pro. Dr. Murat SUNKAR
Enstitü Müdürü

BEYAN

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım “İslam Öncesinden Emevîler’in Sonuna Kadar Kahtânîler” Başlıklı Yüksek Lisans Tezi’nin içindeki bütün bilgilerin doğru olduğunu, bilgilerin üretilmesi ve sunulmasında bilimsel etik kurallarına uygun davrandığımı, kullandığım bütün kaynakları atıf yaparak belirttiğimi, maddi ve manevi desteği olan tüm kurum/kuruluş ve kişileri belirttiğimi, burada sunduğum veri ve bilgileri unvan almak amacıyla daha önce hiçbir şekilde kullanmadığımı beyan ederim.

24.06.2022

Zuhal TAŞKIN

ÖN SÖZ

Arap yarımadası fiziki, coğrafi ve sosyal sebeplerle tarihin erken dönemlerinden itibaren kabile mücadelelerine sahne olmuştur. Gerek İslam öncesi gerekse İslam'ın ortaya çıkışından sonra en çok bilinen kabile mücadelesi Mekke şehrine kimin hâkim olacağı ile ilgili olan Kureyş kabilesi içindeki Emevî-Hâşimî mücadelesidir. Bunun gibi bir başka mücadele tarihi daha eski zamanlara dayanan Kahtânî-Adnânî kabileleri arasında da meydana gelmiştir. Bu mücadeleye Güney Arapları ve Kuzey Arapları mücadelesi veya Kelbî-Kaysî ya da Yemenî- Mudarî mücadelesi de denmektedir. Tezimizin konusunu oluşturan Kahtânîlerin yurdu olan Güney Arabistan, Hindistan-Çin-İran-Mısır arasındaki ticaret yolu üzerinde olması sebebiyle ekonomik ve stratejik yönden büyük öneme sahiptir. Bölge bu özelliği sebebiyle değişik kültürlerin birleştiği bir kültür mozaiğine sahiptir. Güney Arabistan'da yapılan setler sayesinde toprağın sulanabilmesi de tarımın gelişmesini sağlamıştır. Mainliler, Sebalılar ve Himyerliler gibi büyük devletlerin kurulduğu bir bölge olması sebebiyle de Arabistan tarihi içinde önemli bir yere sahip olmuştur. Bu bölgenin önemi İslam Dini ortaya çıktıktan sonra da devam etmiştir.

Mekke döneminde müşriklerin İslam'a girme konusunda gecikmeleri, Medine'de Evs-Hazrec ve Muhacir-Ensar arasındaki çekişmeler, Ridde olayları, Hz. Osman (ra) döneminde çıkan olayların altında yatan sebepler, Emevîler döneminde ortaya çıkan daha büyük temelli olayların hepsinde başta Adnânî-Kahtânî kabileleri arasındaki çekişmeler olmak üzere kabilecilik olgusunun etkili olduğunu söyleyebiliriz. Bundan dolayı İslam Tarihinde meydana gelen olaylar ile ilgili araştırmalarda kabilecilik olgusunun göz ardı edilmemesi gerektiğini düşünüyoruz. Hz. Ali ve Muâviye arasında geçen mücadeleden galip çıkan tarafın Muâviye olmasıyla beraber yaklaşık 90 yıl hüküm sürecek olan Emevî Devleti kurulmuştur. İslam Tarihinde derin etkiler bırakan bu dönemin en önemli özelliklerinden biri de muhalif gruplar ve yönetim arasında yaşanan siyasi, fikrî ve askerî mücadelelerdir. Yemen asıllı Kahtânî kabileler ile Kuzey Arabistanlı Adnânî kabileler arasında geçen mücadele de bunlardandır. Bu iki büyük kabile arasındaki devlete hâkim olma mücadelesinin de Emevîlerin yıkılışında etkili olduğu bilinen bir husustur. Bu çalışmada özellikle Kahtânîlerin bu süreçteki rollerini tespit etmeye çalıştık.

Kahtânî Kabilesi hem İslam öncesi hem de İslam sonrası Arabistan tarihinde önemli bir konuma sahiptir. Bu önemine binaen kabilenin özellikle de İslam sonrası tarihinin araştırılması ve bu dönemdeki etkisinin tespit edilmesinin gerekliliği fikri bizde oluştu. Yapmış olduğumuz araştırmalarda müstakil bir çalışma olarak Kahtânî Kabilesi ile ilgili akademik anlamda bir tez veya makalenin olmadığını tespit ettik. Kahtânîler ile ilgili bilgiler çeşitli çalışmalarda yüzeysel olarak ele alınmış olup, konuyla ilgili müstakil bir çalışmanın gerekli olduğu ortadadır. Biz de Kahtânî Kabilesi ile ilgili böylesi bir çalışmayı yapmaya karar verdik.

Tezimiz giriş ve iki ana bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde Kahtânî kabileleri daha iyi tanımak için Kahtânî kabilelerinin ilk ana yurdu olan Yemen'den, Kahtânîlerin soyundan, Arapların neden Adnânî ve Kahtânî diye iki ana kola ayrıldığından, Kahtânî kabilelerin kuzey bölgelere göç etmelerinin nedeni olan Arim Seli ve nedenlerinden, Kahtânî olduğunu tespit ettiğimiz kabileler hakkında kısa bilgilerden bahsedilmiştir.

Birinci bölümde, Hz. Muhammed (sav) ve Dört Halife dönemlerinde Kahtânî kabileler ile kurulan ilişkilerden bahsedilmiştir. Hz. Muhammed'in (sav) eşleri, köleleri, hizmetçileri, devlet işlerinde görev verdiği kişiler arasında Kahtânî kabilelere mensup kişilerin olup olmadığına bakılmıştır. Dört Halife zamanında Ridde Olaylarında, Hz. Ömer (ra) zamanında yapılan fetihlerde, Hz. Osman (ra) döneminde İlk Fitne Olayı olarak adlandırılan olaylarda, Hz. Ali (ra) ve Muâviye arasında geçen olaylarda Kahtânî kabilelerin durumu tespit edilmeye çalışılmıştır.

İkinci bölümde Emevî Devleti zamanında zirve yapan ve devletin yıkılmasında etkili olan kabilecilik unsurunda Kahtânî kabilelerin etkisi ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu bölümdeki başlıklar tematik olarak

tercih edilmiş olup, herhangi bir tarih ve üstünlük durumuna bakılmamıştır. Kabile asabiyetinin belirleyici olduğu halifeler, kişiler ve olaylar seçilmiştir.

Çalışmamızın sonuç bölümünde araştırma sonucunda elde ettiğimiz bilgiler ışığında ulaştığımız sonuçlar maddeler halinde sıralanmıştır.

Tez konusunu seçimi ve hazırlanması süreçlerinde yardımlarını esirgemeyen danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Hakan ÖZTÜRK'e içten teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim. Ayrıca tezimi hazırlarken bana maneviyatları ile destek olan aileme de çok teşekkür ederim.

Zuhal TAŞKIN
ELAZIĞ 2022

İÇİNDEKİLER

BEYAN	I
ÖN SÖZ	II
İÇİNDEKİLER	IV
ÖZET	VI
ABSTRACT	VII
KISALTMALAR	VIII
1. GİRİŞ	1
1.1. Kahtânîlerin İlk Yurdu: Yemen	1
1.2. Kahtânîlerin Soyu	4
1.3. Kahtânîlerin Kuzey Bölgelere Göç Etmesi: Arîm Seli ve Me'rib (Mârib) Barajı'nın Yıkılması	8
1.4. Adnânî – Kahtânî İlişkileri	11
1.5. Bazı Kahtânî Kabileler	12
2. HZ. MUHAMMED (SAV) VE DÖRT HALİFE DÖNEMLERİNDE KAHTÂNÎ OLAN KABİLELERLE İLİŞKİLER	24
2.1. Hz. Muhammed (Sav) Döneminde Kahtânî Olan Kabilelerle İlişkiler	24
2.1.1. "Kahtânî Hadisi"	29
2.1.2. Hz. Muhammed'in (sav) Eşleri	30
2.1.3. Hz. Muhammed'in (Sav) Hizmetçileri ve Azat Ettiği Köleleri	31
2.1.4. Hz. Muhammed (Sav) Dönemi Devlet Görevlileri (1-10/ 622-632)	32
2.2. Dört Halife Döneminde Kahtânî Olan Kabilelerle İlişkiler	34
2.2.1. Hz. Ebu Bekir Döneminde Kahtânî Olan Kabilelerle İlişkiler	35
2.2.2. Hz. Ömer Döneminde Kahtânî Olan Kabilelerle İlişkiler	40
2.2.3. Hz. Osman Döneminde Kahtânî Olan Kabilelerle İlişkiler	44
2.2.4. Hz. Ali Döneminde Kahtânî Olan Kabilelerle İlişkiler	48
3. EMEVİLER DÖNEMİNDE KAHTÂNÎ KABİLELER VE İKTİDAR İLİŞKİLERİ	57
3.1. Muâviye b. Ebû Süfyan'ın Kabileler Arası Denge Politikası	60
3.2. Yezîd b. Muâviye ile Toplumsal Barışın Yara Alması	67
3.3. Mercirâhit Savaşı (64/684) İle Kabilecilikte Kırılma Noktası	69
3.4. Haccâc b. Yusuf es-Sekafî İle Kaysîlerin Güçlenmesi	72
3.5. Abdülmelik b. Mervân Döneminde Mühellebî Ailesi İle Kahtânîlerin Güçlenmeye Başlaması	74
3.6. Süleyman b. Abdülmelik İle Kabilecilikte Zirve Dönemi	78
3.7. Ömer b. Abdülaziz İle Dengelerin Tekrar Kurulması	80
3.8. Yezîd b. Abdülmelik İle Kabileler Arasındaki Dengelerin Bozulması	81
3.9. Hişâm b. Abdülmelik İle Dengeleri Yeniden Kurma Denemeleri	83

3.10. Yezîd b. Velîd'in Darbesi İle Kaysilerin Zayıflaması	85
3.11. Eyaletlerin Kabile Mücadelesinde Duruşu.....	88
3.12. Emevî Devletinin Yıkılmasında Adnanî- Kahtânî Rekabetinin Etkisi.....	91
SONUÇ	98
KAYNAKLAR	100
ÖZ GEÇMİŞ	

ÖZET

“İslam Öncesinden Emevîler’in Sonuna Kadar Kahtânîler”

Zuhal TAŞKIN

Yüksek Lisans Tezi

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü

İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANA BİLİM DALI

İslam Tarihi Bilim Dalı

Haziran 2022, Sayfa: VIII+108

İslam öncesi ve İslam sonrası Arap toplumlarında hayati bir konuma sahip olan kabilecilik anlayışı, tarihin her anında varolagelmıştır. Araplar arasında var olan bu kabilecilik anlayışının iktidara ve sosyal hayata yansımalarını tespit etmenin önemine binaen böylesi bir araştırmaya yöneldik. Araştırmamızda konuyla ilgili ilk dönem İslam Tarihi kaynakları okunmuş ve modern çağda yazılmış olan akademik çalışmalar incelenmiştir. Araplar arasında çok eski bir geçmişe sahip olan Kahtânî ve Adnânî kabileler karşılaştıkları ilk andan itibaren hep birbirlerine karşı muhalefet etmişlerdir. Her iki kabile de diğerine üstün gelmek ve iktidara sahip olmak için birbirleriyle savaşmışlardır. Hz. Peygamber (sav) risalet görevinden sonra toplum içerisinde barış ve huzuru tesis etmek için bu iki kabile arasındaki geçmişi dayanan muhalefeti ortadan kaldırmıştır. Her iki kabile mensubu bu süreçte aralarındaki muhalefeti bitirmiş, barış içerisinde yaşamışlardır. Fakat Hz. Peygamber’in (sav) vefatından sonra Ridde Olaylarıyla yeniden ortaya çıkan kabileler arası anlaşmazlıklar, Hz. Osman (ra) döneminde yeniden gün yüzüne çıkmıştır. Emevîlerin iktidara gelmesiyle birlikte bu anlaşmazlıklar şiddetlenerek artmıştır. İktidara gelen halife kendisine yakın hissettiği kabile mensuplarını önemli görevlere getirmiş onlara yetkiler vermiştir. Bu durumda diğer kabileler muhalefet konumuna düşmüş ve iktidarı elde etmek için başta isyanlar olmak üzere çeşitli yollara başvurmuşlardır. Kabilelerin yapmış oldukları bu isyanlar ve muhalefet, merkezi yönetimi zor durumda bırakmış, isyanların ortaya çıktığı bölgelerde huzursuzluklar baş göstermiştir. Sonuç olarak kabileler arası bu çekişmeler Emevîler devletini zayıflatmış ve yıkımına sebep olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kahtânî, Adnânî, Emevî, Kabile, Asabiyet

ABSTRACT

The Kaḥṭāns from Pre-Islamic to the End of the Umayyads

Zuhal TAŞKIN

Master's Thesis

FIRAT UNIVERSITY

Graduate School of Social Sciences

DEPARTMENT OF HISTORY OF ISLAM AND ARTS

History Of Islam

June 2022, Pages:VIII+108

The mentality of tribalism, which has a vital position in pre-Islamic and post-Islamic Arab societies, has existed in every moment of history. Based on the importance of determining the reflections of this mentality of tribalism among the Arabs on the government and social life, we turned to such a research. In our research, the sources of the first period of Islamic history were read and the academic studies written in the modern age were examined. The Kaḥṭān and 'Adnān tribes, which have a very old history among the Arabs, have always opposed each other from the first moment they met. Both tribes fought each other for dominance and government over the other. After her prophethood, the Prophet removed the opposition based on the past between these two tribes in order to establish peace and tranquility in the society. Both tribesmen ended their opposition in this process and lived in peace. However, after the death of the Prophet, the tribal conflicts that re-emerged with the ridde incidents resurfaced during the reign of Osman. With the coming to government of the Umayyads, these disagreements intensified. The caliph, who came to government, appointed the members of the tribe, whom he felt close to, to important duties and gave them authority. In this case, other tribes fell into opposition and resorted to various ways, especially rebellions, to gain power. These rebellions and opposition by the tribes left the central government in a difficult situation, and unrest broke out in the regions where the rebellions took place. As a result, these inter-tribal conflicts weakened the Umayyad state and caused its destruction.

Keywords: Kaḥṭān, 'Adnān, Umayyad, Tribe, 'Aṣabiya

KISALTMALAR

b	: İbn-bin (oğlu)
c	: Cilt
Çev	: Çeviren
TDVİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
TDVY	: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
İA	: İslam Ansiklopedisi
MEB	: Millî Eğitim Bakanlığı
Edt	: Editör
Haz	: Hazırlayan
Hz	: Hazreti
M	: Miladi
ra	: Radiyallahu anh
s	: Sayfa
S	: Sayı
as	: Aleyhis's-selâm
sav	: Sallalahü Aleyhi ve Sellem
ss	: Sıralı sayfa(Sayfa aralığı)
SBE	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
Terc	: Tercüme
Y	: Yıl

1. GİRİŞ

KAHTÂNÎLERİN ARAP YARIMADASINA YAYILIŞI

1.1. Kahtânîlerin İlk Yurdu: Yemen

Yemen, İran ile Afrika kıtası arasında hem ticarî hem de kültürel anlamda köprü vazifesi gören bir bölgedir. Yemen bölgesi coğrafi konumu gereği ticaret yollarının birleştiği bir bölgedir. Güney Arabistan'da yer alan Yemen bölgesi Kahtânîlerin ilk anayurdudur. Kahtânîler bu bölgede yaşadıkları için Yemenîler olarak da adlandırılmışlardır. (Fayda, 2001; 201-202)

Yemen bölgesinin yer aldığı Arap yarımadasının tarihi çok eskilere dayanmaktadır. Yunan ve Latin coğrafyacılar Arabistan'ı üç kısma ayırmışlar:

- 1- Mutlu/Mesud Arabistan, (el-Arabiye es-Saîde, Arabia Felix)
- 2- Kayalık/Taşlık Arabistan (Arabia Petraea)
- 3-Çöl Arabistan (Arabia Deserta) (Cevad Ali, 2018: 151)

Arap coğrafyacılar, Batlamyus Coğrafyası gibi eserler ellerinde bulunmasına rağmen Yunan ve Latin coğrafyacıların kullandığı ayrımı kullanmamışlardır. Onların kullandığı ayrıma göre Arabistan beş kısma ayrılıyor:1- Hicaz, 2- Tihâme, 3- Yemen, 4- el-Arûd, 5-Necid. (Cevad Ali, 2018: 151-155; Büyükcoşkun, 1991: 248) Bizim inceleme konumuz Yemen bölgesidir. Çünkü Kahtânîler ilk olarak Yemen'de yaşamışlar. Hatta bu kabile Ehlü'l Yemen ya da Yemaniyye olarak da anılmıştır. Daha sonraları farklı sebeplerle Arabistan'ın farklı yerlerine göç etmişlerdir. (Fischer, 1977: 92-95)

Güney Arabistan'ın tarihi uzun süre karanlık kalmıştır. Çoğunlukla Kahtân'ın soyundan gelenlerin yaşadığı Güney Arabistan bölgesinin tarihi M.Ö. 5000 yılından öncesinden başlayarak çeşitli devletlere ev sahipliği yapmış ve büyük medeniyetlerin kurulmasına sahne olmuştur. Güney Arabistan, Çin-Hindistan ve Roma-Bizans arasında deniz ve kara ticaret yolu üzerinde olması sebebiyle farklı kültürlerin etkileşim halinde olmasına açık bir bölge olmuştur. Bölge o zamanın en büyük devletleri olan Sâsânîler ve Bizans'ın hakimiyet mücadelesine sahne olmuştur. Bizans Devleti aynı dine mensup olduğu Habeşlileri bölgede desteklerken, Bizans Devletinin rakibi olan Sâsânîler de Yemenlileri desteklemiştir. Son zamanlarda bulunan Himyer kitabeleriyle özellikle Yemen tarihi aydınlatılmaya başlanmıştır. Bu kitabelerdeki bilgilere göre Güney Arabistan'da İslâm'ın doğuşundan önce Mainliler, Sebeliler, Himyerîler adında üç büyük devlet; Hadarîler, Cebâirîler, Kurîler, Katabîler (Katabânîlar), Ummanîler ve Züfârîler adında pek çok küçük emirlikler kurulmuştur. Bu devletlerden ve emirliklerden bazıları Kahtânî kabileler tarafından kurulmuştur. Güney Arabistan'da kurulan devletlerin ekonomisi ticarete dayandığı için bölgede sürekli barışçıl bir politika takip etmişler ve saldırgan tavırlardan uzak durmuşlardır. (Fayda, 1982: 9-11; Çağatay, 1982: 11; Kelpetin, 2016) Çünkü ticaretin yapılması için güven ve huzur ortamı gerekmektedir.

Yemen ismi “Yümn: Bereket” kelimesinden türemiştir. (İbn Manzur, trs: 4967) Yemen isminin nereden geldiği ile ilgili farklı görüşler vardır. Mekke'yi dünyanın merkezi kabul eden İslâm coğrafyacılarına göre doğuya doğru dönüldüğünde Yemen Kâbe'nin güneyinde (sağında-yemin) kaldığından bu adı almıştır. (el-Ferâhîdî, 2002: 414) İslâm Ansiklopedisi Arabistan maddesinin yazarı M. J. De Goeje, Yemen'in asıl manasının “sağdaki memleket” yani “cenup

memleket” olduğunu aynı zamanda Yemen için “mes’ut memleket” isimlerinin kullanıldığını kaydetmektedir. (De Goeje,1978: 474) Başka bir görüşe göre Araplardan ayrılan Yuktan b. ‘Âbir ve etrafındakiler sağ tarafa doğru gittiği için bu adın verildiği de zikredilir. Yuktan b. ‘Âbir, Hz. Nuh’un (as) oğlu Sam’ın soyundan gelmektedir. Kaynaklarda ismi Yaktûn b. Âmir olarak da geçmektedir. Hatta Yaktûn’un Kahtân olduğu da kaynaklarda geçmektedir. (İbn Sa’d, 2014: 27) Yemen isminin Arapların efsanevî kahramanı Yemen b. Kahtân’dan geldiğini ileri sürenler de bulunmaktadır. Bütün bu görüşlere bakıldığında Yemen isminin sağ yan veya güneye ilgisi olduğu düşünülmektedir. Bu ismi almasının sebebi bu toprakların verimli olması ve düzenli yağış almasındandır. Bu bölgede yaşayanlar dağlar arasına setler yaparak yağmur sularını biriktirmeyi başarmışlardır. Ayrıca Yemen Hindistan, Çin ve Endonezya’dan gelen deniz ticaretinin de merkezi durumundaydı. Bu sebeple bölgeye değişik ırklardan tüccarlar geldi ve bölgenin asıl sakinleri olan Kahtânîler ile aralarında akrabalık bağları kuruldu. Yemen’in tarım ve ticaret olarak gelişmiş olması sebebiyle burada bazı gruplar zenginleşti ve güçlü bir sınıf oluştu. (Çelebi, 1997: 93-95; Tomar, 2013: 401-406; Grohmann, 1986: 371)

Eski Arap kaynaklarına göre Yemen bölgesinde yaşayan insanların kökeni Hz. Nuh’un (as) oğullarından Sam’a dayanmaktadır. Tufandan sonra ilk önceleri Babil’e yerleşen Ham’ın oğulları ve Sam bu bölgede zulme uğramışlardır. Babil’de tutunamayacağını anlayan Sam ve ailesi deniz yoluyla Arabistan’ın güneyine gelmişlerdir. Sam’ın soyundan gelenlerin Yemen bölgesine yerleşerek bugünkü Yemenlilerin hatta tüm Arapların atası olduğu iddia edilmiştir. Başka bir rivayette ise Hz. Nuh’un (as) dünyayı oğulları Ham, Sam ve Yafes arasında paylaştırırken dünyanın ortasını Sam’a verdiği, Yemen’in de bu bölgede olduğu anlatılır. (Taberî, 2018: 205; Sırma, 1986: 373)

Güney Arabistan’da yaşayan Kahtânîler yerleşik bir hayat yaşamışlardır. Arap Yarımadasının güneybatısını oluşturan Yemen, tarihin ilk dönemlerinden beri ziraatın yapılmasına elverişli, sulanabilen topraklarıyla yerleşik bir medeniyetin oluşmasına elverişli bir bölge olmuştur. Eski coğrafyacıların bu bölgeye Saide (Mesut Arabistan/Arabia Felix) demelerinin sebebi de bu bölgenin tarım ve ticaret yapılmaya elverişli olması sebebiyle refah seviyesinin yüksek olmasıdır. Güney Arabistan tarihini aydınlatan kitabelerde su bentleri, kanallar, tarla sınırı meseleleri ve toprak mülkiyeti konuları çokça geçmektedir. Bu da bize bu bölgede tarımın ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Güney Arabistan’da Yemen medeniyetinin çöküşü, bu bölgedeki refahın bitişi ve bu bölgede yaşayan kabilelerin kuzeye göçü Ma’rib Barajının (Arim Seddi ve Seba Seddi de denilir.) çöküşüne yani Arim Seli olayına dayandırılıyor. (Günaltay, 2015: 17; Lewis, 2019: 1-16) Kur’an-ı Kerim’de bu olaydan Sebe’ Suresinin 16. ayetinde **“Fakat onlar yüz çevirdiler. Biz de üzerlerine Arim selini gönderdik....”** (Altuntaş ve Şahin, 2020: 464) şeklinde bahsedilmiştir.

Yemen bölgesi ile ilgili Kur’an-ı Kerim’in çeşitli surelerinde bilgiler verilmektedir. Fil Suresinde Kâbe’yi yıkmaya gelen Yemen valisi Ebrehe konu edilir. (Yazır, 1992: 449; Mevdudî, 2006: 235-240) Yine Kureyş Suresinde Kureyş kabilesine kolaylaştırılan kış yolculukları Yemen’e yapılan yolculuklardır. (Yazır, 1992: 493; Mevdudî, 2006: 248) Bürûc Suresinde geçen müminlere işkence yapan kişinin Yemen bölgesinde yaşayan Yahudi Himyer kralı Zû Nuvâs olduğu ve Hristiyanlığa giren Nocrân halkına savaş açıp onlara dinlerinden dönmeleri için işkenceler yaptığı konusu anlatılmaktadır. (Yazır, 1992: 98; Mevdudî, 2006: 83-85) Neml Suresinde Hz. Süleyman (as) ile ilgili geçen ayetlerde onun çağdaşı olan Sebe Kraliçesi Belkıs da Yemen’de hüküm süren bir kraliçedir. (Yazır, 1992: 137; Mevdudî, 2006: 86,105) Bu ayetlerden Yemen bölgesinin önemli olduğu ve Mekke’de bu bölgenin bilindiği, aralarında ticaret ilişkisi olduğu anlaşılmaktadır.

Yemen tarıma elverişli topraklar dışında ticaret yollarının da geçtiği bir bölgedir. Yemen bölgesi eski çağlardan beri Arabistan ve Hindistan milletleri arasındaki ticaretin kesişme noktasıydı. Hindistan'dan Yemen'e getirilen mallar buradan Irak, Suriye, Filistin ve Mısır'a gönderilirdi. Kureyş Kabilesi Kur'an-ı Kerim'in Kureyş Suresinde anlatılan kış seferlerini Yemen'e yaparlardı. (Günaltay, 2013: 28-29)

Yemen yani Mutlu Arabistan (Arabia Felix) çok eski devirlerden beri sunî yollarla da olsa sulanarak tarıma elverişli topraklar işleniyordu. Bu bölgenin Samilerin ilk yurdu olduğu düşünülmektedir. Bereketli Güney Arabistan ile ilgili rivayetler İslam öncesi dönemde Arapların arasında anlatılırdı. Watt, Güney Arabistan'ın bu tarihi ve kültürel birikiminin Hz. Muhammed (sav) zamanına da katkıda bulunmuş olabileceğini düşünmektedir. (Watt, 2016: 26-27)

Eski Arap tarihçileri Güney Arabistan'ı ve bilhassa Yemen dolaylarını Arap milletinin en eski ana yurdu olarak nitelemektedirler. Kahtân'ın soyundan gelen Yemenlilerin uygarlık alanında elde ettiği birikimler hem Güney hem de Kuzey Arabistan üzerinde önemli etkiler bırakmıştır. Yemen'de bulunan barajlardan (bövetler) bazılarının yıkılması ve bölgede kıtlık olması sebebiyle bazı Arap kabileleri Kuzey Arabistan'a doğru göç etmişlerdir. Bu sebeple Kuzey ve Güney Arapları kesin olarak birbirinden ayırmak zorlaşmıştır. Güney Arabistan tarihi ve Kuzey Arabistan tarihi İslam Tarihi ile bölünmez bir bütün teşkil etmektedir. İslam dininin ortaya çıkmasından çok önce Kuzey Arabistan'a göç edip yerleşmiş Kahtânî (Yemenli) Araplar bulunduğu gibi, Güney Arabistan'a yerleşmiş Adnânî Araplar da bulunmaktaydı. (Çağatay, 1982: 1-11) Yani bu iki topluluk her iki bölgede de varlıklarını sürdürmüşlerdir.

Yemendeki Bizans destekli Habeş hakimiyeti ile Sâsânî hakimiyeti arasında önemli farklar vardır. Habeşliler bölgede ticaret akışını ele geçirmenin yanında dillerini ve dinlerini de yaymak istiyorlardı. Habeşliler Hıristiyanlığı yaymak için yerli halk üzerinde baskılar yapmıştır. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de Fil suresinde bahsi geçen Fil Olayı'nda Ka'be'yi yıkmak üzere gelen Ebrehe, Habeşistan valisiydi. (Fayda, 1982: 10; Çağatay, 1982: 133) Taberî'de geçen bir rivayette Ebrehe öldükten sonra yerine oğlu Yeksûm geçmiştir. Onun zamanında Himyer ve Yemen kabileleri ona boyun eğmiş, Habeşliler bu kabileleri ezip geçmiş, kadınlarıyla evlenip erkeklerini öldürmüştür. Çocuklarını ise Araplar ile aralarında tercüman olarak kullanmışlardır. Habeşli askerlerin Yemenli kızlarla evlenmesi sonucu yeni bir nesil ortaya çıkmıştır. (Taberî, 2019: 145)

Sâsânî hakimiyeti ise Yemen'e uzak olmaları sebebiyle yerli halk üzerinde o kadar da çok etki etmemiştir. Sâsânî valileri belli bölgelerde etkili olurken diğer yerlerde kabile şeyhlerinin etkisi devam etmiştir. Sâsânî valileri, askerleri ve memurları da Yemenli kızlarla evlilik yapmış ve bu evlilikler sonucunda "Ebnâ" adı verilen yeni bir sosyal sınıf ortaya çıkmıştır. Bu yeni sosyal sınıf kültür bakımından Araplaşmıştır. Buna rağmen Arap kabileler ve Ebnâ arasında İran etkisi zayıflayınca çatışmalar çıkmıştır. İslam'dan sonra bu mücadeleyi Ridde Olaylarında görmekteyiz. (Fayda, 1982: 13)

Güney Arabistan'daki Bizans destekli Habeşistan ile Sâsânî rekabetinin diğer bir boyutu da dinî alanda olmuştur. Güney Arabistan'da Hıristiyanların en yoğun olduğu bölge Necran bölgesidir. Bizans İmparatorluğunun Habeşlileri desteklemesinin nedenlerin biri de iki tarafın da Hristiyan olmasıdır. Yemen bölgesinde hâkim olan Himyerîler'in son hükümdarı Zû Nuvas Yahudilik dinini kabul etmiş ve halkın da bu dini benimsemesi için baskılar yapmıştır. Zû Nuvas o kadar ileri gitmiş ki Hıristiyan olan halka Yahudiliği kabul ettirmek için "Uhdud" adı verilen içi ateş dolu çukurlar yaptırmış ve insanları Yahudiliği seçme veya bu ateş dolu çukur arasında seçim yapmak zorunda bırakmıştır. Yaklaşık yirmi bin kişinin bu ateş çukurlarında öldüğü rivayet

ediliyor. Bu olay Kur'an-ı Kerim'de Burûc Suresi 3, 4 ve 5. ayetlerinde “**Şahitlik edene ve şahitlik edilene and olsun ki, (mü'minleri yakmak için) hendek kazıp (içinde) alevli ateş yakanlar lanetlenmiştir.**” (Burûc Suresi, 85/3-5) şeklinde geçmektedir. Rivayete göre Bizans İmparatoruna dindaşlarına yardım etmesi için bir mektup yazılmış fakat Bizans'ın Yemen'e çok uzak olmasından dolayı Habeş hükümdarından bu konuda yardım istenmiş, Habeşliler yerli halkı bu zulümden kurtarmışlar. (Taberî, 2019: 127-128; İbn Hişâm, 2016: 68-69; Hamidullah, 2004: 241-242) Bu zulmün yanı sıra Habeşlilerin de Hıristiyanlığı yaymak için büyük çaba gösterdiklerini görmekteyiz. Habeşliler Kulleys isimli bir kilise yapmışlar. Vali Ebrehe bu kiliseye rakip gördüğü Kâ'be'yi yıkmak istemiş ve 570 yılında Fil Olayı gerçekleşmiştir. Yerli halk ve Habeşli valiler arasındaki mücadeleler sürekli devam etmiştir. (Taberî, 2019: 135-136, 145)

Habeşlilerin yerli halka yaptığı zulümlerden dolayı eskiden Yemen'e hâkim olan Himyer ailesine mensup Seyf b. Zî-Yezen Sâsânî İmparatorluğundan yardım alarak harekete geçti. Seyf bu mücadelesinde başarılı oldu ve Habeşlileri yenerek tahta oturdu. Yemendeki Arapların yabancı hakimiyetine karşı elde ettiği bu başarı Arap Yarımadasında heyecanla karşılandı. Ebrehe'nin Kâbe'yi yıkmak için geldiğini unutmayan Mekkeliler Seyf'i tebrik etmek için bir heyet göndermişlerdi. Bu heyette Hz. Muhammed (sav)'in dedesi Abdülmuttalib de bulunmaktaydı. (Hamidullah, 2004: 850)

Watt İslam dininin Arabistan'a yayılmasının ve Mekke'nin Arabistan'a hâkim olmasının tesadüf olmadığını, o dönemin büyük güçleri olan Fars yani Sâsânîler ile Bizans devletinin siyasî durumlarının da bu yayılışa destek olduğunu söylemiştir. Bu iki büyük güç Arabistan'a hâkim olmak için sürekli savaşmışlardır. Sâsânî İmparatorluğu hanedan içi kavgalar yüzünden Bizans ile barış yapmak zorunda kalmıştır. Sâsânîler Arabistan'ın güney sahili boyunca egemenlik kurmuşlardı. Bu sayede de Yemen'den Irak'a uzanan ticareti ellerinde tutuyorlardı. Bizans devleti kendileri gibi Hıristiyan olan Habeşlileri Yemen'de etkili olmak için kullanmışlardır. Hatta Hıristiyanlık dinini Yemen'de yaymak amacıyla piskopos göndermişlerdir. Sâsânîler'in Habeşlileri Yemen'den çıkarmasıyla Bizans'ın bölge üzerindeki emelleri sonuçsuz kalmıştır. Bizans devleti Ürdün ve Şam'da etkili olmak için de yine kendileri gibi Hıristiyan olan Gassânîler'i desteklemişlerdir. (Watt, 2019: 10-13)

Tarihi geçmişi Hz. Nuh'un (as) oğullarına kadar uzanan Yemen bölgesi başta Kahtânîler olmak üzere pek çok topluluğa ev sahipliği yapmıştır. Kahtânîlerin ilk yurdu olarak kabul edilen Yemen bölgesi zamanın iki büyük devleti olan Bizans ve Sâsanîlerin mücadelelerine sahne olmuş, her iki devlet de destekledikleri yerel güçlerle bölgede söz sahibi olmak istemişlerdir. Bizans Devleti Yemen bölgesinde Habeşlileri desteklerken, Sâsani Devletinin Yemenlileri yani Kahtânîleri desteklediklerini görmekteyiz.

1.2. Kahtânîlerin Soyu

Kahtânîlerin soylarının kimlere dayandığı konusuna girmeden önce ataları olan Arapların soylarından bahsedip ardından asıl konumuza geçmenin önemli olduğunu düşünüyoruz. Arabistan ve Araplara dair en eski bilgiler, yarımada da bulunan kavimlerin ve bölgelerin isimlerinin aktarıldığı Tevrat'ın Tekvin bölümünün onuncu kitabında geçer. Bu metinlerde Arap kelimesine rastlanmaz. (Kitabı Mukaddes, 2013: Tekvîn 10:1-32) Arap kelimesi ilk defa Asur kralı III. Salmanasar'ın Suriye bölgesindeki asi prenslerin isyanını nasıl bastırdığını konu eden kitabesinde görülür. Bu kitabe M.Ö. 853 tarihli. Bu kitabeğe göre asi prenslerden adı Gindibu Arabi olan biri müttetiklerine bin deve vermiş. Babil kitabelerinde de Aribi, Arabu ve Urbî isimlerine çokça

rastlanmaktadır. Bu kitabelerde Aribilerin ve develerinin resimleri de görülmektedir. Kitabelerde adı geçen Aribiler Suriye çölünde yaşayan göçebe bir kavim olarak anlatılır. M.Ö. 530’lu yıllara doğru Arabaya terimi Fars kitabelerinde de görülmeye başlanmaktadır. (Lewis, 2019: 3; Yıldız, 1991: 272)

İslam Ansiklopedisi Arabistan (Etnografya) maddesi yazarı M. J. De Goeje, Arapların soyu ile ilgili iki görüş olduğunu söylemektedir. İlk görüşe göre Arapların hepsinin soyu Hz. İbrahim’e (as) dayanmakta olup, Kuzey Arapları Hz. İsmail’den (as), Güney Arapları ise Kahtân (Yaktân)’dan gelmektedir. M. J. De Goeje bu düşüncenin Ahd-i Atik’de geçen bilgiler ile örtüştüğünü ifade etmektedir. İkinci görüşe göre hakiki Araplar Âd, Semûd, ‘İmlîk (Amâlika) v.s gibi Kahtân’ın soyundan gelen soyu tükenmiş kabileler olup, İsmailî kabilelerin ise Araplaşmış Arap (el-Arab el-muta’arriba ya da al-musta’riba) olabileceği iddiasıdır. (Goeje, 1978: 481)

Arap neseb âlimleri Arapların tamamının Sâm b. Nûh’dan gelmiş oldukları konusunda birleşirler. Hz. Muhammed’in (sav) de bu konu ile ilgili hadisleri vardır. Sahabi Semure b. Cündeb Resûlullah’ın şöyle dediğini aktarmıştır: “**Sâm Arapların babasıdır. Yâfis Rûmların babasıdır. Hâm da Habeşlilerin babasıdır.**”^{*} (Tirmizî, 2013: Tefsir, 38; Menâkıb 70; Ahmed b. Hanbel, 5/9, 11; Taberî, 2018: 220) Tirmizî’de yer alan bir başka rivayette Hz. Peygamber (sav) es-Sâffât suresi 77. ayetinde Hz. Nuh ile ilgili olan “... ve yalnızca onun soyunu kalıcı kıldık.” ayetini tefsir ederken “Hâm, Sâm ve Yâfis” ifadelerini kullanmış, fakat bu çocukların kimlerin ataları olduğuna dair herhangi bir söz söylememiştir. (Tirmizî, Tefsir, 38; Taberî, 2018: 205, 213, 218)

Sâmîler’in anavatanının Arabistan olduğu ve M.Ö. IV. binyıldan itibaren bölgede varlıklarının görülmeye başlandığı ve çeşitli devletler kurdukları kabul edilmektedir. (Yıldız, 1991: 272; Demircan, 2009: 75-76) Tevrat’ın Tekvîn bölümünde de Hz. Nuh’un oğulları sayılırken Sâm’ın adı geçmektedir ve Sâm’ın bütün Ever soyunun atası olduğu söylenmektedir. (Kitabı Mukaddes, 2013: Tekvîn 10/1, 10/21; Hz. Nuh- Sâm- Arpakşat- Şelah- Ever- Kahtân) En kalabalık Sâmî kavmi olan Araplar da kendi aralarında iki ana gruba ayrılırlar:

1-Arab-ı Bâide: Tarihin eski devirlerinde yaşamış daha sonra farklı sebeplerle yok olmuş olanlardır. Bu kavimler hakkında Kur’an-ı Kerim’den, eski Arap şiirlerinden ve efsanelerden bilgi edinebiliyoruz. Hz. Şuayb (as)’ın gönderildiği Medyen halkı ile ilgili 7/A’râf Suresi 85-93.ayetleri, 11/Hûd Suresi 84-95. ayetlerinde, 29/Ankebût Suresi 36-38. ayetlerinde, 20/Tâhâ Suresi 40.ayet, 28/Kassas Suresi 22, 23 ve 45.ayetlerinden bilgi edinebiliyoruz. Hz. Hud (as)’ın gönderildiği Âd kavmi ile ilgili 7/A’râf Suresi 65-72. ayetleri, 11/Hûd Suresi 50-60. ayetleri, 26/Şu’âra Suresi 123-140.ayetleri, 40/Mü’min Suresi 30-31.ayetleri, 41/Fussilet Suresi 13-16.ayetleri, 46/Ahkâf Suresi 21-26.ayetleri, 50/Kâf suresi 12-13. ayetleri, 51/Zâriyât Suresi 41-42. ayetleri, 53/Necm Suresi50-52. ayetleri, 54/Kamer Suresi 18-21.ayetleri, 69/Hâkka Suresi 4-8.ayetleri, 89/Fecr Suresi 6-8.ayetleri bilgi vermektedir. Hz. Sâlih(as)’ın peygamber olarak gönderildiği Semûd kavmi ile ilgili 7/A’râf Suresi 73.ayeti, 9/Tevbe Suresi 70.ayeti, 11/Hûd Suresi 61-68 ve 95. ayetleri, 17/İsrâ Suresi

* Söz konusu rivayet hadis kaynaklarından Ahmed b. Hanbel’in *el-Müsned* adlı eserinde üç kez yer almış olup, Tirmizî’de ise iki kez aynı lafızlarla bir kez de bir ayetin tefsiri bağlamında farklı bir şekilde olmak üzere toplam üç kez yer almıştır. Rivayet ayrıca Taberî’de de yer almaktadır.

*Ahmed b. Hanbel’in *el-Müsned* adlı eserinin muhakkiki Şuayb el-Arnûat söz konusu bu rivayetlerin isnad açısından zayıf olduğunu söylemiştir. Çünkü isnadlardaki Hasan isimli ortak ravinin (asıl adı İbn Ebû Hasan el-Basrî) tedlis yapmakla meşhur bir kişidir. Alimler onun Semure b. Cündeb’den sadece bir hadisi sema yoluyla aldığını, bu hadisi Semure’den işitmediği ve dolayısıyla tedlis yaptığını söylemişlerdir. Tedlis yapılan rivayetler de hadis usulüne göre zayıf olarak kabul edilmektedir. Ahmed İbn Hanbel, *el-Müsned* (thk.) Şuayb el-Arnaût-Adil Mürşid, 1. Baskı (Beyrut: Müessesetu’r-Risale, 1995), 33/292. (Muhakkikin dipnotu)

59.ayeti, 22/Hac Suresi 42.ayeti, 25/Furkân Suresi 38.ayeti, 26/Şu'arâ Suresi 141-159.ayetleri, 27/Neml Suresi 45.ayet, 29/Ankebût Suresi 38.ayet, 40/Mü'min Suresi 30-31.ayetleri, 41/Fussilet Suresi 17.ayet, 51/Zâriyât Suresi 43.ayet, 53/Necm Suresi 50-51.ayetleri, 69/Hâkka Suresi 1-5.ayetleri, 91/Şems Suresi 11.ayeti bilgi vermektedir. (Özsoy ve Güler, 2006: 715-723, 748-751) Âd, Semûd, Medyen, Tasm, Amâlîka, Câsim, Abdi Dahm, Ubeyl, Hadûra, Cedîs ve Birinci Cürhüm kavimleri Arab-ı bâide'nin başlıca kollarıdır. (Cevad Ali, 2018: 264; Yıldız, 1991: 273)

2-Arab-ı Bâkiye: Soyları devam eden Araplardır. İki ana kola ayrılır. **a-** Arab-ı Âribe ve **b-** Arab-ı Müsta'ribe (Arab-ı Müte'arribe). Bunlar Kahtânî Araplar (Yemen) ve Adnânî Araplar (Hicaz) diye de isimlendirilmişler. (Cevad Ali, 2018: 315) Aşağıda aktaracağımız rivayet böylesi bir ayrımın İslam'ın ilk dönemlerinde ve hatta ondan önce de var olduğunu göstermektedir.

Taberî'de Hz. Ebu Bekir (ra) zamanında Hîre'nin fethi esnasında Hâlid b. Velîd ve Adî b. Adî el-Maktûl arasında şöyle bir konuşma geçmiştir: Hâlid: *"Yazık size! Kimsiniz? Arap mısınız? Araplardan ne istersiniz? Acem misiniz? Acem iseniz adaleti niçin çiğnersiniz?"* demiştir. Bunun üzerine Adî: *"Bir kısmımız Aribe Araplarıyız. Bir kısmımız Araplaşmış Araplarız"* diye cevap verince Hâlid: *"Öyle olsaydınız bizden nefret etmez ve üzerinde bulunduğumuz durumdan hoşnut olmazdınız"* diye karşılık vermiştir. Adî b. Adî: *"Söylediğimizin delili Arapça konuşmamız ve başka bir dilimizin olmamasıdır"* diye cevap vermiştir. (Taberî, 2019: 362) Bu rivayete baktığımızda Arapların Arab-ı Âribe ve Müsta'ribe (Araplaşmış Arap) olmak üzere ikiye ayrıldığını, Hâlid b. Velîd'in Hîrelilere soy bakımından kendilerine uzak Acemler yerine, kendileriyle soy bakımından kardeş olan Müslümanları desteklemeleri konusunda sitem ettiği anlaşılmaktadır. Bu rivayet bize Araplarda birbirlerine soy bakımından aynı olan tarafların birbirlerine destek olmaları gerektiği fikrinin de hâkim olduğunu göstermektedir.

a- Arab-ı Âribe (Kahtânî Araplar): Anavatanları Yemen'dir. Bu kabileler farklı sebeplerle Arabistan'ın farklı yerlerine göç etmişlerdir. Güney Arapları olarak kabul edilen Kahtânîlerin Kuzey Arabistan'a göç ettikleri bilinen bir husustur. Kuraklık ya da Arim Seli olayından dolayı kuzeye göç eden Kahtânî kabileler Yemame, Bahreyn, Umman, Hicaz, Şam ve Irak bölgelerine giderek buralara yerleşmişlerdir. Bu kabilelerden Lahm, Gassan ve Kinde kabileleri devlet kuracak kadar güçlenmişlerdir. (Günaltay, 2015: 183-184) Fakat Kuzey Arabistan'da yaşayan Kahtânî kabilelerin nesepleri hakkında verilen bilgiler şüphelidir. O zamanlardan kalma yazılı eser bulunmadığı için ihtilaflarla dolu nesep rivayetlerine bakılmaktadır.

Neseb alimlerinin çoğunluğu Arapça kitaplarda adı geçen Kahtân'ın Tevrat'ın Tekvîn bölümünde adı geçen Yektan veya Yaktân (Yoktan) olduğu konusunda birleşirler. (Belâzürî, 2020: 38) Fakat neseb âlimlerinin bir kısmı da Kahtân ve Yaktân'ın kardeş olduğunu ileri sürmüşlerdir. Adnân ve Kahtân'ın kardeş olduğunu ve ikisinin de Hz. İsmail'in (as) soyundan geldiğini ve Arapların ortak atasının Hz. İsmail (as) olduğunu söyleyenler de vardır. Bu görüşlerini Hz. Muhammed'in (sav) ikisi de Yemenli olan Eslem ve Ensâr'dan iki kişiye söylediği **"Ok atın ey İsmailoğulları! Çünkü babanız ok atardı."** hadisine dayandırmaktadırlar. (İbn Hişam, 2016: 39; İbn Sa'd, 2014: 36; Belâzürî, 2020: 38-39; Cevad Ali, 2018: 316) Kahtân'ın Hz. İsmail'in soyundan geldiği iddiasının aşağıda aktaracağımız bir rivayet ile çeliştiğini belirtmek isteriz. Söz konusu rivayette Kahtân'ın oğlu Ya'rub Mekke civarını fethedip kardeşi Cürhüm'ü buraya vali olarak atamıştır. Cürhüm, Mekke Vadisinde su olduğu haberini alınca Hz. İbrahim'in hanımı Hz. Hacer'den izin alarak buraya yerleşmiştir. Bu rivayete göre Kahtân'ın oğlunun vali olduğu bu dönemde Hz. İsmail daha küçük bir çocuktur. Dolayısıyla Hz. İsmail'in Kahtân'ın atası olması mümkün değildir. Ama kendisinden sonra gelenlerin atası olması mümkündür. Çünkü rivayete göre

Hız. İsmail bu kabileden bir kadın ile evlenmiş ve dolayısıyla kabilenin soyu bu şekilde ona bağlanmıştır.

Kahtânîlerin yaratılıştan beri Arap olduğu konusunda âlimler fikir birliği içindedirler. Kahtân'ın soyu Tevrat'ta Hız. Nûh- Sâm- Erfekşâd (Arpakşat)- Şâlih (Şelah)- Âbir (Ever)- Yektan- şeklinde geçmektedir. Ever'in iki oğlu olduğu bunların isimlerinin de Pelek ve Yoktan olduğu yazıyor. Yoktan'ın adının Yektan ya Yaktûn ya da Kahtân diye farklı versiyonlarının olduğu, Kahtânîlerin soyunun dayandığı kişi olduğu söyleniyor. (Kitabı Mukaddes, 2013: Tekvîn 10:25; İbn Hişam, 2016: 39; İbn Sa'd, 2014: 27-28) Kahtân'ın soyu ile ilgili nesep âlimlerinin verdiği bilgiler ile Tevrat'ta geçen bilgiler örtüşmektedir. (Cevad Ali, 2018: 315) Tâberî ise Hız. Nuh- Sâm- Erfahşed- Şâleh- Âbir- Âbir'in iki oğlu Fâliğ ve Kahtân (Ya'rub ve Yaktân) şeklinde sıralandığını kaydetmiştir. Kahtân ve oğullarının Yemen'e yerleştikleri ve Yemen'e ilk hükmeden kişinin Kahtân olduğu söylenmiştir. (Taberî, 2018: 217) Kahtânî kabileler Hız. Hûd (as) da atalarından biri olarak kabul etmişlerdir. Hûd b. Âbir b. Erfehşaz b. Sâm b. Nûh olarak bir nesep bağı kurmuşlardır. Bu zincirin İslam dini geldikten sonra, rakipleri olan Adnânîler'e karşı kendi soylarından peygamber çıktığını söylemek, bununla övünmek ve asabiyet duygusu gibi nedenler ile ortaya atıldığı düşünülmektedir. (Cevad Ali, 2018: 279)

Ahbâr âlimleri Kahtân'a sayıları on ile otuz arasında değişen çocuk isnad etmişlerdir. Ya'rub , Yeşcub, Cürhüm, Tasm, Cedîs, Hadramevt, Yemen, Lüeyy, Hâbir, Havlan, el-Mütelemmis, el-Âz, el-Âsî el-Kâdî, Gaşim, el-Mu'tasım, Gâsib, Muğriz, Mübti', el-Katâmî, Zâlim, Hâris, Nubâte, Kâhit, Kahîr, Ya'fer, el-Meved, el-Mevded, es-Selef, es-Sâlif, Yekle', Gavs, el-Murtâd, Simâk, Hiyâr, el-Mütemenni', Zû Hevzân, Ye'mun, Yegûs, Hezrem, Ezâl, el-Münğaşmir, Abbâd, el-Müşfetir isimleri Kahtân'ın oğulları olarak kaynaklarda geçmektedir. (Cevad Ali, 2018: 318) Kahtân'dan sonra yönetime oğlu Ya'rub gelmiştir. Tevrat'ta Ya'rub ismi geçmemektedir. Sadece Ya'rub şeklinde telaffuz edilen Jareb adında bir kraldan bahsedilmektedir. (Kitabı Mukaddes, 2013: Hakimler. 6:32, 7:1, 8:29, 35, 9:1, 5, 16, 19, 24, 28, 58) Kahtân M.Ö 2080 civarında bazı savaşlar sonucunda Yemen'de krallığını ilan etmiştir. Kahtân'dan sonra yerine geçen oğlu Ya'rub devletin hakimiyet alanını genişleterek Hicaz ve Mekke taraflarına seferler düzenlemiştir. Âd ve Semûd kavimlerine üstünlük sağlayan Ya'rub b. Kahtân bu bölgeleri kendisine bağlı bir eyalet haline getirerek kardeşi Cürhüm'ü Hicaz bölgesine vali atamıştır. (Çelikkol, 2016: 206)

Mekke vadisinde suyun bulunduğu haberini alan Cürhüm, Hız. Hacer'den izin alarak zemzem kuyusu çevresine yerleşmişler. Cürhümîlerin Mekke'ye geliş sebeplerinden bazılarının Yemen'de kuraklık olması ve kabileler arası çatışmalar olduğu da söylenir. (Fr. Buhl, 1977: 248) Cürhüm Kabilesi Hız. İbrahim (as) ve Hız. İsmail'in (as) peygamberliğine inanmaktaydılar. Hız. İsmail'in bu kabileden bir kadınla evlenmesi ve soyunun devam etmesi sebebiyle Cürhüm Kabilesini dinî anlamda etkilemiş olması muhtemeldir. Ezd Kabilesinin bir kolu olarak ifade edilen Huzâa kabilesi Yemen'de meydana gelen Ârim Seli olayında barajların yıkılmasından sonra bölgeden göç ederek Mekke'ye gelmişlerdir. (İbn Hişam, 2016: 44-45) Daha sonra Huzâa Kabilesi Kinane kabilesini de yanına alarak Mekke'nin hakimiyetini ele geçirmiş ve Cürhüm Kabilesi Mekke'den sürgün edilmiştir. Cürhümîler tekrar Yemen taraflarına doğru göç etmişlerdir. Cürhüm Kabilesi giderken değerli eşyaları zemzem kuyusunu doldurup kuyuyu kapatmışlardır. (Çelikkol, 2016: 31-34) Bu savaşta Hız. İsmail'in (as) soyundan gelenler tarafsız kaldığı için Mekke'de ikamet etmeye devam etmişlerdir.

Mekke şehrinin kurucusu olduğu kabul edilen Mücemmi (Toplayıcı) ve Hız. Muhammed'in (sav) atalarından olan Kusay b. Kilâb, yeniden Mekke'nin yönetimini ele geçirmek için

mücadeleye girdiği Huzâalılara karşı anne bir kardeşi olan Rizâh b. Rebî'a b. Harâm el-Uzrî'den yardım almıştır. Rizâh b. Rebî'a'nın kabilesi Kahtânî asıllı Kudâa kabilesinin Benî Uzre koludur. Rizâh Kusay'ın yardım isteğine olumlu cevap vermiş ve askerî destek vermiştir. (İbn Hişam, 2016: 166; İbn Kesîr, 1994: 333; İbnül Esîr, 1991: 25)

Sasanî imparatoru II. Hüsrev Perviz'in 628 yılında ölümünden sonra Pers İmparatorluğu yıkılmaya başlayınca İran'ın egemenliğinde bulunan Yemen bölgesi kendi haline kalmıştı. Hz. Muhammed (sav) Medine'ye hicret edip İslam Devletini kurup, Mekke'yi de fethettikten sonra Yemen'de bulunan birçok kabile heyetler göndererek İslam dinine girmişlerdir. Fakat Hz. Muhammed (sav) daha hayatta iken Hadramavt bölgesinde bir isyan çıkmıştı. Hz. Muhammed'in (sav) vefatından sonra dinden dönme olaylarının en çok görüldüğü ve Hz. Ebu Bekir'in (ra) halifeliğinde Müslümanları en çok uğraştıran bölge Yemen olmuştur. Bu bölgede çıkan yalancı peygamberler devleti meşgul etmiştir. (Brockelmann, 1992: 39)

b- Arab-ı Müsta'ribe (Arab-ı Mute'arribe- İsmâîlîler- Adnânîler- Nizârîler- Ma'dîler): Soylarının Hz. İbrahim'in (as) oğlu Hz. İsmail (as) ve onun Cürhüm Kabilesine mensup olan eşi Ra'le bnt. Mudad b. Amr el-Cürhümî'den geldiği rivayet edilmektedir. (İbn Hişam, 2016: 37; İbn Sa'd, 2014: 37) İbnü'l-Esîr ve Taberî'de bu isim Seyyide bnt. Mudâd b. Amr el-Cürhümî olarak geçmektedir. (Taberî, 2018: 324; İbnül Esîr, 1991: 118) Cürhüm kabilesi Yemen'den gelip Mekke'ye yerleşmiş bir kabiledir. Araplara sonradan katıldıkları ve Arapça konuştukları için kendilerine el-Arap el-Müsta'ribe denilmiştir. Belâzürî'de Hz. Muhammed'in (sav): **“Arapların hepsi İsmâîlî'dendir. Ancak şu dört kabile hariç; Sülef, Evzâ, Hadramevt ve Sakîf.”** dediği aktarılmıştır. (Belâzürî, 2020: 38) Tevrat'ta Adnân'ın adı geçmemektedir. İbn Abbas'tan gelen bir rivayette Hz. Muhammed'in (sav) Adnân'a kadar soyunu saydığı ve **“Nesep bilginleri yalan söylemiş! Nesep bilginleri yalan söylemiş! Çünkü Allah şöyle buyurmuştur: ‘Âd'ı, Semûd'u ve Res halkını, bunlar arasında daha birçok nesli de cezalandırdık.”** Furkân Suresi 38. ayetini okuduğunu söylemiş ve devamında İbn Abbas: *“Şayet Resûlullah (sav) nesep ilminin kendisine öğretilmesini isteseydi, kendisine öğretilirdi.”* demiştir. (Belâzürî, 2020: 46; İbn Sa'd, 2014: 41) Hz. Peygamber'in bu sözleri onların soylarının Hz. İsmail'e (as) dayandığını göstermektedir. Her ne kadar Adnân'ın ismi Tevrat'ta geçmiyor olsa bile Adnânî Kabileler hakkında da en eski bilgiler yine Tevrat yoluyla gelmiştir. (Kitabı Mukaddes, 2013: Tekvin. 37:25, 27, 28; 39:1; Hakimler. 8:24; Mezmurlar. 83:6; Yeramya. 49:28, 2:10; Yeşaya. 21:16, 17, 42:11, 60:7) Tevrat'ta İsmailîler, Kaydâr, Kaydarogulları ya da Kedar gibi farklı isimlerle Hz. İsmail'in (as) soyundan gelenler kastedilmiştir.

1.2. Kahtânîlerin Kuzey Bölgelere Göç Etmesi: Arîm Seli ve Me'rib (Mârib)

Barajı'nın Yıkılması

Arabistan Yarımadasının en verimli bölgesi Yemen'dir. Bu sebeple Yemen coğrafyasına “Yeşil Toprak” adı verilmiştir. Yemen bölgesi Arabistan'ın diğer bölgelerine kıyasla daha fazla yağış almaktadır ve burada oturanlar bu yağmur sularını kullanmayı yaptıkları barajlar yoluyla iyi bilmişlerdir. Bu barajlardan en çok bilineni Kur'an'da da adı geçen Arîm (Me'rib)'dir. (34-Sebe' Suresi, 15; el-İstahrî, 2020: 14-15; İbn Havkal, 2021: 37) Bu baraj adı ve hatrasıyla Arabistan'da önemli bir yere sahiptir. (Apak, 2017: 252-253)

Kur'an-ı Kerîm'de adı geçen Me'rib (Mârib), Sebe veya Arim Seddi diye anılan ve Sebe Devleti'nin eski merkezi olan Me'rib şehri yakınındaki su seddidir. (Avcı, 2004: 187-188) Bu baraj

ve sulama tesisleri sayesinde bölge Yemen'in en iyi sulanan ve en verimli merkezi olmuştur. Bölgeye can veren baraj çeşitli dönemlerde yıkılmış veya hasar görmüş ve her defasında yeniden tamir edilmiştir. Sebe Devletine ait kitabelerde barajın hasar görmesi ve yıkılmasıyla ilgili bilgiler mevcuttur. İslâmî kaynaklar genellikle Güney Arabistan'daki Kahtânî kabilelerin kuzeye göçmelerine, barajın yıkılması yüzünden arazinin verimsiz hale gelmesinin neden olduğunu iddia ederler. (Grahmann, 1978: 322-340; Harman, 1991: 373-374; Avcı, 2004: 187-188)

Me'rib kelimesi hakkında, Sebe krallarına verilen bir unvan veya Âd kabilesinin kollarından birinin adı olduğu söylenmektedir. Me'rib barajını inşa edenin Lokmân (as) olduğu, Me'rib'in Âd kavmine mensup bir kabile olduğu ve bu kabilenin ismiyle anıldığını iddia edenler de olmuştur. (Cevad Ali, 2018: 284)

Arap tarihçilerinin anlattığı bir olaya göre Kahtânî kabilelerin Yemenden göç etmesi şu olaya dayandırılmaktadır: Kehlânîlerin lideri olan Amr b. Muzeikiyâ zamanında Tureyfa adında kâhin bir kadın büyük bir felaketin yaklaştığı kehanetiyle onu uyarmış. Amr bu felaketin Me'rib Seddinden geleceğini düşünmüş ve seddin duvarlarını incelemeye başlamış. Amr b. Muzeikiyâ bir köstebeğin seddin duvarlarından büyük bir taş parçası kopardığını görmüş ve seddin yıkılacağını anlamış. Kimseye söylemeden Benî Kehlân kabilesinin mallarını Himyerîlere satarak kabilesi ile birlikte kuzeye doğru göç etmiştir. Onlarla birlikte göç eden kabilelerden Benî Huzâa Mekke'yi istila etmiş ve Cürhümîleri Mekke'den çıkarmışlardır. Ezd Kabilesi Sa'lebe b. Amr liderliğinde Şam dolaylarına giderek Gassân'ı istila etmişlerdir. Sa'lebe b. Amr'ın vefatından sonra kabile reisliği çekişmesinden dolayı kardeşleriyle anlaşamayan Hârîse kabilesinden ayrılarak Hayber dolaylarına gitmiş. Hârîse'den sonra kabilesi Evs ve Hazrec olarak ikiye ayrılmış ve Dirâre ve Kura dolaylarına yerleşmişlerdir. (Günaltay, 2015: 182, 252-253) Bu iki kabile daha sonraları İslam Tarihinde önemli bir yere sahip olacak ve Medine şehrinin iki büyük gücünü oluşturacaklardır.

Me'rib seddinin yıkılması ile ilgili farklı bir rivayet de İbn Hişâm'da şu şekilde geçmektedir: Amr b. Amir suyu tutan seddi delen birkaç sıçan (büyük fare) görmüş ve seddin yıkılacağını anlamış. Yemen'den gitmeye karar vermiş ve gitmesine bir sebep uydurmak için en küçük oğluna kendisine bir tokat atmasını söylemiş. Daha sonra da *"En küçük çocuğumun bana tokat attığı memlekette kalamam."* diyerek mallarını satışa çıkarmış. Yemen eşrafı bunu ganimet bilip, malları satın almak için yarışmışlar. Amr ailesiyle beraber kuzey bölgelere doğru yola çıkmış, Ezd kabilesi *"Biz ondan geri kalmayız."* diyerek onlar da mallarını satarak yola çıkmışlar. Daha sonra kabileler farklı bölgelere dağılmışlar. Amr b. Amir Şam, Evs ve Hazrec Yesrib, Huzâa Merr, Ezd'in bir kolu Serat, diğer bir kolu Umman'a yerleşmiştir. (İbn Hişâm, 2016: 44-45)

Siyasi istikrarsızlık, kabile anlaşmazlıkları, yabancı istilası, nüfusun artması, kuraklık, su kaynaklarının azalması, Me'rib barajının yıkılması da son nokta olmuş ve Yemen halkı kuzey bölgelerdeki verimli arazilere göç etmek zorunda kalmışlardır. (Cevad Ali, 2018: 215) Bir olayın tek bir sebebinin olduğunu iddia etmenin hatalı ve eksik olacağını düşünmekteyiz. Kahtânî kabilelerin kuzey Arabistan bölgelerine göç etmesinin de tek bir sebebi olduğunu düşünmüyoruz. Yukarıda saymış olduğumuz gerekçeler arasında en önemli nedenin Me'rib barajının yıkılması olduğunu düşünüyörüz. Çünkü bu barajın yıkılması tarımın ve verimli toprakların yok olmasına neden olacağı ve dolayısıyla insanların en önemli geçim kaynaklarının yok olması anlamına geleceği aşıkardır. İnsanlar da yaşamlarını sürdüremeyecekleri yerlerden göç etmek zorunda kalacaktır.

Cevad Ali, Me'rib barajının yıkılmasıyla ilgili başka bir görüş ortaya atmıştır. Ona göre Yemen bölgesinde devletin gücü zayıflamış, bu bölgede yaşayan küçük prenslikler ve kabileler

iktidar yarışına girmiş, zayıflayan iktidarın durumunu gören İran ve Habeşistan gibi devletler de Yemen'in iç işlerine karışmıştır. Bölgede istikrarsızlık sebebiyle iç isyan ve savaşlar çıkmıştır. Cevad Ali, Bu olumsuzluklardan dolayı devletin barajı tamir edemediğini, barajın bakımsızlık ve ilgisizlikten dolayı yıkıldığını, temel geçim kaynağı olan tarımın bittiğini ve halkın bu sebeplerle kuzey bölgelere göç ettiğini iddia etmektedir. (Cevad Ali, 2018: 220)

Şiire ve sözlü edebiyata önem veren Arapların Me'rib Seddi'nin yıkılışını şiirlerine konu edinmeleri olaya verdikleri önemi göstermesi bakımından önemlidir. Şiirde Me'rib seddinin bölgede yaşayan insanlar için ne kadar önemli olduğu göz önüne serilmektedir. İbn Hişâm Me'rib seddinin yıkılış hikayesini anlatırken A'sa isimli bir şairin kasidesinden şu beyitleri paylaşmıştır: (İbn Hişâm, 2016: 46)

Bunda örnek alana örnek vardır.

Me'rib'i Arim seli süpürdü.

Himyer onu mermerle yaptı,

Dalgaları geldi, onu yerle bir etti.

Sed ekinleri ve üzüm bağlarını sulardı.

Su herkese yetecek kadar çoktu.

Bölük pörçük oldular, öyle ki güçleri yetmedi,

Sütten kesilen çocuğa bir yudum su bulamadılar.

Yukarıda vermiş olduğumuz rivayetlerde köstebek veya farelerin barajın taşlarını kemirmesi neticesinde Me'rib barajının yıkıldığına dair haberleri ihtiyatla karşılamak gerektiğini ifade etmek isteriz. Bu tarz rivayetlere konu olan haberler bazen aklen gerçekleşmesi mümkün olmayan haberler babından olabildiği gibi bazen de mitoloji ve hayal ürününden ibaret olabilmektedir. Biz bu rivayetleri güvenilir ve sahih oldukları iddiası ile tezimize almış değiliz. Sadece konumuzla ilgili olması hasebiyle aktarmış bulunmaktayız.

Me'rib barajının yıkılması ve daha başka nedenlerden dolayı Güney Araplarının kuzeye doğru göç ettiğini ifade etmiştik. Kuzeye doğru göç eden bu Güney Arapları Kuzey Araplarına oranla medeniyetçe daha köklü ve siyasi ilişkiler konusunda daha ileri bir seviyedeydiler. Bu sebeple Güney Arapları kuzeye göç ettiği zaman orada da şehirler kurmuşlardır. Sahip oldukları kültürel birikimi kuzeye taşımışlardır. Burada yerleşik hayat yaşayanların çoğunluğunu Güney Araplar oluşturuyordu. Ayrıca İslam öncesinde Arapların denize yabancı olmadığını da söyleyebiliriz. Özellikle Güney Arabistan'da yaşayanlar Kızıldeniz ve Hint Okyanusunda deniz ticareti yapmaktaydılar. Fakat Kuzey Arabistan'da yaşayanlar özellikle Hicaz, Suriye ve Irak sınırında yaşayanlar denize ve deniz ticaretine yabancı olduklarından daha çok kara ticaretiyle uğraşmaktaydılar. (Lewis, 2019: 99)

Arap Yarımadasının uygarlık beşiği olarak Yemen görülmektedir. Konuşulan Güney dilinin seviyesinin yüksekliği ve kültür derinliği gibi sebeplerle bu düşünce öne sürülmüş olabilir. Güney Arabistan'ın ticarî ve ilmî olarak güçlü olma durumu zamanla değişmiştir ve ticaret üstünlüğü Kuzey Araplarına geçmiştir. Mekke'nin dinî merkez olması, Kur'an'ın Kureyş lehçesiyle gelmiş olması gibi sebepler bunda etkili olmuştur. (Çelebi, 1997: 86-87)

Kuzey Arapları İslam dini geldikten sonra önem kazanmışlardır. İslam dininde esas olan din birliği olduğundan kabileler arasındaki mücadelelerin bitmesi teşvik edilmiştir. Hz. Muhammed

(sav) ve ondan sonra gelen Dört Halife Döneminde ırkçılığın engellenmesi ve İslam milletinin oluşması için denge politikası uygulanmıştır. Ancak Güney-Kuzey Arapları arasındaki mücadele Hz. Peygamber'in (sav) vefatından sonra zaman zaman gün yüzüne çıkmıştır. Özellikle halifelik makamının yönetim olarak zayıf olduğu zamanlarda bu mücadele şiddetlenmiştir. (Çelebi, 1997: 85-86)

1.3. Adnânî – Kahtânî İlişkileri

Arap kabilelerinin şekillenmesi çok uzun zamanda gerçekleşmiştir. Adnânî kabilelerden güneye gidip yerleşenler olduğu gibi Kahtânî kabilelerden de kuzeye gidip yerleşenler olmuştur. Bu iki kabile İslam öncesi dönemde olduğu gibi İslâmiyet'ten sonraki dönemlerde de farklı sebeplerle sürekli mücadele etmişlerdir. Arap tarihi incelenirken Kahtânî-Adnânî soy rekabeti göz önünde bulundurulmalıdır. Bu rekabet göz ardı edilirse birçok olayı anlamak zorlaşacaktır. Özellikle kabileler arasında meydana gelen olaylar ve savaşlarda kabilelerin seçtiği taraflar soy bağıyla yakından ilgilidir.

Bu kabilelerin yani Güney Arabistan'da Maîn, Sebe, Himyerîler; Kuzey Arabistan'da ise Nabatî, Tedmür, Gassanî, Hîre, Kinde gibi krallıklar kurduklarını daha önce ifade etmiştik. Kahtânî kabilelerin kurdukları devletler yoluyla inşa ettiği medeniyet, içeriği ve etki alanı bakımından Arabistan Yarımadasında izler bırakmıştır. (Çağatay, 1982: 27; Yıldız, 1991: 273; Kelpetin, 2016: 201)

İslam'dan önce Araplar arasında Eyyâmü'l Arap adı verilen savaşlar olmuştur. Bu savaşlar Güney Arapları yani Kahtânîler ile Kuzey Arapları yani Adnânîler arasında gerçekleşmiştir. Bu savaşlar çok basit bir sebepten dolayı bile çıkıp yıllarca sürebiliyordu. Çöl hayatında geçim zorluğu, su kaynaklarının ve otlakların paylaşılabilmesi gibi sebepler savaşa neden olabiliyordu. Bu savaşların sebepleri arasında asabiyet duygusunu da sayabiliriz. Savaş sırasında kabile mensuplarının ataları ve kabileleri ile övünmeleri âdetlerindendi. Eyyâmü'l-Arab'ın en önemlileri Zûkâr, Buâs, Dâhis ve Besûs savaşlarıdır. Kabileler kendi içlerinde bile savaşabiliyordu. Mesela Tay kabilesi içinde olan savaş 25 yıl sürmüştür. İki kardeş kabile olan Evs ve Hazrec arasındaki savaşların 20 yıl sürdüğü belirtilmektedir. (Kapar, 1995: 12-14; Öğmü, 2012: 80-81)

Adnânî ve Kahtânî Araplar arasında birçok konuda farklılıklar vardır. Bu farkların ilki sosyal hayatta kendini göstermektedir. Kuzey Arabistan'da yaşayan Adnânî kabileleri göçebe bir yaşam sürerken; Yemen'de yaşayan Kahtânî kabileleri şehirlerde oturuyor, tarım ve ticaretle uğraşıyorlardı. Bundan dolayı Kuzey Arapları himaye ve asabiyetle idare edilirken, Güney Arapları kurumsal yönetimler altında yönetilmişlerdir. (Apak, 2017: 11; Demircan, 2019: 41) Arap yarımadasında yaşayanların büyük bir kısmı bedevîydi. Yemen ve çevresinde, Sâsânî ve Bizans sınırında krallıklar kurmuş olan kabileler ile Mekke, Medine ve Tâif'te oturanlar hadarîydi. Arap Yarımadasında verimli toprakların bulunduğu Kuzey bölgelerine İslam dini gelmeden önce gelip yerleşen Güney Arapları, Arap medeniyetinin oluşmasına önceden sahip oldukları birikimleriyle olumlu yönde katkı sunmuşlardır. (Durî, 1991: 32) Arabistan yarımadasının coğrafi şartlar gereği orta kısmı yerleşime müsait olmayan alanlardan oluşuyordu. Bu sebepten yerleşim yeri olarak seçilen yerler Yemen, Münbit Hilal ve bazı Hicaz şehirleri gibi çevrede verimli arazilerin olduğu bölgelerdir. Hindistan ticaret yolu üzerinde bulunan Yemen'de kurulan Maînîler, Sebeîler ve Himyerîler devletleri ticarî devletlerdir. Bu devletler ticaret yollarının canlanmasıyla canlanmış, ticaret yollarının değişmesiyle güç kaybedip kaybolmuşlardır. (Durî, 1991: 64-67)

Bir diğerk farklılık ise din konusunda görölmektedir. Adnânî kabilelerinin tanrıları Lât, Menât, Uzzâ ve Hübel diye isimlendirilirken; Kahtânî kabilelerinin tanrıları Aştar, İl, Ba'l diye isimlendirilmiş ve bu tanrılar Babil tanrılarına daha yakındır. Kuzey Arapları ile Güney Arapları arasında dinî anlamda bazı ortak eğilimler gözlemlenmiştir. İki bölgede de Talut isimli bir tanrıya inanılmıştır. Güney Arabistan'da yaşayan halkların dinî hayatı hakkında bilgiler Sebeliler, Katabanlılar, Maînliler ve Hadramutlular'a ait kitabelerden elde edilmiştir. Bu kitabelerde detaylı bilgiler değil sadece tanrılarının ya da putlarının adı yer almaktadır. Aslan görünümlü bir put olan Yegüs Yemen'deki Mezhic ve Cüreş kabilelerinin putuydu. Putperestliğin yanı sıra Güney Arabistan'da milattan sonra var olduğu düşünölen "Rahmân" inancı da mevcuttur. Güney Arabistan'da Tevhit inancına doğru bir yöneliş vardır ve "Yüce İlah" gibi bir kavramın varlığından bahsedilmektedir. Iraklı İslam tarihçisi Abdulaziz Durî bu "Rahmân" inancının bölgede inanılan, bilinen Yahudilik ve Hristiyanlıktan bağımsız olarak ortaya çıktığını ve Hicaz bölgesine de buradan yayıldığını iddia etmektedir. (Durî, 1991: 70)

Güney Arabistan'da yıldızlara da tapıldığı kitabelerde geçmektedir ve bu gibi inançların bölgeye dışarıdan geldiği düşünölmektedir. Güney Arabistan'da yapılan arkeolojik kazılar sonucunda ulaşılan bilgilerden biri de bu bölgede Ay, Güneş ve Zühre yıldızından oluşun üçlü bir tanrı inancı olduğudur. Bu tanrılar sisteminin Babil kaynaklı olduğu Güney Arabistan'dan diğerk bölgelere yayıldığı tahmin edilmektedir. Güney Arabistan'da tanrıların en büyüğü olarak Ay tanrısı görölmekteydi ve farklı isimlerle anılmaktadır. Yemen bir ticaret merkezi olduğu için yerli halk buraya gelen tüccarlar vasıtasıyla Yahudilik ve Hristiyanlık dinleri hakkında bilgi sahibi olmuşlardı. Araplar arasında Yahudiliğe göre Hristiyanlık daha çok rağbet görmüştür. Himyerîler, Evs ve Hazrec gibi bazı kabilelerin Yahudilik dinini benimsedikleri söylenmektedir. Bunun yanı sıra Gassânî, Lahm, Cüzâm, Tenûh, Behrâ kabilelerinin Hristiyanlık dinine mensup olduğu kaynaklarda geçmektedir. (Çağrııcı, 1991: 316-321)

Her iki kabile de Arapça konuşmasına rağmen konuştukları lehçeler farklılıklar göstermektedir. Adnânîler Hicaz ya da Kuzey lehçesi adı verilen lehçeyle konuşurken; Kahtânîler Güney Arabistan lehçesiyle konuşmaktadırlar. Son olarak bir diğerk farklılık ise kullanılan özel isimlerde görölmektedir. Adnânî kabilelerin yaşadıkları göçebe hayatın sonucu olarak kullandıkları özel isimler Esed (aslan), Nemr (kaplan), Sa'lebe (tilki), Kelb (köpek), Bekr (genç deve) gibi hayvan isimleridir. Kahtânî kabileler ise Babil Devletinin etkisinde kalmıştır. (Cevad Ali, 2018: 429; Günaltay, 2015: 166-167)

1.4. Bazı Kahtânî Kabileler

Bu başlık altında Kahtânî olan kabileleri ele alacağız. Bu kabileleri burada ele almak istememizin nedeni sonraki bölümlerde İslam Tarihi açısından önemli bazı kişilerin Kahtânîlerin hangi kabilesine bağılı olduklarını tespit etmektir. Malum olduğu üzere o dönemde insanların değerleri soy ve kabilelerine göre değerlendirilmekteydi. Biz de ilerde ele alacağımız şahsiyetlerin hangi kabileden olduklarını aktaracağımızdan bu kabileler hakkında burada önceden kısa birtakım bilgiler vermek ihtiyacı hissettik. Aşağıda ele aldığımız kabileleri herhangi bir üstünlük sırasına göre değil, alfabetik bir sıraya göre aktardık.

1- Amâlik kabilesi, Âd, Semûd, Medyen gibi nesli tükenen Arabü'l-ârîbe'den sayılmaktadır. En eski Arap kabilesi ve Arapçayı ilk konuşan kabile olduğu kabul edilen Amâlik kabilesinin, Kudüs şehrini kurduğu ve Hicaz'a ilk yerleşenler olduğu söylenmektedir. Cürhüm kabilesini yenerek Mekke şehrinin hakimiyetini ele geçirmişlerdir. Tevrat'ta kabilenin neslinin Hz. İshak

(as)'dan geldiği, İslam tarihçileri arasında ise kabilenin soyunun Hz. Nuh'dan (as) geldiği kabul edilmektedir. (Kitabı Mukaddes, 2013: Tekvin. 36:12; I. Tarihler. 1:36) Tevrat'ta Amâlik ve İsrâiloğullarının ezeli düşman olduğu, aralarındaki mücadele anlatılmaktadır. Yehova'nın bu kavmi yeryüzünden silmeye dair yemin ettiği söylenmektedir. (Kitabı Mukaddes, 2013: Çıkış, 17:8-16; Taberî, 2018: 215, 218, 264, 481, 645; Taberî, 2019: 289; Hamidullah, 2004: 460; Seligsohn, 1978: 392; Erdem, 1989: 556-558; Cevad Ali, 2018: 306-308)

2- Bârik Kabilesi: Kahtânîlere mensup olup Ezd kabilesinin bir koludur. Bu kabile Yemen'de Bârik Dağlarına yerleştiği için bu adla anılmıştır. Hz. Muhammed (sav) hayattayken Yemen'den gelen heyetler içinde bu kabile mensupları da vardı. Hz. Ömer (ra) zamanı İslam fetihlerinde Ezd kabilesiyle beraber Şam tarafına gitmek isteyen kabileyi, halife Irak bölgesine göndermiştir. Bârik kabilesi bundan dolayı Kûfe yakınlarına göç etmişlerdir. (İbn Sa'd, 2014: 337; Özaydın, 1992: 70) Kabile Hz. Ömer (ra) zamanında Kâdisiye Savaşına da katılmıştır. (Taberî, 2019: 472-473, 496; İbn Hişam, 2016 :151)

3- Behrâ Kabilesi: Kahtânîlere mensup olup Kudâa kabilesinin bir koludur. İlk zamanlar Yenbû- Eyle arasında oturan bu kabile daha sonra Kızıldeniz kıyılarına göç etmiştir. Komşuları olan Tağlip ve Tenûh kabileleri gibi Hıristiyanlık dinini seçmişler ve Mûte Savaşında Bizans kuvvetleriyle beraber Müslümanlara karşı savaşmışlardır. Tebûk Seferinden sonra Medine'ye gelen bir gurup kabile mensubu İslam dinini seçtiyse de kabilenin hepsi İslam'a geçmedi. Yermük Savaşında Kelb, Tenûh, Lahm, Cüzâm ve Gassânîlerle beraber Bizans devleti saflarında bulunan bu kabile Suriye'nin fethinden sonra tamamen İslam'a geçmiştir. (Taberî, 2019: 40, 391; Özaydın, 1992: 356) Yermük Savaşında iş birliği yaptıkları kabilelerin hepsinin de Kahtânî kabilesinden olması tesadüf olmasa gerekir. Burada kabile asabiyetinin ağır bastığını söylemek mümkündür.

4- Belî Kabilesi: Kahtânîlerin Kudâa koluna mensup bir kabiledir. Bu kabile önceleri Kızıldeniz'in doğu kıyılarında yaşıyorlardı, oradan önce Mısır'a daha sonra da Endülüs'e kadar gitmişlerdir. Belî Kabilesine mensup bazı kişiler İslam'dan önce Medine'ye gelip yerleşmişlerdir. İslam dininin gelmesiyle bu kabileden de İslam dinine girenler olmuştur. Kâ'b b. Ucre el-Becelî, Ebû'l-Heysem b. Teyyihan, Ma'n b. Adî ve Âsım b. Adî bu kabileden İslam'ı benimseyen kişilerdendir. Hz. Muhammed (sav) hicrî 8.yılda Zâtüsselâsil Seriiyesi'nde annesi bu kabileye mensup olan Amr b. Âs komutasında bir orduyu Belî kabilesinin üzerine göndermiştir. Aynı yıl Bizans'la yapılan Mûte Savaşında Müslümanlara karşı savaşmışlardır. Bu iddianın aksine Muhammed Hamidullah Tebûk Seferinde Belî kabilesinin Müslümanlara yardım ettiğini, Mûte Savaşında ise düşmanlıklarının tamamen bittiğini iddia etmektedir. (Hamidullah, 2004: 438-439) 630 yılında bu kabileye ait bir heyet Hz. Muhammed'e (sav) gelerek İslam'a girmişlerdir. (İbn Sa'd, 2014: 316) Hz. Muhammed'in (sav) vefatından sonra ortaya çıkan Ridde Olaylarında bu kabile de İslam dininden çıkmıştır. Hz. Ebu Bekir'in (ra) gönderdiği orduyla bu kabile cezalandırılmıştır. Yermük ve Kâdisiye savaşlarında da Müslümanlara karşı Bizans'ın yanında yer alan kabile daha sonra Hz. Ömer'in (ra) izniyle Mısır'a göç etmişlerdir. Zaman içinde kabile mensupları Müslüman olmuşlardır. (Taberî, 2019: 34, 40, 590; Schleifer, 1979: 487-488; Önkâl, 1992: 414-415)

5- Becîle Kabilesi: soyu Adnânî mi yoksa Kahtânî mi olduğu tartışılan kabilelerdendir. İbn Hişam kabilenin Yemen asıllı olduğunu, soyunun Sebe'ye bağlandığını söylemektedir. İslam'ın ortaya çıktığı zamanlarda da kabile reisi olan Cerîr b. Abdullah el-Becelî, h.10. yılında 150 kişilik bir heyetle Medine'ye gelerek İslam dinine girmişlerdir. (İbn Sa'd, 2014: 332-333) Hz. Ebu Bekir (ra) zamanı Ridde Olaylarına kabileden katılanlar olmuş, Cerîr b. Abdullah el-Becelî komutasında

bir birlik gönderilerek irtidad edenler tekrar Müslüman olmuştur. İslam fetihlerinde önemli bir rol alan kabile, Hz. Ömer (ra) zamanında Sâsânîler'e karşı savaşmaya gönüllü olmuşlar, Kâdisiye Savaşında ordunun önemli bir kısmını teşkil etmişlerdir. Becile kabilesi yeni kurulan şehirlerden Kûfe'ye yerleşmiş ve kendi adlarıyla bir mahalle kurmuşlardır. Sıffîn Savaşında Hz. Ali (ra) tarafında olan kabile, Muhtâr es-Sekâfi'nin ordusunda Abdullah b. Zübeyr'e karşı savaşmışlardır. Meşhur Emevî valisi Hâlid b. Abdullah el-Kasrî Becile kabilesindendir. (Taberî, 2019: 472, 482, 498; Taberî, 2021: 21, 32; İbn Hişam, 2016: 48; Fayda, 1982: 51-58; Fayda, 1992: 287)

6- Cüheyne Kabilesi: Tıpkı Belî kabilesi gibi bunlar da Kahtânîlerin Kudâa koluna mensupturlar. Önceleri Necid bölgesinde yaşayan kabile daha sonra Medine civarında Yenbû'ya yerleşmişlerdir. Hz. Muhammed (sav) Medine'ye göç ettiğinde bu kabile de bu bölgede yaşamaktaydı. İlk zamanlardan itibaren İslam dinini benimseyen kabile Mekke'nin fethi ve Huneyn Gazvesine katılarak İslam dinine hizmet etmişlerdir. Ridde Olaylarına katılmayan Cüheyne Kabilesi Dört Halife Döneminde yapılan seferlere katılarak Mısır, Suriye, Irak bölgelerine gitmişlerdir. Bir kısmı bu bölgelere yerleşmiştir. Bu kabileden bazı kişiler ise Endülüs'e kadar gitmişlerdir. (Taberî, 2019: 66; Taberî, 2020: 55; Becker, 1979: 238; Önkâl, 1993: 107; Hamidullah, 2004: 366-368)

7- Cürhüm Kabilesi: Âribe Arapları da denilen Âd, Semud, Tasm, Amâlîka, Cedîs kabileleri gibi nesilleri tükenen Kahtânî asıllı bir kabile olduğu zikredilmektedir. Taberî'de Hz. Nuh'un (as) gemisine binenler içinde Cürhüm kabilesinden kişilerin de olduğu rivayet edilmektedir. (Taberî, 2019: 201, 645) Muhammed Hamidullah, Cürhüm kabilesinin Amâlîklerin bir kolu olduğunu söylemektedir. (Hamidullah, 2004: 691) Cürhüm kabilesinden geride kalan kişilerin Yemen'den Mekke'ye gelerek buraya yerleştiği, Hz. İbrahim'in eşi Hz. Hacer ve oğlu Hz. İsmail'in Cürhüm kabilesi içinde yaşadığı, Hz. İsmail'in bu kabileden bir kadınla evlendiği ve soyunun devam ettiği rivayet edilmektedir. Arim Selinden sonra gelip Mekke'ye yerleşen Huzâa kabilesi ile anlaşamayarak Hacerü'l-Esved'i söküp, gömerek ve Zemzem Kuyusunu kapatarak anayurtları Yemen'e doğru gittikleri rivayet edilmektedir. (Taberî, 2018: 268; Fr. Buhl, 1977: 248; Önkâl, 1993: 138; Hamidullah, 2004: 45-46, 378, 691-692)

8- Cüzâm Kabilesi: Kahtânîlerin Kehlân koluna mensuptur. Kabile Arim Selinden sonra Kuzey Arabistan'a Hicaz, Suriye ve Mısır taraflarına göç etmiştir. Yerleştikleri bölgeler Bizans'ın kontrolünde olduğu için kabile arasında Hıristiyanlık dini yayılmıştır. Medine'de yaşayan Yahudi Benî Nadir kabilesinin de bu kabileden geldiği rivayet edilmiştir. Cüzâm kabilesine mensup bazı kişiler Hudeybiye Anlaşmasından sonra İslam Dinine girmişlerdir. Kabile Mute Savaşında Bizans saflarında yer almıştır. Hz. Muhammed (sav) 629 yılında Amr b. Âs komutasında bir birliği bu kabile üzerine göndermiştir. Bu sefere Zâtüsselâsil Seriiyesi adı verilmiştir. Tebük Seferi sırasında kabile reisleri Hz. Muhammed (sav) ile görüşüp İslam'a geçmişlerdir. 636 yılında Bizans'la yapılan Yermük Savaşında iki tarafın ordularında da Cüzâm kabilesi üyeleri vardı. Hz. Ali (ra) ve Muâviye arasında geçen mücadelede Cüzâm kabilesi Muâviye tarafında yer aldı ve iktidarın nimetlerinden istifade etti. (Taberî, 2019: 40; İbn Sa'd, 2014: 338-339; Lammens, 1977: 259-261; Önkâl, 1993: 149; Hamidullah, 2004: 448-451)

9- Dâr Kabilesi: Kahtânîlerin Hire Krallığını kuran Lahm koluna mensup olup, Güney Arabistan'dan Suriye, Mısır, Irak taraflarına göç etmişlerdir. Bizans İmparatorluğuna tâbi olan Dâr kabilesi Mûte Savaşında Müslümanlara karşı savaşmışlardır. Lahmîler gibi Dâr kabilesi de Hıristiyanlığı benimsemiştir. Hz. Muhammed'in (sav) Tebük seferinden sonra bir heyet göndererek İslam'a geçmişlerdir. (İbn Sa'd, 2014: 329; Önkâl, 1993: 483)

10- Devs Kabilesi: Yemen'in kuzeyinde Tihâme bölgesinde yaşayan Kahtânîlerin Ezd koluna mensupturlar. Hz. Muhammed'in (sav) Mekke'de açıktan çağrı dönemine geçtiği sıralarda bu kabileye mensup Tufeyl b. Âmr ed-Devsî adlı meşhur bir şair Mekke'ye gelerek Resûlullah ile görüşerek İslam dinini benimsemiştir. Daha sonra kabilesinin yanına giden Tufeyl İslam'ı yaymak için çalışmıştır. Hz. Muhammed (sav) bu kabileyi dine ısındırmak için savaşa katılmadıkları halde Hayber'in fethinden elde edilen ganimetlerden onlara da vermiştir. Mekke'nin fethi ve Tâif seferine katılmışlardır. Hz. Muhammed'in vefatından sonra oluşan Ridde Olaylarına katılmamışlardır. (İbn Sa'd, 2014: 337; Fayda, 1994: 253; Fayda, 1982: 76-82)

11- Eş'ar Kabilesi: Bu da Kahtânîler'e mensup olan kabilelerdendir. Yemen'in Tihâme bölgesinde yaşamışlardır. Bazı rivayetlerde Kâbe'yi yıkmaya gelen Ebrehe'nin ordusunda bu kabilenin de olduğunu geçmektedir. Eş'arlar hicrî 7. yılında Ebû Mûsâ el-Eş'arî başkanlığında bir grup ile Medine'ye gelmek için yola çıkmışlar fakat gemileri fırtınada Habeşistan'a doğru sürüklenmiş onlar da orada buluna Ca'fer-i Tayyâr'a katılmış ve Müslüman olmuşlardır. Hayber'in fethine ve Tebük seferine katılmışlar zamanla Medine'ye yerleşmişlerdir. Bir kısmı Ridde Olaylarına katılmış olmasına rağmen, Hz. Ömer'in (ra) halifeliği zamanında fetihlere katılmışlardır. Bir kısmı yeni fethedilen Basra ve Kûfe'ye yerleşmişlerdir. Endülüs'ün Reyne şehri bu kabile mensuplarının yerleşim alanı olarak anılmaktadır. Eş'ar kabilesinin Yemen'de yaşamaya devam eden kısmı Sıffin Savaşında Muâviye'nin saflarında yer almışlardır. (İbn Sa'd, 2014: 333; Fayda, 1982: 83-89; Kallek, 1995: 442-443)

12- Ezd Kabilesi: Soyu Kahtânîlere dayanan büyük bir kabiledir. Yemen'de yaşayan kabile Me'rib Seddinin yıkılmasından sonra kuzeye doğru göç etmiştir. Bu kabilenin alt kollarında olan Evs, Hazrec, Kudâa ve Huzâa kabileleri meşhurdur. Büyük ve güçlü bir kabile olan Ezd kabilesi farklı zamanlarda Medine'ye gelerek İslam dinine girmiştir. Surad b. Abdullah el-Ezdî Hz. Muhammed (sav) vefat ettiğinde Cüreş valisi olarak görev yapmaktaydı. Hz. Muhammed'in (sav) vefatından sonra kabilenin reisi olan Lakît b. Mâlik Zü't-Tâc liderliğinde Ridde Olaylarına katılmışlardır. Hz. Ebu Bekir'in (ra) gönderdiği ordu tarafından yenilgiye uğratıldılar. Cemel Vakasında Hz. Ayşe'nin tarafında yer almışlardır. Sıffin Savaşında kabilenin bir kısmı Hz. Ali'nin (ra) bir kısmı ise Muâviye'nin tarafında yer almıştır. Abdullah b. Zübeyr halifeliğini ilan ettiğinde de onu desteklemişlerdir. Emevîler zamanında Güney Arapları ile beraber taraf olup Kuzey Araplarına karşı savaşmışlardır. (Taberî, 2019: 130-131; Fayda, 1982: 61-65; Reckendorf, 1979: 430; Algül, 1995: 46-47; Hamidullah, 2004: 423)

13- Evs Kabilesi: Kahtânîlerin Kehlân kolundan olup, Medine'de yaşayan Ensâr'ın iki önemli kabilesinden biridir. Arim Seli Olayından sonra ilk önce Tihâme'ye oradan da Medine'ye göç etmişlerdir. İlk başta Medine'de çoğunlukta olan Yahudi kabilelere bağlı olarak yaşadılar. Daha sonra kendileri gibi Kahtânî olan Gassânîlerden yardım alarak Medine'nin yönetimini ele geçirdiler. (Çağatay, 1982: 95) Fakat bu sefer de iki kardeş kabile olan Evs ve Hazrec arasında rekabet başlamıştır. Bu iki kabile arasındaki savaşlar uzun yıllar sürmüştür. Hz. Muhammed (sav) ve Dört Halife Döneminde bu iki kabile arasında bazı anlaşmazlıklar çıksa da bunlar çözümlenebilmiştir. Evs kabilesi Dört Halife Döneminde siyasetten uzak durmuşlardır. Emevîler döneminde de Medine muhalefetin merkezi olduğu için Evs Kabilesi de halifelerin baskı ve zulümlerine maruz kalanlardan olmuştur. (Reckendorf, 1979: 418-419; Algül, 1995: 541-542; Hamidullah, 2004: 162-164)

14- Gassânîler: Kahtânîler'in Kehlân koluna mensuplardır. Me'rib Seddinin yıkılmasından sonra Suriye bölgesine gelen kabile burada 200-636 yılları arasında hüküm süren bir devlet

kurmuşlardır. Suriye bölgesinde Bizans'ı Sâsânîlere karşı koruyan tampon devlet konumuna gelmişlerdir. Hristiyanlık dinini benimseyen Gassânîler, akrabaları olan Evs kabilesine Medine'de Yahudilere karşı bağımsızlıklarını kazanmaları için yardım etmişlerdir. Bizanslılar Gassânî kralı Münzir'e "Arapların Kralı" unvanını verdiler. Daha sonra Bizans ile araları açılan Gassânîler zayıflamaya başladılar. Bunu fırsat bilen Sâsânîler bölgeye saldırarak Kudüs ve Dımeşk'i ele geçirerek Gassânîler'e son vermiştir. Yermük Savaşında diğer Hristiyan kabileler Lahm ve Cüzam ile beraber savaşan Gassânîler yenilmişlerdir. Hz. Muhammed (sav) Gassânî emirlerine İslam'a davet mektubu göndermiştir. Sıffin Savaşında bu kabile Muâviye saflarında görülmektedir. Mercrâhit savaşında Kelb kabilesiyle beraber Mervân b. el-Hakem'in yanında savaşmışlardır. Muâviye oğlu Yezîd'i bu kabileden biriyle evlendirmiştir. (Taberî, 2019: 391, 590; Taberî, 2021: 51, 573; Hamidullah, 2004: 275-279; Ağırakça, 1996: 397-398; Kelpetin, 2016: 157-163)

15- Hâris b. Kâ'b Kabilesi: Belhâris diye de anılan bu kabile Kahtânîlerin Mezhic koluna mensuptur. Çoğunluğu Hristiyan olan Hârisoğulları 629 yılında Medine'ye bir heyet göndermişlerdir. Bu heyettekiler Hz. Muhammed (sav) İslam'a girmeleri konusunda teklifte bulunmuştur. Onlar bu teklifi reddederek Hz. İsa'nın ilah olduğunu söylemişlerdir. Onların bu iddialarına binaen Hz. İsa (as) hakkında Âli İmran suresi 1-70. ayetleri nazil olmuştur. Bu ayetlerde Hz. İsa'nın (as) durumunun Hz. Adem'den (as) farklı olmadığı açıklanmıştır. Hz. Muhammed (sav) bu heyete mübâhele teklif etmiştir. Hristiyanlar Allah'ın lanetine uğramaktan korktukları için Hz. Muhammed (sav) ile mübâheleye girmemişler ama Müslüman da olmamışlardır. 631 yılında Hâlid b. Velîd komutasında bir ordu Hârisoğulları'nın bulunduğu Negrân bölgesine gönderilmiştir. Benî Hâris kabilesi Hâlid b. Velîd'in davetiyle İslam'a girmiştir. Böylece Negrân bölgesinde Hârisoğulları gibi büyük bir kabile İslam'a girmiş ve Hristiyan olarak kalmak isteyenler eski dinleri üzere kalmış fakat devlete vergi vermiştir. Hz. Ömer (ra) Negrân Hristiyanlarını daha sonra Kûfe taraflarına sürgün etmiştir. (İbn Sa'd, 2014: 325; Fayda, 1982: 19-20, 23-51; Ağırman, 1997: 197-198)

16- Havlân Kabilesi: Kahtânîlerin Kehlân koluna mensup bir kabiledir. (İbn Hişam, 2016: 122) San'a ve Me'rib arasında Yemen bölgesinin tahıl ambarı sayılan verimli arazilerde oturuyorlardı. Hicrî 10. yılda topluca Müslüman olan kabile Medine'ye bir heyet göndermiştir. Havlân kabilesinin zekatlarını toplamak üzere Hz. Muhammed (sav) Ebû Süfyan'ı görevlendirmiştir. Hz. Ebu Bekir (ra) döneminde Havlân kabilesi Ridde Olaylarına katılmıştır. Halifenin gönderdiği orduya yenildikten sonra tekrar İslam dinine girmeyi ve zekât vermeyi kabul etmişlerdir. Havlân kabilesinin oturduğu topraklar Hz. Ömer (ra) zamanında fethedilmiştir. Havlân kabilesinin çoğu fetihlerden sonra Suriye, Mısır ve Endülüs'e göç etmişlerdir. (İbn Sa'd, 2014: 311; Fayda, 1982: 113-114, 117; Grohmann, 1987: 377-378; Kırbıyık, 1997: 537)

17- Hazrec Kabilesi: Kahtânîlerin Kehlân kolundan gelen, Medine'de yaşayan Ensâr'ın iki önemli kabilesinden biridir. Hazrec kabilesi rekabet içinde ve kardeş oldukları Evs kabilesinden daha geniş bir kabiledir. Hazrec kabilesi de Arim Selinden sonra önce Tihâme sonra da Medine'ye gelerek yerleşmişlerdir. Kendileri gibi Kahtânî olan Gassânîler'in yardımını alarak Evs Kabilesi ile birlikte Medine'de yönetimi ele geçirmişlerdir. Fakat bir süre sonra rakip oldukları Evs kabilesiyle yıllarca sürececek bir savaşa tutuşmuşlardır. Buâs savaşında Yahudi kabileler ile ittifak kuran Evs kabilesine yenilince Mekke'ye kendilerine destek aramak için gittiklerinde Hz. Muhammed (sav) ile tanışıp İslam dinine girmişlerdi. Muhammed Hamidullah, Hz. Muhammed'in (sav) anne tarafından dedelerinin Hazrec kabilesi ile akraba olduğunu, Medineli süvarilerin Abdülmuttalib'e yardıma gelmesini, Hz. Muhammed'in (sav) babasının Medine topraklarında vefat ettiğinde bu

kabilenin topraklarına gömülmesi ve Hz. Peygamber'in amcası Abbas'ın bu kabile ile ticaret ilişkilerinin güçlü olmasının onlar ile Hz. Peygamber arasındaki yakın ilişkiye örnek olarak göstermektedir. (Hamidullah, 2004: 137-138) Hz. Muhammed'in (sav) dedesi Abdülmuttalib'in annesi Selmâ bint Amr en-Neccâriyye Hazrec kabilesindendi. (Taberî, 2019: 255) Birinci ve İkinci Akabe Biatlarında yanlarına Evs kabilesinden bazı kimseleri de alarak Mekke'ye gelip İslam'a girdiler ve Hz. Muhammed'i (sav) korumaya söz vererek onu Medine'ye çağırdılar. İslam'a çok büyük hizmetleri bulunan Ensâr'ın iki önemli kabilesinden biri olan Hazrec kabilesi Hz. Muhammed (sav) vefat ettikten sonra devlet başkanlığı görevinin kendilerinin hakkı olduğunu düşünmüşlerdi. Bundan dolayı liderleri Sa'd b. Ubâde'ye Benî Sâide'de biat edip onu halife ilan etmeye hazırlandıklarında Hz. Ebu Bekir (ra) ve Hz. Ömer'in (ra) gelmesiyle durup değişti ve halife olarak Hz. Ebu Bekir'e (ra) biat edilmişti. Sonraki süreçte Hazrec'liler önemli devlet görevlerinde bulundular. Yezîd b. Muâviye zamanında gerçekleşen Harre Olayında Hazrec kabilesinden de öldürülenler oldu. (Taberî, 2019: 214-220; Krenkow, 1987: 415-416; Önkol, 1998: 143-144; Hamidullah, 2004: 162, 922-926)

18- Hemdân Kabilesi: Kahtânîlerin Kehlân koluna mensup bir kabiledir. (İbn Hişam, 2016: 121) Yemen bölgesinde verimli ve geniş topraklarda yaşıyorlardı. Ebrehe Kâbe'yi yıkmaya geldiği zaman Yemen emiri Zûnefer'in yaptığı çağrıya Hemdân kabilesi de katılmış ve bazı kabileler ile Ebrehe'nin üzerine gitmişlerdir. Çünkü Kâbe Hemdân kabilesi için de kutsaldı. Hemdân kabilesi Tebuk seferi dönüşü Medine'ye bir heyet göndererek İslam'a girmişlerdir. (İbn Sa'd, 2014: 326-327) Hz. Muhammed'in (sav) hastalığı ile Yemen'de başlayan dinden dönme olaylarına Hemdân kabilesi katılmamıştır. Hz. Ebu Bekir (ra) halife olarak seçildiği zaman da kabile bir temsilci göndererek ona biat ettiklerini bildirmiştir. İlk İslam fetihlerinde Irak ve Suriye cephelerinde savaşmışlardır. Yermük, Kâdisiye ve Nihâvend Savaşlarına katılmışlardır. Endülüs'ün fethine katılmışlar ve kabile üyelerinin bir kısmı Gırnata'ya yerleşmişlerdir. Kûfe'ye yerleşen Hemdân kabilesi mensupları Cemel ve Sıffin Savaşlarında Hz. Ali'nin (ra) yanında savaşmışlardır. Suriye bölgesine yerleşen Hemdân kabilesi mensupları ise Muâviye'yi desteklemişlerdir. (Taberî, 2021: 27-28, 31, 41; Fayda, 1982: 101-106; Schleifer, 1987: 418-419; Fayda, 1998: 179-180; Hamidullah, 2004: 523-524)

19- Huzâa Kabilesi: Bu kabile ile ilgili nesep âlimleri arasında görüş birliği yoktur. Bazıları bu kabilenin Yemen asıllı Kahtânîlerden olduğunu, bazıları ise Adnânî olduğunu ileri sürmüştür. Kahtânîlere mensup olduğu görüşünü destekleyen âlimler kabilenin Kahtânîlerin Ezd kolundan olduğunu söylerler. (İbn Hişam, 2016: 136; Çelikkol, 2016: 98) Me'rib Seddinin yıkılması sonucu kuzeye doğru göç eden kabilenin Mekke'ye gelip şehrin hakimiyetini Cürhüm kabilesinden alıp buraya yerleştiği rivayet edilir. Ayrıca Hz. İsmail'in (as) getirdiği tevhit dinini bozarak Kâbe'ye putları bu kabilenin yerleştirdiği iddia edilmektedir. Daha sonra Hz. Muhammed'in (sav) büyük dedesi Kusay Kâbe'nin ve Mekke'nin yönetimini Huzâa kabilesinden almış ve yönetim Kureyş kabilesinin eline geçmiştir. Sonraki süreçlerde Kureyş kabilesi ile Huzâa kabilesi arasında bir düşmanlık oluşmadığı gibi Huzâa kabilesi Kureyş ile aralarında ittifak anlaşması bulunan kabilelerden biri olmuşlardır. Hz. Muhammed'in (sav) dedesi Abdülmuttalib su kuyularının kullanımı ya da arsa konusunda amcası Nevfel ile anlaşmazlığa düştüğünde Huzâa kabilesiyle ittifak kurmuştur. Hz. Muhammed'in (sav) annesi Amine'nin ninelerinden biri de Huzâa kabilesindendir. Bu şekilde kız alıp verme yoluyla da iki kabile arasındaki bağlar güçlendirilmiştir. Hz. Muhammed (sav) peygamber olduğunda Mekke'de oturan Huzâalılardan bazıları ilk İslam'a girenlerden olmuştur. Kabilenin Eslem kolu samimiyetle İslam dinine girerken, Benî Mustalik kolu

Kureyş müşriklerinin yanında yer almıştır. Hudeybiye Anlaşmasından sonra Huzâa kabilesinden İslam dinine girmeyen kalmamıştı. Kabilenin İslam'a girmesiyle kabile üyelerine farklı görevler verilmiş ve devletin güvendiği kişiler olmuşlardır. Kûfe ve Basra şehirleri kurulduğu zaman Huzâa kabilesi topluca kendilerine ait mahallelere yerleşmişlerdir. Hz. Ali (ra) ve Muâviye arasındaki mücadelede Huzâa kabilesi Hz. Ali'nin tarafında yer almışlardır. Sa'd b. Sâriye, Hz. Ali adına sâhibü's-şurta (emniyetten sorumlu kişi) olarak bir süre görev yapmış. Ardından Azerbaycan'a vali tayin edilmiştir. Huzâa kabilesinin Hz. Ali'ye (ra) bağlılığı daha sonra da devam etmiş, onun taraftarları arasında daima pek çok Huzâalı bulunmuştur. Tevvâbîn hareketinin reisi Süleyman b. Surad da bu kabiledendir. (Taberî, 2019: 255-256; Krekow, 1987: 622-624; Önkâl, 1998: 431-433; Hamidullah, 2004: 378-390)

20- Himyer Kabilesi: Kahtânî Arapların'dan devlet kurmuş olan güçlü bir hanedanlıktır. Himyerîler, Güney Arabistan'da kurulmuş devletlerden en güçlü olanlarından biri olarak görülür. Himyerî hükümdarlarının sonuncusu olan Zünüvâs Yahudilik dinine girmiş ve halkını bu dine girmeye zorlamıştır. Halkından Hristiyan kalmaya devam edenleri de ateş dolu çukurlara atmıştır, bu olay Kur'an-ı Kerim'de Burûc Suresinde anlatılmaktadır. Hz. Muhammed (sav) mahalli olarak varlığını devam ettiren Himyerî meliklerine davet mektupları göndermiştir. Bu davet mektupları etkili olmuş ve melikler olumlu cevap vermişlerdir. (İbn Sa'd, 2014: 340) Muaz b. Cebel Yemen bölgesine vali olarak görevlendirilmiş, bu bölgenin İslamiyet'i kabul etmesine katkılar sunmuştur. İlk İslam fetihlerine katılmışlar, Hz. Ebu Bekir (ra) halife olduğu zaman da bağlılıklarını korumuşlardır. Güney Arabistan'da bulunmuş ve yerli yazı ile yazılmış Himyerî kitabeleri M.Ö. 7. y.y'dan, M.S. 550 yılına kadar bilgiler içermektedir. (Taberî, 2019: 2/112-113, 123, 3/120-121; Hamidullah, 2004: 454, 524; Fayda, 1982: 90-100; Mordtmann, 1987: 487-490; Algül, 1998: 62-63; Kelpetin, 2016: 81-114)

21- Has'am Kabilesi: Adnânî veya Kahtânî olduğu konusunda farklı görüşlerin olduğu kabilerdendir. Has'amlılar "Beyt-i Has'am" denilen Zülhalesa Tapınağını kutsal sayarlarmış. Bu tapınak "Yemen Kâbesi" diye anılmaya başlayınca Hz. Muhammed (sav) Cerîr b. Abdullah el-Beceli komutasında bir birlik göndermiştir. Bu olaydan sonra Has'am kabilesi Hz. Muhammed'e (sav) bir heyet göndererek İslam'ı kabul etmişlerdir. (İbn Sa'd, 2014:333) Hz. Muhammed'in (sav) vefatında sonra Has'am ve Becile kabilesinden bazı kimseler irtidat etmişlerdir. Ridde olayları bastırıldıktan sonra Irak ve Suriye fetihlerine katılan kabile mensupları, Hz. Ali (ra) ve Muâviye arasındaki mücadelede her iki tarafta da bulunmuşlardır. (Taberî, 2019: 321, 473; Taberî, 2021: 21; Hamidullah, 2004: 424; Fayda, 1982: 51-58; Algül, 1997: 281-282)

22- Kayn Kabilesi: Kahtânîlerin Kudâa koluna mensuptur. Kabile Belkayn olarak da isimlendirilmiştir. Hz. Şuayb'ın da bu kabileye mensup olduğunu iddia edenler vardır. Hz. Muhammed'in (sav) azat ettiği kölesi Zeyd b. Hârîse'yi esir alıp satan da bu kabiledir. Suriye bölgesinde yaşayan kabile, bölgenin Bizans hakimiyetine girmesiyle Bizans Devletinin yanında yer almış ve Hristiyanlığı kabul etmişlerdir. Mûte Savaşında ve Zâtüsselâsıl Seriiyyesinde Bizans ordusunda Müslümanlara karşı savaşmışlardır. Hz. Muhammed (sav) hayatta iken kabilenin reisi Amr b. Hakem el-Kaynî İslam dinine girmişti ama kabilenin tamamı girmemişti. Ecnâdeyn Savaşında hem Müslümanların hem de Bizans devletinin ordularında Kayn kabilesi mensupları vardı. Kayn kabilesi Emevîler zamanında yönetimden yana olmuştur. Bu sebeple devlette farklı görevlerde Kayn kabilesi mensuplarını görebiliyoruz. Mesela Hint seferini düzenleyen Kayn kabilesine mensup Temîm b. Zeyd'e kumandanlık görevi verilmiştir. (Taberî, 2019: 40; Hamidullah, 2004: 276; Önkâl, 2002: 85)

23- Kelb Kabilesi: Kahtânîler'in Kudâa koluna mensup olup kuzeye doğru göç eden Kahtânî kabilelerindendir. Kelb kabilesi Suriye bölgesinde Dûmetülcendel, Tedmür, Sava ve Semâve civarında oturuyorlardı. Hz. Peygamber (sav) Mekke'de iken Kelb kabilesinden bireysel olarak Zeyd b. Hârîse ve Dihye b. Halîfe gibi İslâm'a girenler olmuştur ama esas "Heyetler Yılı" olarak isimlendirilen hicrî 9. yılda kabilenin reislerinden Hârîse b. Katan ve Hamel b. Sa'dâne başkanlığında bir heyet Medine'ye gelip Müslüman olmuştur. (İbn Sa'd, 2014: 320-321) Hz. Ömer (ra) zamanında Şam bölgesi valisi olan Muâviye'nin bu kabileden Meysûn ile evlenmesi ve Hz. Osman'ın (ra) da yine bu kabileden Nâile isimli bir kadınla evlenmesiyle bölgede güçlü olan bu kabileyle akrabalık bağı kurulmuştur. Dört Halife Döneminde bu kabile ile ilgili başka bir olay kaydedilmemiştir. Muâviye'nin halifelik mücadelesinde Kelb kabilesi onun yanında yer almıştır. Muâviye annesi Kelbî olan oğlu Yezîd'i veliht ilan ettiği zaman da halifenin dayıları olarak her zaman Yezîd'in yanında yer aldılar. Muâviye halifeliği boyunca Kelbî akrabalarına yönetimde çokça yer verdi. Hassân b. Mâlik b. Bahdel en önemli komutanlarındandı. Emevî Devletinde akrabalık bağları sebebiyle Kelb kabilesinin yönetimde etkin olması Adnânî olan Kays kabilesini rahatsız etmişti ve bu iki kabile arasındaki mücadelenin Emevîlerin yıkılmasında etkili olduğu kaydedilmiştir. Kaysîler II. Muâviye zamanında Kinnesrîn, Karkîsiyâ ve Harran bölgelerinde isyan etmişler ve onun halifeliğini tanımamışlardır. Her iki kabile arasındaki bu çekişmeler giderek şiddetlenmiş ve sonuçta halife olarak Abdullah b. Zübeyr'i destekleyen Dahhâk b. Kays ve Kaysîler ile halifeliğin Emevîlerde ve Şam'da kalmasının isteyen Kelbîler arasında Mercirâhit Savaşı çıkmıştır. Savaşta Kelbîler üstün gelmiş ve iki kabile arasındaki mücadele daha da şiddetlenerek devam etmiştir. Halifelerin başarıları bu iki kabile arasındaki dengeyi kurmaya bağlı hale gelmişti. Son Emevî halifesi Mervân b. Muhammed halife olurken Kaysîlerin desteğini aldığı için devlet merkezini Şam'dan Kaysîlerin çoğunlukta olduğu Harran'a taşımıştı. Bu durum karşısında Kelbîler Dimaşk ve Filistin bölgelerinde ayaklanmışlardı. Kelbî-Kaysî mücadelesi Kuzey Afrika'ya oradan da Endülüs'e taşınmıştı. (Taberî, 2021: 569, 573; Lammens, 1987: 548-549; Özkuyumcu, 2002: 203-204; Hamidullah, 2004: 440-448; Kara, 2001: 8-110)

24- Kinde Kabilesi Kahtânîlerin Kehlân koluna mensup bir kabiledir. Me'rib Seddinin yıkılmasından sonra Hadramut, Karyetülfâv, Necid, Mezopotamya, Filistin ve Suriye gibi geniş bir bölgeye yayılan kabile bu sebeple hem Adnânî hem de Kahtânî Araplarının karışımı olarak nitelendiriliyor. Kinde kabilesi 480 yılında kendi ismiyle anılan Himyerîlere bağlı bir devlet kurmuştur. Hz. Muhammed (sav) Ukâz Panayırına gelen kabileyi İslâm'a davet etmiş ama olumsuz cevap almıştır. Hz. Muhammed (sav) hicrî 9. yılda Hâlid b. Velîd'i Kinde kabilesinin Sekûn koluna gönderdi. Hicrî 10. yılda Eş'as b. Kays başkanlığında bir heyet Medine'ye gelerek İslâm dinine girmişlerdir. (İbn Sa'd, 2014: 315) Kinde kabilesi ve Kureyş kabilesi arasında evlilik yoluyla akrabalık bağları kurulmuştur. Hz. Ebu Bekir (ra) zamanında Ridde Olaylarına bu kabileden de katılım olmuş ama olaylar bastırıldıktan sonra Kinde kabilesi Suriye, Mısır, Irak, İran, Horosan ve Endülüs cephelerindeki fetihlere katılmışlardır. Hz. Ali (ra) ve Muâviye arasındaki mücadelede her iki tarafta da bulunan kabile üyelerine rastlanmaktadır. (Krenkow, 1977: 811-812; Fayda, 1982: 119-121; Küçükaşçı, 2002: 37-38; Kelpetin, 2016: 185-196)

25- Kudâa Kabilesi: Adnânî mi yoksa Kahtânî mi olduğu nesep âlimleri arasında tartışılmaktadır. el-Bekrî Kudâa'nın Adnânî olduğunu savunanlardandır. (el-Bekrî, 1998: 37) Kabile önceleri Yemen'de Şihr ve Necrân bölgelerinde yaşamış, daha sonraları ise Hicaz, Suriye, Filistin ve Irak bölgelerine göç etmişlerdir. İbn Hişâm ise Kudâa kabilesinin Kahtânî olduğu görüşünü desteklemektedir. (İbn Hişâm, 2016: 42-43) Belâzürî ise kabilenin soyu ile ilgili

rivayetleri ve olayları sıralamış ama görüş belirtmemiştir. En dikkat çeken de Hz. Âişe'den gelen: **Resulullah'a "Ey Allah'ın elçisi! Kudâ'a kimin oğludur?" dediğimde, "Me'add'ın"** rivayetidir. (Belâzürî, 2020: 48-51) Bu rivayette Kudâa'nın Adnânî olduğu vurgulanmaktadır. H. Lammens ise Kudâa'nın Kahtânî kabilelerden sayılmaya itiraz etmediğini, çünkü Emevî hanedanının sırtını dayadığı Yemen kökenli Kahtânî/Kelb kabilesinin Kudâa kabilesinin alt kollarından biri olduğu görüşündedir. H. Lammens Kelb kabilesinin siyasi gücünden istifade etmek ve Yemenliler ile menfaat ortaklığı gibi sebeplerle bunun Kudâa kabilesinin çıkarlarına uyduğunu söylemektedir. Cevad Ali ise tam tersine Kudâa kabilesi gibi büyük bir kabileyi Adnânî ve Kahtânîlerin paylaşmadığını, Kudâa'nın nesebini kendi neseplerinden saymak, kendi taraflarına çekmek için bunu yaptıklarını çünkü Kudâa'nın yardımını alacak tarafın güçleneceğini söylemektedir. Cuheyne, 'Uzra, Belî ve Kelb kabileleri Kudâa kabilesinin kollarındandır. Hz. Muhammed'in (sav) büyük dedesi Kusay'ın annesi de Kudâa kabilesine mensuptur. Kusay Mekke'nin idaresini ele geçirirken Kudâalı üvey kardeşlerinden yardım almıştır. Kabile Mekke'nin fethinden önce Müslüman olmuştur. Hz. Ömer (ra) zamanı Kâdisiye Savaşında her iki tarafın ordularında da Kudâa kabilesinden savaşçılar bulunmaktadır. (Taberî, 2019: 57, 498; İbn Hişam, 2016: 42-43; Hamidullah, 2004: 437-440; Lammens, 1977: 950-951; Cevad Ali, 2018: 324-325, 348-349)

26- Lahmîler: Kahtânîlerin Kehlân koluna mensuptur. Me'rib Seddinin yıkılmasından sonra III. yüzyıl başlarında Irak bölgesine göç etmişlerdir. Bu bölgede Sâsânîlere bağlı Lahmîler Devletini kurmuşlardır. Hîreliler, Nasrîler ve Menâzire adlarıyla da anılmışlardır. Sâsânîler için Bizans ve Gassânîlere karşı tampon devlet görevini üstlenmişlerdir. Kabile Hristiyanlık dinini kabul etmiştir. Mute Savaşında Bizans tarafında yer almışlardır. H. 9. yılda Lahm kabilesinin Dâriler kolu Hz. Muhammed'in (sav) yanına heyet göndermiştir. Yermük Savaşında Kelb, Cüzâm, Tenûh ve Gassânî kabileler ile Bizans'a yardım etmişlerdir. Bu kabilelerin hepsinin Güney Arabistan kökenli ve Hristiyan olmasının tesadüf olmadığını düşünmekteyiz. Burada hem kabile otaklığı hem de inanç birliği etkili olmuştur. Kâdisiye Savaşında Lahm ve Cüzâm kabilelerinden bazı Araplar Müslümanlara katılmışlar ama savaşın çetin geçtiğini görünce, ihanet edip, kaçmışlardır. Sıffin Savaşında Lahm kabilesini Muâviye saflarında görmekteyiz. (Taberî, 2019: 40, 96, 391, 590; Taberî, 2021: 21; Lammens, 1978: 6; Kapar, 2003: 54-55; Hamidullah, 2004: 276, 297; Kelpetin, 2016: 167-184)

27- Meâfir Kabilesi: Kahtânîlerin Himyer koluna mensuptur. Yemen'de yaşamışlar ve dokumacılık ile meşhur olmuşlardır. Meâfir kumaşları diye meşhur olan kumaşları vergi ödemelerinde kullanılacak kadar değerli olmuştur. Kâbe'nin ilk örtüsünün ve Hz. Muhammed'in (sav) kefeninin de Meâfir kumaşlarından olduğu söylenir. Meâfir kabilesi h. 9 (630) yılda İslam dinine geçmiştir. İslam fetihlerine katılan bu kabilenin bir kısmı Mısır'a, bir kısmı da Endülüs'e yerleşmişlerdir. (Grohmann, 1986: 112-114; Kapar, 2003: 200)

28- Mezhic Kabilesi: Kahtânîlere mensup olan kabile ilk önceleri Yemen'in Terc bölgesinde yaşamıştır. Putperest olan kabilenin bazı kolları h. 8 (631) yılında İslam'a girmiştir. H.10'da Hz. Muhammed (sav) Hz. Ali'yi (ra) Mezhic kabilesini İslam'a davet için göndermiştir. 632 yılında peygamberlik iddiası ile ayaklanan Esved el-Ansî'ye destek olan kabileler arasında bulunmaktadırlar. Komşuları olan Himyer, Ezd ve Kinde kabileleri ile birlikte Kûfe'ye yerleşmişlerdir. Hz. Osman'ı (ra) evinde muhasara altına alan Mısır ve Kûfeli grupların içinde yer almışlardır. Cemel ve Sıffin Savaşlarında Hz. Ali (ra) tarafında savaşmışlardır. Genellikle Hz. Ali'yi (ra) desteklemişler ve Emevî karşıtı bir politika izlemişlerdir. (Taberî, 2019: 183, 227, 325;

Taberî, 2020: 563; Taberî, 2021: 27; Hamidullah, 2004: 348, 454; Brâu, 1979: 205; Avcı, 2004: 543)

29- Mustalik Kabilesi: Kahtânîlerin Huzâa kabilesinin bir koludur. Huzâa ve Cürhüm kabilesi ile birlikte Mekke civarında birlikte yaşamışlardır. Mustalikoğulları da Huzâa ile birlikte hareket etmiştir. Mekke'ye hâkim olma mücadelesini Cürhüm Kabilesi kazanınca Huzâa ve Mustalik kabileleri kuzeye, Medine'ye doğru göç etmiştir. Huzâa kabilesi ile Haşimoğulları arasında Hz. Muhammed'in (sav) dedesi Abdülmuttalib'in Mekke yönetimi zamanına dayanan müttefik olma durumu vardır. Bu dostluk anlaşması gereği hicretten sonra müşriklerle çıkan anlaşmazlıkta Huzâa Kureyş'i desteklemiştir. Benî Mustalik kabilesi, Ehâbiş kabileler arasındadır, yani Kureyş kabilesiyle ittifak halinde olan kabilerdendir. Bu ittifak Kusay ya da Abd Menâf zamanına dayandırılmaktadır. Hendek Savaşı için asker toplayan Kureyş kabilesine mensup Mekkeli müşriklere yardım etmişlerdir. Hz. Muhammed (sav) bu sebeple Mustalik Gazvesi'ni düzenlemiş ve Müslümanlar zafer elde etmişlerdir. Hz. Muhammed'in (sav) Benî Mustalik reisi Hâris'in kızı Cüveyriye ile evlenmesi ve esirleri serbest bırakması sonucu kabile İslam dinine girmiştir. (Taberî, 2019: 568-569, 576-582; Hamidullah, 2004: 206, 236, 238, 383-384, 567-568; Önkâl, 2006: 360-361)

30- Neha' Kabilesi: Kahtânîlere bağlı Mezhic kabilesinin kollarından biridir. Mekke'nin fethinden önce İslam'a giren kabile Hz. Muhammed'in (sav) vefatından sonra Yemen'de ortaya çıkan irtidat olaylarına katılmamıştır. Hz. Ebû Bekir'in (ra) olayları bastırmak için gönderdiği ordu içinde yer almışlardır. Kûfe ve Basra şehirlerinde kendilerine ayrılan mahallelerde Yemenli kabileler ile birlikte yaşamışlar ve İslam fetihlerine katılmışlardır. Kâdisiye savaşına katılmışlardır. Hz. Osman'a (ra) muhalif olan Kûfelilerin başında Neha' kabilesinden Eşter bulunmaktadır. Neha' kabilesi Hz. Ali'nin (ra) yanında yer almış, Cemel ve Sıffin Savaşlarında onun yanında savaşmışlardır. Emevîlere karşı muhalefette bulunmuşlardır. (Taberî, 2019: 579, 595, 600; Taberî, 2021: 39; Fayda, 1982: 100-101; Sarıçam, 2006: 535)

31- Sa'dü Huzeym Kabilesi: Kahtânîlerin Kudâa koluna mensup Yemen asıllı kabilerdendir. Yemenî kabilelerin kuzey bölgelere göç etmesi sırasında bu kabile Vâdilkurâ, Hicr ve Cinâb mevkilerine yerleşmişlerdir. Suriye bölgesinin Bizans hakimiyetinde olması sebebiyle Sa'dü Huzeym kabilesi Hristiyanlık dinini kabul etmiş ve Bizans'a bağlı yaşamışlardır. Hz. Muhammed'in (sav) dördüncü dedesi olan Kusay b. Kilâb'ın annesi Fâtıma bint Sa'd, Benî Uzre reisi Rebîa b. Harâm b. Zınne ile evlenmiştir. Bu evlilikten doğan Kusay'ın üvey kardeşi Rizah, Kusay'a Mekke lideri olma yolunda destek olmuştur. Yine Hz. Muhammed'in (sav) dedesi Abdülmuttalib zemzem kuyusuna sahip olma mücadelesindeki ihtilafı çözmek için Sa'dü Huzeym kabilesinin kâhinine başvurmuştur. İslam'dan sonraki dönemde meydana gelen Mûte Savaşında kabile müttefiki Bizans'ın yanında yer almıştır. Tebük Gazvesi sırasında Hz. Muhammed'e (sav) bir heyet gönderen kabile İslam dinine girmiştir. 632 yılından ortaya çıkan Ridde Olaylarına katılan kabile, Dört Halife döneminde önemli bir rol üstlenmemiştir. Hz. Ali (ra) ve Muâviye arasındaki halifelik yarışında Suriye bölgesinde etkili olan Muâviye'nin tarafını tutmuşlardır. (Hamidullah, 2004: 287, 439; Apak, 2008: 434-435)

32- Sa'labe Kabilesi: Bu kabilenin adına hem Adnânî hem de Kahtânî kabilelerin içinde rastlanmaktadır. Benî Sa'lebe b. Kâ'b'ın Kahtânîlerin Kehlân soyundan geldiği ve Gassânîlerin alt kollarından biri olduğu söylenir. Gassânîler ile birlikte Suriye bölgesinde Sâsânîlere karşı Bizans tarafında yer aldıkları, bundan dolayı Gassânîlere Sa'lebiyyun (Âl-i Sa'lebe) adı verildiği söylenir. Evs ve Hazrec kabilelerinin de Benî Sa'lebe isimli alt kollarının olduğu rivayet edilmektedir.

Kahtânî Tayy ve Ezd kabilelerinin de Sa'lebe isimli alt kolu olduğu söylenir. Gatafân kabilesinin alt kolları içinde de Sa'leb isimli bir kabile vardır. (Taberî, 2019: 533; Hamidullah, 2004: 426-427; Küçükaşcı, 2009: 27-28)

33- Selûl Kabilesi: Kahtânîlerin Huzâa kabilesinin bir koludur. Adnânî kabileler içinde de Selûl isimli bir kabile vardır. Huzâa kabilesi ve Ezd kabilesi ile birlikte kuzey bölgelere göç edip gelmiş ve Mekke civarına yerleşmiştir. Zamanla Mekke'nin yönetiminde söz sahibi olan Huzâa kabilesine Selûl kabilesi de yardım etmiştir. Selûl kabilesinden bazı kimseler Hz. Muhammed'in (sav) davetine olumlu cevap vermiş, Habeşistan kafilesine ve Bedir Savaşına katılanlar olmuştur. İslam fetihlerinde Irak ve çevresine yerleşen kabile mensupları Emevî bürokrasilerinde yer almışlardır. (Krenkow, 1979: 463-464; Ağırakça, 2009: 451)

34- Sudâ' Kabilesi: Kahtânîlerin Mezhic kabilesinin bir koludur. Kabile hicretin 8. yılında İslam'ı kabul etmiştir. Mekke'nin fethinden sonra Hz. Muhammed (sav) bir birlik hazırlayarak Sudâ' üzerine göndermiştir. Bunu haber alan kabilenin ileri gelenleri Hz. Muhammed'in (sav) yanına gelerek İslam dinine girmişlerdir. Vedâ Haccına bu kabileden sahabeler de katılmışlardır. Hz. Ebu Bekir (ra) zamanında irtidat hareketlerine katılmayan kabileyi, Kâdisiye Savaşı, Hz. Hüseyin'in şehit edilmesi ve Tevvâbbin hareketlerinde görmekteyiz. (İbn Sa'd, 2014: 313-314; Fayda, 1982: 113; Avcı, 2009: 457-458)

35- Tenûh kabilesi, Ezd ve Huzâa gibi büyük kabilelerin kuzeye doğru göçü esnasında içlerinde bulunan küçük kabilelerin birleşerek Bahreyn'de yerleşmeleriyle oluşan bir kabiledir. Tenûh kelime olarak karar kılma ve yerleşme gibi anlamlara gelmektedir. Kabile zamanla Irak bölgesine doğru ilerleyip Hire ve Enbâr şehirlerine yerleşmişlerdir. Oturdıkları bölge sebebiyle "Sınır Arapları" diye adlandırılan Tenûh kabilesi, bölgede hâkim olan Lahmî ve Gassânî krallıkları ile yakın ilişkiler içinde olmuşlardır. Zamanla Hristiyanlık dinini benimseyen kabile, Müslümanların Suriye ve Irak fetihleri sırasında Bizans'ın ittifakı olarak kalmışlar ve Mûte Savaşında Bizans ordusunda yer almışlardır. Yermük Savaşında da Gassânîler ile beraber Müslümanlara karşı savaşmışlardır. Bu savaştan sonra Tenûhîlerin bir kısmı İslam dinini kabul etmiştir. Bölgede güçlü olan Hristiyan diğer kabileler ile birlikte Emevîleri destekleyen kabile, Sıffîn Savaşında Muâviye safında savaşmış, Mercirâhit Savaşında Kelbîler ile beraber Mervân b. el-Hakem'in yanında savaşmışlardır. Ordugâh şehri olarak kurulan Kayrevan'a yerleştirilen kabile, Emevîler zamanı yaşanan kabile tartışmalarına katılmamışlardır. (Taberî, 2018: 629, 631-632; Taberî, 2019: 46; Azizova, 2011: 468-469)

36- Tay Kabilesi: Kahtânîlerin Kehlân koluna mensuptur. Kabilenin anayurdu Güney Arabistan'da Yemen ile Tihame arasındaki bölgedir. Me'rib Seddinin yıkılmasından sonra Kuzey Arabistan'a göç ederek burada bulunan Adnânî kabilelerden Benî Esed'i yenerek onların topraklarına yerleşmişlerdir. Kabile Gavs ve Cedîle diye iki kola ayrılıyordu. Kabilenin iki kolu arasında tarihe Fesâd savaşı adıyla geçen savaşlar olmuştur. Bu savaşlarda yenilen Cedîle kolu Suriye'ye giderek yine Kahtânî olan Kelb kabilesinden yardım istemiştir. Tay kabilesinin büyük bir kısmı Hristiyanlık dinini benimsemiştir. Hicrî 9. yılda Hz. Muhammed (sav), Hz. Ali (ra) komutasında bir orduyu Tay kabilesinin topraklarına göndermiştir. (Taberî, 2019: 3/111; İbn Sa'd, 2014: 1/309) Tay kabilesi yine aynı yıl içinde Medine'ye bir heyet göndererek İslam dinini benimsemiştir. (Taberî, 2019: 3/144) Hz. Ebu Bekir (ra) zamanında dinden dönen ve Ridde Olaylarına katılan kabile, yalancı peygamber olan Tuleyha b. Huveylid'e katılmıştır. Tay kabilesine mensup Âdi b. Hatîm, kabilesini ikna ederek İslam dinine tekrar dönmelerini sağlamıştır. Daha sonra kabile Hâlid b. Velîd komutasındaki orduya katılmıştır. (Taberî, 2019: 239, 241, 251; İbn

Sa'd, 2014: 309) Tay kabilesi Hz. Ömer (ra) zamanında Kûfe'ye yerleşmiş, daha sonra Horasan'a geçmiştir. Emevîler zamanında Kuzey Afrika ve Endülüs'ün fethine katılan Tay kabilesinin bir kısmı buralara yerleşmişlerdir. Hz. Ali (ra) ve Muâviye arasında geçen halifelik mücadelesinde kabilenin Suriye'de bulunan kısmı Muâviye'yi, Irak'ta buluna kısmı Hz. Ali'yi (ra) desteklemiştir. Tay kabilesinin reisi Adî b. Hatîm Hz. Ali'nin (ra) önde gelen adamlarındandır. Adî b. Hatîm'in amcasının oğlu Hâbis b. Sa'd da Muâviye tarafında yer almıştır. Kaysî kabileleri destekleyen Emevî halifeleri Yemen asıllı kabileleri dışlayınca Tay kabilesi de bundan nasibini almış ve muhalefette kalmıştır. Kabilenin önemli siyaset adamı ve komutanları İyâs b. Kabîsa, Adî b. Hâtîm, Zeydû'l-Hayl (Hayr), Kahtabe b. Şebîb, Harb b. Muhammed ve Dâvûd b. Nasr'dır. (Brâu, 1979: 69-70; Hamidullah, 2004: 433-436; Apak, 2011: 187-188)

37- Zübeyd Kabilesi: Kahtânîlerin Mechic kabilesinin bir koludur. Yemen'de oturan kabile Arim selinden sonra Arabistan'ın farklı yerlerine göç etmiştir. Benî Zübeyd ile diğer kabileler arasındaki savaşlar meşhur olmuştur. Hârisoğulları ile yaptıkları savaş Yevmü'l- Erneb adıyla bilinmektedir ve şiirlere konu olmuştur. Hz. Muhammed'in (sav) katıldığı Hilfü'l-fudûl Topluluğunun kurulmasında Benî Zübeyd kabilesinden tüccarlara yapılan haksızlıklar etkili olmuştur. (Hamidullah, 2004: 61) Kabile hicrî 10. yılda Medine'ye bir heyet göndererek İslam dinini benimsemiştir. Hz. Muhammed (sav) rahatsızlandığında ortaya çıkan Esved el-Ansî isimli yalancı peygamberi Zübeyd kabilesi de desteklemiştir. Bu irtidad hareketine katılmada kabile rekabeti vardır. Zübeyd kabilesi hakimiyeti kaybettiği için yalancı peygamberi desteklemişlerdir. Kabile üyeleri esir alınıp Hz. Ebu Bekir'e (ra) götürülmüş o da esirleri affetmiştir. Zübeyd kabilesi tekrar İslam'a girmiş ve fetihlerde yer almışlardır. Kabilenin bir kısmı Irak, Suriye, Mısır, Filistin ve Endülüs'e kadar gitmiştir. Kâdisiye Savaşına katılmışlardır. (Taberî, 2019: 496; İbn Sa'd, 2014: 314-315) Sıffin Savaşında Muâviye'nin ordusunda bulunan Mechic kabilesi ordusunun başında komutan olarak bir Zübeydî olan Muhârik b. Hâris ez-Zübeydî vardı. (Taberî, 2019: 132-134; Fayda, 1982: 58-61; Küçükaşçı, 2013: 516-517)

2. HZ. MUHAMMED (SAV) VE DÖRT HALİFE DÖNEMLERİNDE KAHTÂNÎ OLAN KABİLELERLE İLİŞKİLER

2.1. Hz. Muhammed (Sav) Döneminde Kahtânî Olan Kabilelerle İlişkiler

Hz. Peygamber'in İslam davetinin yayılması ve kendisine destek bulma konusunda Araplar arasında var olan kabilecilik ve asabiyet duygusundan istifade ettiğini görmekteyiz. O, hem baba hem de anne tarafından farklı kabilelere mensup olmaktan kaynaklı akrabalık bağlarını İslam dinin yayılması için kullanmıştır. Hz. Peygamber'den önce onun anne ve baba tarafından dedelerinin Kahtânî kabileler ile oluşturdukları akrabalık bağlarına kısaca değindikten sonra Hz. Peygamber'in bu kabilelerin hem İslam dinine girmeleri hem de kendisine destek olmaları konusunda nasıl bir yol takip ettiğini göstermeye çalışacağız.

Hz. Muhammed'in (sav) dördüncü kuşak dedesi Kusay b. Kilâb'ın soyu Fihriye (Kureys) oradan Kuzey Arapların atası Adnan'a ulaştırılır. Kureys kabilesine sahip olduğu itibarı sağlayan Hz. Muhammed'in (sav) dedesi Kusay Buceyle kabilesindendi. Kusay Me'rib Seddinin yıkılmasından sonra Suriye taraflarına yerleşen Kudâalî dayılarının yanında büyümüştür. Mekke'ye geldiğinde oranın yöneticisi olan Halil el-Huzaî'nin kızıyla evlenmiştir. Huzâa Kabilesi Harise b. Amroğulları olarak da adlandırılırlar. Huzâa Kabilesi Yemen'den Me'rib Seddinin yıkılmasıyla kuzeye doğru göç edip gelen Kahtânî-Ezd Kabilesinin bir koludurlar. Kusay dayıları Kudâalîların yardımıyla kabilesinin yönetimini ele geçirmiştir. Bunu yaparken de Kahtânî Hüzeym ve Benî Uzre'ye mensup anne bir kardeşi Rizah'dan yardım almıştır. Kayın pederi Halil el-Huzaî'den de Mekke'nin yönetimi miras kalmıştır. (İbn Hişam, 2016: 136, 153, 166, 172; el-Câbirî, 2001: 100-101; Önkol, 1998: 431)

Hz. Muhammed'in (sav) dedesi Abdülmuttalib amcası Nevfel ile anlaşmazlığa düştüğünde yanlarında büyüdüğü Medine'deki dayıları ve aynı zamanda Kahtânî olan Neccaroğulları'ndan yardım istemiştir. (İbn'ül Esîr, 1991: 18, 25; el-Câbirî, 2001: 276) Abdülmuttalib'in annesi Yemenli Neccaroğulları kabilesine mensuptu. Neccaroğulları kabilesi de Yemen asıllı bir kabiledir. Haşimoğulları ve Yemen halkı arasında iyi ilişkiler vardır. Abdülmuttalib'in Yemen ile ticarî ilişkileri mevcuttu. Kureys kabilesi anlaşmazlıklar sebebiyle bölündüğünde Abdülmuttalib Yemenli dayıları Huzâa'dan da yardım istemiştir. Bu yardım isteğine olumlu cevap veren Huzâa, Hz. Muhammed (sav) zamanında da Hudeybiye Anlaşması ve Mekke'nin fethinde ittifakını devam ettirmiştir. (İbn Hişam, 2016: 155, 221; İbnü'l-Esir, 1991: 18-19, 189-190; el-Câbirî, 2001: 102) Kökleri geçmişe ve akrabalığa dayanan bu ilişkiler Hz. Muhammed'in (sav) daveti sırasında da olumlu etkisini devam ettirmiştir. Yemenli Hemdan kabilesine İslam'a davet için Halid b. Velid gönderildiğinde çağrısına olumsuz yanıt verilmişken, Hz. Ali (ra) gönderildiğinde kabilenin topluca İslam'a geçmesinde bu bağların etkisi vardır. Daha sonra Kûfe'de yaşayan Yemenî kabilelerin Muâviye'ye karşı Hz. Ali'nin (ra) yanında olmalarında da bu tarihî bağların etkisinin olduğu görülmektedir. (İbn Kesîr, 1994: 2/340, 5/227-228; el-Câbirî, 2001: 137) Ayrıca Hz. Peygamber'in büyük dedelerinden Haşim'in ninelerinden biri de Huzeyme kabilesine mensuptu. Hz. Muhammed (sav) “Analarımız Yemen'den olsa bile nesebimiz Kureys'te kalır.” (İbn'ül Esîr, 1991: 275; İbn Hişam, 2016: 221; el-Câbirî, 2001: 274) sözüyle anne tarafının Kahtânî olduğuna işaret etmiştir.

Mekke şehrinde Müslümanlara yapılan eziyetlerden dolayı Hz. Muhammed (sav) destek arayışına girmişti. Hz. Muhammed (sav) Medine'ye hicretten önce destek bulmak amacıyla Taif'e gitmiştir. Taif şehri sadece Mekke şehrine yakınlığından dolayı değil bilinçli bir şekilde seçilmiştir. Çünkü Hz. Muhammed'in (sav) büyük annesine tarafından dolayı bu şehirde akrabalık bağı bulunan kimseler vardı. (İbn Sa'd, 2014: 45; İbn Hişam, 2016: 155 (Dipnot); Hamidullah, 2004: 406; Aycan, 1995: 221) Taif şehrinin hâkimi olan Sakîf kabilesi Hz. Muhammed'e (sav) yardım etmemiştir. Hz. Peygamber kabile akrabalığı nedeniyle beklediği desteği alamamıştır.

İslam dini Arap yarımadasında sadece putperestliği kaldırmak için değil aynı zamanda kabile sistemini kaldırıp devlet düzenini kurmak için de çalışmıştır. Çünkü Arapları durmadan düşmanlığa sevk eden bu kabile asabiyeti ile ümmet fikrine ulaşmak çok zor olurdu. Hz. Muhammed (sav) sağlığında bu hedefe ulaşmak için gayret göstermiştir.

İslam dini kabileciliği ve ırkçılığı yasaklamış, insanların Allah'ın huzurunda takvaya göre değer kazandıklarına vurgu yapmıştır. (Hucurât Suresi, 49/13) Hz. Muhammed (sav) de bu ayetleri pratiğe dönüştürmek için çaba sarf etmiştir. Hz. Muhammed (sav) hayatta iken kabile asabiyetini en aza indirmeyi başarsa da zaman zaman bu eski kin ve düşmanlıklar depreşmiştir. Hz. Muhammed (sav) bu anlaşmazlıklara anında müdahale ederek Cahiliye döneminde olduğu gibi büyümeden çözüme kavuşturmuştur. (Zorlu, 2014: 22)

Hz. Muhammed (sav) toplum içindeki kabile asabiyetini ortadan kaldırmak için, kan bağı yerine imana dayalı yeni bağ oluşturmak için çaba sarf etmiştir. Kabileler arasındaki kan davası, otlaklar ve su kaynakları için yapılan savaşları, din uğruna yapılan cihada yönlendirmeye çalışmıştır. Kabileler üstü bir ümmet kurma fikrini uygulamıştır. (Durî, 1991: 75-76)

İslam öncesi dönemde kabilecilik anlayışı toplumsal hayatın belirleyici faktörlerindendi. "Zalim de olsa, mazlum da olsa kardeşine yardım et." atasözü bu konuda toplumun bakış açısını göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Buâs ve Ficâr Savaşları bunun en açık örnekleridir. Kabile dayanışması gereği tehlike anında herkes kabile mensubuna yardım etmek zorundaydı. Haklı veya haksız olduğuna bakmaksızın bu yardım yapılırdı. (Brockelmann, 1992: 3; Altıntaş, 1996: 202)

Bir gün Muhâcir ve Ensar'dan iki genç kavga etmişlerdi. İslam dini öncesi dönemde olduğu gibi "Yetişin ey Muhâcirler!", "Yetişin ey Ensar!" diye yardım istemişlerdi. Olayı haber alan Hz. Muhammed (sav) **"Bu ne hâl! Câhiliye davası mı?"** diye taraflara kızmıştır. Cahiliye döneminde söylenmiş bir darb-ı mesel olan "Zalim de olsa, mazlum da olsa kardeşine yardım et." sözünü Hz. Muhammed (sav) de söylemiştir. Bunun üzerine orada bulunan biri "Ya Resûlallah! Mazluma yardım ederiz. Fakat zalime yardım nasıl olur?" diye sormuş. Hz. Muhammed (sav) **"Onu zulümden alıkoyarsın."** diye bu söze farklı bir yorum getirmiştir. (Buhârî, İkrâh, 7; İbn Hişam, 2016: 399-400; Çağrı, 1991: 454; Sarıçam, 2015: 25)

Hz. Muhammed (sav) her fırsatta kabilecilik anlayışının İslam dinine uymadığını, yanlış olduğunu ümmete anlatıyordu. Sahabenin içinden Ebû Zer el-Gıfârî ve Bilâl Habeşî arasında geçen tartışmada Ebû Zer el-Gıfârî Bilâl Habeşî'nin annesini siyahi olmakla eleştirmişti. Bu sebeple Bilâl onu Resûlullah'a şikâyet etmiş. Hz. Muhammed (sav) de Ebû Zer'i **"Ya Ebû Zer! Gerçekten sen kendinde cahiliye adeti bulunan bir kimsesin!"** diye uyarmıştır. (Buhârî, İmân, 22; Akyüz ve Engin, 2007: 183-184) Hz. Muhammed (sav) Veda Haccında yaptığı konuşmasında **"Ne Arap'ın Arap olmayana ne de Arap olmayanın Arap olana hiçbir üstünlüğü yoktur. Üstünlük takva ileldir."** demiştir. (Ahmed b. Hanbel 5/411; Hamidullah, 2004: 233) Hz. Muhammed (sav) kabilecilik yapmanın İslam'a uymadığını **"Asabiyye duygusuyla öfkelenen, asabiyye uğruna savaşırken yahut asabiyye davası güderken ölen kimse, Cahiliye ölümü üzere ölmüştür."**

sözüyle tekrar etmiştir. (Müslim, İmâre, 57; Demircan, 2015: 39) İnsanların kabileciliği canlandırmalarını engellemek için söylediği sözlerden biri de **“Kibir bayrağı altında savaşan, asabiyete çağıran veya kendi asabiyeti için öfkelenen kimse cahiliye ölümü üzere ölmüştür.”** (Müslim, İmâre 53, no:1848; İbn Mâce, Fiten 7, no:3948; Ebû Dâvud, Edeb 111, no:5121) Hz. Peygamber’in tüm bu sözleri asabiyyetin yanlışlığına vurgu yapmakla birlikte onun bu duyguyu ortadan kaldırmak için ortaya koyduğu gayretini göstermektedir.

Araplar arasında kabilecilik anlayışının Hz. Peygamber döneminde bile hala silinemediğini gösteren bir başka örnek ise Hz. Peygamber’in amcası Abbas ile Hz. Ömer arasında geçen bir diyalogda karşımıza çıkmaktadır. Rivayete göre Hz. Muhammed’in (sav) amcası Abbas Mekke’nin fethi için yola çıkıldığında Ebû Süfyan’ı yakalayıp Hz. Peygamber’e getirmiştir. Hz. Ömer (ra) *“Ey Allah’ın Elçisi! Allah Ebû Süfyan’ı ahidsiz anlaşılmaz bize verdi. Bırak da boynunu vurayım.”* demiştir. Abbas: *“Ey Allah’ın Elçisi! Ben ona sığınma hakkı veriyorum.”* deyince Hz. Ömer (ra) ısrarını sürdürmüştür. Bunun üzerine Abbas *“Biraz dur ey Ömer! Yemin olsun ki şayet Adî b. Ka’b oğullarından olsa, böyle demezdin. Ama sen onun Abdümenaf oğullarından biri olduğunu biliyorsun.”* (İbn Hişam, 2016: 93; el-Câbirî, 2001: 124) diyerek, Hz. Ömer’in kabilecilik yaptığını söylemiştir.

Uhud Savaşı sırasında Kuzmân Eblî (Kuzmân b. Haris) müşriklere karşı Müslümanlarla birlikte savaşmıştır. Kendisine şehitlik mertebesine ulaşacağını söyleyen kimselere *“Ben ne şahadeti elde etmek, ne Allah’ın dinini savunmak, ne de Muhammed’in şerefini kurtarmak için savaştım. Ben sadece kavmimin şan, şerefini ve Medine’nin hurmalıklarını savunmak için savaştım.”* diyerek kendi kavmi için canını feda ettiğini söylemiştir. Onun bu sözleri Arapların “Cennette düşmanlarımla olacağıma, cehennemde kabiledaşlarımla olurum.” mantığının bir yansımasıdır. (Belâzürî, 2020: 330; el-Câbirî, 2001: 124-125)

Araplar arasında var olan kabilecilik anlayışının Hz. Muhammed’in (sav) davetine hem olumlu hem de olumsuz yönden etkileri olmuştur. Davetin ilk yıllarında kabileleri İslam dinine giren mensuplarını korumuştur. İslam’a giren bireyler arasında kabile sisteminde var olan dayanışma, birlik ve beraberlik duyguları gibi manevi bir bağ oluşmuştur. Yani ümmet kavramı oluşmaya başlamıştır. Zaten İslam dininin ve Hz. Muhammed’in (sav) de amacı buydu. Ümmet bireylerin kabilelerine bağlı olmasına engel teşkil etmiyordu. Hz. Muhammed (sav) Medine’ye hicretten sonra hazırladığı Medine Sözleşmesinde de Ensar, Muhacir ve Yahudi kabileleri saymıştır. Mekke’nin fethinden sonra İslam’a girişler kabile düzeyinde gerçekleşmiştir. Yani kabileler bir bütün olarak yeni dine girdiklerini beyan etmişlerdir. (el-Câbirî, 2001: 123-124)

Ünlü müsteşrik Watt Mekke’nin fethi ve Huneyn Savaşından sonra Arap kabilelerinin Medine’ye heyet gönderme işinde yarıştığını söylemektedir. Bu kabilelerinin alt kolları arasında var olan rekâbet ya da düşmanlığı şecere ilminde uzman olan Hz. Ebu Bekir’in (ra) çok iyi bildiğini ve bu konuda Hz. Muhammed’e (sav) yardım ettiğini, bu sayede kabileler arasındaki dengenin çok iyi sağlandığını ve bunun Hz. Muhammed’in (sav) bilgeliğinin göstergesi olduğunu iddia etmektedir. (Watt, 2019: 242)

Hz. Muhammed’in (sav) davetindeki ilk hedefi tek tek bireyleri İslam’a davet etmektir. Bunun için ilk olarak en yakını olan akrabalarından başlamıştır. **“Önce yakın akrabaları uyar.”** (Şu’arâ Suresi, 26/214) ayetiyle önce kendi ailesini, ardından Hâşimoğullarını, Muttaliboğullarını ve bunların bağlı olduğu Kureyş kabilesini ve ardından tüm Mekke’yi İslam dinine davet etmiştir. Hz. Muhammed’in (sav) davete önce kendi ailesi ve kabilesi ile başlaması ve onları kendine yakın olması son derece normaldi. (Wellhausen, 1963: 2) Onlara kendini yakın hissetmesi asabiyyet

duygusundan değil, onların kendisine en yakın kimseler olması dolayısıyladır. Kureyş'e yapmış olduğu çağrıda onlara şöyle seslenmiştir: **“Ey Kureyş topluluğu! Bana itaat edin ki, kıyamete kadar bütün insanlar da sizin ardınızdan yürüsün.”** Bunun üzerine Ebu Cehil, *“Vallahi ey yeğenim! Biz sana itaat edersek, sana ne Mudar ve ne de Rebî'a biat eder.”* demiştir. Resûlullah **“İsteyerek ya da istemeyerek, Allah'a yemin olsun ki onlar da Acem de Rum da biat edecek.”** buyurmuş. (İbn İshâk, 2018: 287) Ebû Cehil'in bu sözü asabiyet duygusundan dolayı Hz. Muhammed'in kabilesinden olmayan kişilerin ona biat etmeyeceğini ve dolayısıyla o dönemde yaygın olan asabiyet duygusuna işaret etmektedir. Hz. Peygamber (sav) Kur'an'ın emri gereği önce yakın akrabalarından ve kavminden tebliğe başlamıştır. Bununla birlikte onun Medine'ye hicretten sonra Ensâr'dan akrabaları olan Neccâroğulları'ndan dayılarının yanına gitmesi de kendi kavminden olan kimselerin birbirlerine sahip çıkmasına bir örnektir. (İbn Sa'd, 2014: 223)

Arapların hayatında kabile asabiyeti çok önemli bir yere sahipti. Öyle ki sadece kabile taassubu yüzünden İslam dinine girmeyenler vardı. Kureyş kabilesi dışındaki kabileler içinde de durum çok farklı değildi. Kureyş kabilesinden gelen bir peygamberi yani Hz. Muhammed'i (sav) kabul etmektense, kendi kabilelerinden olan yalancı peygamberi yani Müseylime'yi peygamber olarak kabul etmeyi tercih edenler vardı. (Taberî, 2019: 284) Bu kör bir taassubun sonucu olup, kendi kabilesi dışındakilerle cennette olmaktansa, kendi kabilesi ile cehennemde olmayı tercih etme düşüncelerinin ürünüdür. Kabile çatışma yasası adı verilen **“Ben ve kardeşim amcaoğluna karşıyız; ben ve amcaoğlu yabancıya karşıyız.”** düşüncesi kabileleri yönetiyordu. (el-Câbirî, 2001: 99)

İslam dininin Mekke yıllarında Hâşimoğulları-Ebu Leheb hariç- Hz. Muhammed'e (sav) kabile bağları gereği sahip çıkmışlardır. Uygulanan boykotun başarısız olmasının sebebi de kabile bağlarıdır. Hz. Muhammed (sav) kabile bağlarının olumlu yanlarını yeri geldiğinde kullanmıştır. Hz. Muhammed (sav) ve Müslümanlar Medine'ye geldiklerinde kabile asabiyeti onların işini iki yönden kolaylaştırdı. İlki Medineliler baba tarafından Hz. Muhammed'in (sav) dayıları oluyordu ve bu bağlayıcı bir durumdu. İkincisi kabile asabiyeti yüzünden Medine'de merkezi bir otorite kurulamamıştı. Evs, Hazrec kabileleri ve Yahudiler arasındaki anlaşmazlık ve çekişmeler bu otoritenin oluşmasına engele teşkil ediyordu. Hz. Muhammed (sav) bunu Müslümanların lehine kullanmıştır. (Durî, 1991: 80-81)

Medine'ye hicretten sonra aralarında husumet bulunan Evs ve Hazrec kabileleri Hz. Muhammed (sav) aracılığıyla barışmışlardı. Ama eski düşmanlıklarını hatırlamaları küçük bir kıvılcıma bakıyordu. Bir gün bu iki kabile mensuplarının da olduğu bir grup Müslüman otururken yanlarına gelen bir Medineli Yahudi onlara düşmanlıklarını hatırlatan bir şiir okumuş ve bu iki kabilenin gençleri kavgaya başlamışlardı. Haberi alan Hz. Muhammed (sav) hemen gelerek **“Ey Müslümanlar! Allah'tan korkun, Allah'tan korkun, nedir bu cahiliye çağrıları, Allah size İslam'ı verdikten, onu size ikram ettikten, cahiliye bağını sizden kopardıktan, sizi küfürden kurtardıktan ve kalplerinizi ısındırdıktan sonra mı böyle yapıyorsunuz?”** diye uyarmıştır. (İbn Hişam, 2016: 230-232; Apak, 2017: 17)

Hz. Muhammed (sav) baştan beri Cahiliye asabiyetine karşı durmuştur. Valilerine Cahiliye'de yaygın olan savaşta kabileyi çağırma şeklinde savaşılmasını yasaklamıştır. Hz. Muhammed (sav): **“(Valilerin) çağrıları yüce, tek ve ortaksız olan Allah'a olsun. Kim Allah'a çağırmaz, kabile ve aşiretlere çağırırsa, çağrılan tek ve ortaksız Allah'a olsun diye onlara karşı kılıcı kuşansın.”** demiştir. (İbn Hişam, 2016: 339; el-Câbirî, 2001: 124) Kabile olgusu gönüllerde canlı kalsa da Hz. Muhammed (sav) bu duyguları törpülemeyi bilmiştir.

Dûmetu'l Cendel'de-Hicaz-Suriye yolu üzerinde bulunan eski bir ticaret merkezi- Güney Arabistan'dan göç edip bu bölgeye yerleşen Kahtânî kabilelerden Tayy ve Kelb kabilesi oturmaktaydı. Bu bölgeye Hz. Muhammed (sav) zamanında üç sefer düzenlenmiştir. 626 yılında Rum bölgesine düzenlenen ilk gazve olma özelliği taşıyan ve Hz. Muhammed'in (sav) komuta ettiği gazvede Mekkeli müşriklerin bazı kabileler ile birleşerek Medine'ye saldıracağı haberi alınınca geri dönmüştür. 628 yılında Abdurrahman b. Avf komutasında yapılan sefer sonucunda Dûmetu'l Cendel bölgesinde oturan Kelb kabilesinin lideri Esbağ b. Amr el-Kelbî ve pek çok kabile mensubu İslam dinine girmiştir. 630 yılında Hâlid b. Velid komutasında yapılan seferde bu bölgenin Hristiyan olan hâkimi Ükeydir b. Abdülmelik esir alınmış ve kaleleri ele geçirilmiştir. Ükeydir Kahtânî Kinde kabilesine mensuptu. Ükeydir b. Abdülmelik Medine'ye götürülmüştür. Hz. Muhammed (sav) Ükeydir b. Abdülmelik'i cizye ödeme şartıyla serbest bırakmıştır. Muhammed Hamidullah Ükeydir b. Abdülmelik'in Müslüman olduğunu ve Hz. Muhammed'in (sav) ona ahidnâme verdiğini söylemektedir. (İbn Hişam, 2016: 247; İbn Sa'd, 2014: 91, 168-169; Hamidullah, 2004: 445-446; Güner, 1994: 1-2; Yüksel, 2016: 42-43) Suriye civarında Kahtânî olan bu kabilelerin Müslüman olmasıyla birlikte İslam buralarda hızla yayılmış, kabileciliğin olumlu sonuçları İslam'ın bu coğrafyada yayılmasına imkân vermiştir.

Hz. Peygamber'in baba tarafından ataları her ne kadar Adnânî olsalar da Hz. Peygamber'in Kahtânî olan kimselere birtakım görevler verdiğini ve bu şekilde herhangi bir kabile tarafını tutmadan tarafsız kaldığını görmekteyiz. Yapmış olduğu bu uygulamayla Hz. Peygamber bütün kabilelere eşit mesafede olduğunu ve kabilesiden dolayı hiçbir kimseyi kayırmadığını göstermektedir. Onun Kahtânî olan kimselere vermiş olduğu görevlere baktığımız zaman mesela onun döneminde fethedilen Yemen bölgesinde o bölgenin eski valisi olan Bâzân'ı görevinde bırakmıştır. Bâzân'ın vefatından sonra da oğlu Şehr onun yerine göreve getirilmiştir. Şehr İranlı askerlerin Yemenli kadınlarla evlenmesi sonucu doğan Ebnâ denilen gruba mensuptu. (Fayda, 1992: 283-284) Bir başka örnek olarak Hz. Muhammed (sav) Hudeybiye Anlaşması sonucu oluşan barış ortamıyla devlet başkanlarına İslam'a davet mektupları göndermiştir. Bizans Kralı Hırakl'e gönderdiği mektubu Yemenli Kelb kabilesine mensup olan Dıhye b. Halife el-Kelbî elçi olarak götürmüştür. (Yüksel, 2016: 40) Hz. Peygamber'in (sav) en yakınlarında olan kimselerden Kahtânî kabilesi mensup olanlar vardı. Mesela Hz. Hatice'nin Hz. Muhammed'e (sav) hediye ettiği Zeyd b. Hârise Kelb kabilesine mensup bir Arap idi. (Çağatay, 1986: 547) Yine Resûlullah'ın mevlası olan Fudâle ve Sevbân Yemen Araplarındandı. Hz. Muhammed (sav) Sevbân ve Fudâleyi de Zeyd gibi azat etmiştir. (Demircan, 2015: 28; Apak, 2017: 26-27)

Watt, Hz. Muhammed Medine'de adlı kitabında Mekke ve Medine'nin çevresinde yaşayan kabileleri şöyle tasnif etmiştir: (Watt, 2020: 118-119)

Mekke ve Medine'nin Batısında Yaşayan Kabileler

Huzâa, Kinâne, Müzeyne, Cüheyne, Ezdu Şenûe, Devs

Mekke ve Medine'nin Doğusunda Yaşayan Kabileler

Huzeyme, Tayy, Hüzeyl, Muhârib, Gatafân, Süleym, Hevâzin, Cuşem, Sakîf

Kuzeydeki Kabileler

Sa'du Hüzeym, Cuzâm, Kudâa, Belî, Behrâ, Lahm, Dâr, Gassân, Kelb

Mekke'nin Güneyinde Yaşayan Kabileler

Has'am, Mezhic, Becîle, Hemdân, Hâris b. Ka'b, Nehd, Murâd, Kinde, Himyer, Hadramevt, Akk ve Eş'ar

Arabistan'ın Diğer Bölgelerindeki Kabileler

Mehre, Ezdu Umân, Hanife, Temîm, Vâ'il

Watt'ın hazırladığı bu tabloda Mekke ve Medine çevresinde yaşayan kabilelere baktığımızda Arabistan'ın güneyinden Yemen bölgesinden göç edip gelen kabilelerin varlığını görmekteyiz. Burada 42 kabile sayılmakta ve bunların 28'inin Kahtânî olması dikkat çekicidir. Mekke ve Medine çevresinde Adnânî ve Kahtânî kabilelerinin komşu olarak yaşadıklarını ve birbirlerini tanıdıklarına işaret etmektedir. Koyu renkle işaretlediğimiz kabilelerin Yemen bölgesinden göç edip gelen Kahtânî kökenli kabileler olduğunu tesbit ettik. Hz. Muhammed'in (sav) bu kabileler ile mektup ve elçi göndermek yoluyla iletişim kurduğunu bilmekteyiz. Bu kabilelerden bazılarının heyetler göndererek İslam dinine girdiklerini giriş bölümünde anlatmıştık. Kabilelerden heyet gelmiş olması bütün kabilenin Müslüman olduğunu anlamına gelmemektedir. Hz. Muhammed (sav) farklı bölgelerde yaşayan, farklı özelliklere sahip bu kabileler hakkında kapsamlı bilgiler toplayıp, bu karmaşık kabile bağlarını anlamak ve çözmek için bilgeliğini kullanmıştır.

2.1.1. “Kahtânî Hadisi”

Yemen asıllı Kahtânî kabileler geçmişte kurdukları büyük devletlere özlem duyarak, yıkılan krallıkları için üzümlere, yönetimin daha dün tebaaları olan Adnanî asıllı kabilelere geçmesinin acısıyla yaşamışlardır. Onlar tekrar eski günlerine döneceklerinin hayaliyle ortaya çıkacak bir kral veya mehdi ile iktidarı tekrar elde edecekleri bir ümit içerisindeydiler. Kahtânî-Adnânî rekabeti her iki tarafın da kendi kabilesini üstün gösterme çabası yüzünden hikâye, efsane ve şiirler üretmesine sebep olmuştur. Hatta daha da ileri gidilerek Hz. Muhammed'in (sav) ağzından kendi kabilelerini öven hadisler üretmişlerdir. (Cevad Ali, 2018: 442-444)

Hadis kaynaklarında Hz. Muhammed'in (sav) **“Kahtânî bir adam çıkıp değneği (asası) ile insanları yönetmedikçe kıyamet kopmaz!”** diye buyurduğu nakledilmektedir. (Müslim, Fiten ve Eşrâtü's-Sâe, 60; Buhârî, Menâkıb, 9; Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, 2/417) Yemenî Kindelilerin inançlarına göre Muhammedî davetin doğuşundan yüz yıl sonra kendilerine mülklerini iade edecek, kendi içlerinden “Kahtânî” olan biri çıkacaktı. Onların bu inancı Şia'nın Mehdi bekleme inancıyla benzerlik göstermektedir. (el-Câbirî, 2001: 268) Yemenî kabileler arasında “Kahtânî Hadisi” sebebiyle yönetimin Yemenli birine geçeceği beklentisi vardı. Bu beklentinin sebebi Muâviye'nin Kahtânî Kelb kabilesine mensup olan ve veliaht Yezîd'in annesi Meysûn ile evlenmiş olması da olabilir.

Abdûlmelik b. Mervân halife olduğu zaman Abdurrahman b. Muhammed b. el-Eş'as b. Kays b. Ma'dîkerb el-Kindî isimli Emevî komutanı idareye karşı çıkmıştır. İbnü'l-Eş'as İsyanı Haccâc b. Yûsûf ve halife Abdûlmelik b. Mervân'a karşı olan bütün muhaliflerin birleştiği bir isyan olmuştur. (Yıldız, 2000: 32-33) İbnü'l-Eş'as kendisinin Yemenlilerin beklediği Kahtânî olduğunu, hükümdarlığın yeniden Yemenlilere döneceğini iddia etmiştir. Kendisine *“Kahtânî'nin ismi üç harfli değil miydi?”* diye soranlara *“Benim ismim Abd'dır. Rahman ismi benim ismime dahil değildir.”* diye cevap vermiştir. (el-Mes'ûdî, 2020: 304-305) Gerlof Van Vloten, Bint Sehm'in

şiiirinde Abdurrahman'ın adının “el-Mansûr Abdurrahman” diye geçtiğini, el-Mansûr (zafer kazanmış) adının da Güney Arapları tarafından beklenen, idareyi ele alacak ve adaleti getirecek “Mehdî” nin lakabı olduğunu söylemektedir. (Vloten, 1986: 72-73) İbnü'l-Eş'as ve birçok Kahtânî kabile mensubu hükümdarlığı yeniden ele geçirme fikirlerini Hz. Muhammed'in (sav) yukarıda bahsettiğimiz hadisine dayandırmaktadırlar. Kinde kabilesi gibi geçmişte devlet kurmuş güçlü Arap kabileleri Kureyş kabilesinden çıkmış bir peygamberin hakimiyeti altına girmeyi ataları ve nesepleri gereği içlerine sindirememişlerdir. (Küçükaşçı, 2002: 37-38)

Muâviye b. Ebî Süfyan halifeyken “Kahtânî” birinin ortaya çıkacağını ve iktidarın Yemenlilere geçeceğini söyleyen birine cevap olarak “İmamlar Kureyş'tendir” hadisini söylediği rivayet edilmektedir. Rivayete göre bir gün Abdullah b. Amr b. el-Âs, “Kahtânîlerden birisi ileride idareci olacaktır.” diye bir rivayeti Hz. Peygamber'e isnad ederek aktarmıştır. Bu söz Muâviye'ye ulaşınca, Kureyş'ten gelen bir gruba hitaben şunları söylemiştir: “*Ey Kureyşliler! İçinizden bazıları Allah'ın Kitabı'nda bulunmayan ve Resulullah'tan nakledilmeyen bazı ifadeleri hadis diye aktarıyorlarmış. Şunu bilin ki bunu söyleyenler ancak cahil olanlardır. Söyleyeni hak yoldan ayıracak bu gibi yanlış sözlerden sizi tenzih ederim. Resulullah'ın, ‘Muhakkak ki bu idare işi Kureyş'te olacaktır. Kureyş dini yerine getirip adaletle hükmettikleri müddetçe, onlara hiç kimse düşmanlık edemeyecektir. Şayet onlar dinden ve adaletten saparsa, Allah Kureyş'i yüzüstü ateşe sürükleyecektir.*’ dediğini işittim.” demiştir. (Buhârî, Menâkıb 3; 93, Ahkâm 2; Ahmed b. Hanbel, 4/94)

Başka bir rivayette Muâviye'nin Kûfe ziyareti sırasında Amr İbnu'l-Âs'ın huzurunda Adnânî/ Bekr b. Vâil kabilesinden biri “*Kureyş, ya bu zulme son vermelidir, aksi takdirde Allah bu hilafeti onlardan alıp başka bir Arap cemaatine verecektir.*” demiştir. Amr bu kişiyi yalancılıkla suçlayarak Hz. Muhammed'den(sav) şu sözleri aktarmıştır: “**Kureyş, hayırda ve şerde, kıyamete kadar insanların işlerini idare edecektir.**” (Tirmizî, Fiten:49; Ahmed b. Hanbel, 4/203) Mehmed Said Hatipoğlu bu hadisin Hz. Muhammed'e (sav) ait olamayacağını, Amr İbnu'l-Âs gibi bir sahabenin böyle konuşmasının mantıksız olduğunu, Ümeyyeoğullarının iktidarlarını kurtarmak için böyle bir çareye başvurduklarını söylemektedir. (Hatiboğlu, 2016: 79-80)

2.1.2. Hz. Muhammed'in (sav) Eşleri

Burada Hz. Peygamber'in(sav) evlenmiş olduğu hanımlarının bağlı oldukları kabilelerin Kahtânî mi yoksa Adnânî mi olduğuna dair bir liste vereceğiz. (Taberî, 2019: 160-168; İbn Hişam, 2016: 388-394) Aşağıdaki listede de görüleceği üzere Hz. Peygamber'in hanımlarının çoğunluğu Adnânî olmakla birlikte Kahtânî kabilelerine mensup hanımları da vardır.

Hız. Peygamber'in(sav) Hanımı	Alt Kabilesi	Kabilesi
Hatice bt. Huveylid	Benî Âmir b. Lüey Kureş Kabilesi	Adnanî
Sevde bt. Zem'a	Benî Âmir b. Lüey Kureş Kabilesi	Adnanî (Sevde'nin annesi Hacrec kabilesinin Benî Neccâr kolundan yani Kahtânî idi)
Âişe bt. Ebû Bekir	Teym Kabilesi Kureş Kabilesi	Adnanî
Hafsa bt. Ömer	Adî b. Kâ'b Kabilesi Kureş Kabilesi	Adnanî (Hafsa'nın anneannesi Kahtânîlere mensup Huzâ'a kabilesindendir.)
Zeynep bt. Huzeyme b. Hâris	Benî Âmir b. Sa'saa Kabilesinin Hilâl Kolu	Adnanî
Ümmü Seleme Hind bt. Ebû Ümeyye b. Mugîre	Benî Mahzûm Kureş Kabilesi	Adnanî
Zeyneb bt. Caş b. Riâb	Benî Esed b. Huzeyme Kolu Kureş Kabilesi	Adnanî
Ümmü Habibe bt. Ebû Süfyân b. Harb	Ümeyyeoğulları Kureş Kabilesi	Adnanî
Cüveyriye bt. Hâris el-Huzâ'î	Benî Mustalîk kolu Huzâa Kabilesi	Kahtânî
Safiyye bt. Hüey b. Ahtab	Benî Nadîr Kabilesi	
Meymûne bt. Hâris b. Hazn el- Hilâliyye	Benî Âmir b. Sa'saa Kabilesinin Hilâl Kolu	Adnanî
Mâriye el-Kıbtıyye	Mısırlı Kıbtî (Cariye)	
Reyhâne bt. Şem'ûn	Benî Kurayza Kabilesi (Cariye)	

2.1.3. Hız. Muhammed'in (Sav) Hizmetçileri ve Azat Ettiği Köleleri

Hız. Peygamber'in yakın çevresinde bulunan hizmetkarları ve azat ettiği köleleri arasında pek çok ırk ve kabileye mensup kimseler yer almaktadır. (Taberî, 2019: 169-172; Belâzürî, 2020: 545-564) Bunların arasında Kahtânî olan pek çok kişi de vardır. Biz ulaşabildiğimiz kimseleri ve bağlı bulunduğu kabile veya ırkı yazdık. Fakat içerisinde sadece ismi zikredilip hakkında herhangi bir bilgi bulunmayan kimseler de vardır.

Kişi	Kabile veya İrk	Kişi	Kabile veya İrk
Ümmü Eymen	Habeşli	Enes b. Mâlik	Hazrec Kabilesinin Neccâroğulları kolu Kahtânî
Ebû Bekre	Sakîf Kabilesi	Üsâme b. Zeyd	Kelb Kabilesi Kahtânî
Ebû Damre/ Dûmeyre	Fars	Ebû Kebşe	Devs Kabilesi Kahtânî
Ebû Râfî	Mısırlı Kıbtî	Fedâle	Yemenli Kahtânî
Râfî' -Ebû Râfî'nin oğludur	Mısırlı Kıbtî	Sevbân Ebû Abdullah-	Himyer Kabilesi Kahtânî
Selman-ı el-Fârisî	Farşlı	Zeyd b. Hârise	Kelb Kabilesi Kahtânî
Ebû Müveyhibe	Benî Müzeyne Adnânî	Müd'im Ebû Selâm	?
Sâlih Şukrân	Habeşistanlı	Kerkere	?
Yesâr en-Nûbî	Sudanlı	Rebâh Ebû Eymen	?
Ebû Lübâbe Zeyd b. Münzir	Benî Kurayza	Hişâm	?
Sefîne	Fars	Ebû Hind b. Hârise	?
Enceşe Ebû Mâriye	Habeşistanlı	Ebû Taybe	?
		Ubeyd	?

2.1.4. Hz. Muhammed (Sav) Dönemi Devlet Görevlileri (1-10/ 622-632)

Hz. Peygamber'in devletin çeşitli kademelerinde, ordu komutanlığı ve elçilik gibi görevlerde pek çok kabileden kimseleri görevlendirdiği bilinmektedir. Aşağıdaki tabloda vermiş olduğumuz listede (Halîfe b. Hayyât, 2019: 81-83) Hz. Peygamber'in bu görevlere hem Adnânî hem de Kahtânî kabileler mensup kimseleri getirdiği açık bir şekilde görülmektedir. Hz. Peygamber'in bu görevlendirmeleri kendi kabilesi başta olmak üzere hiçbir kabileye meyletmediğini, her kabileye eşit mesafede durduğunu göstermektedir. Onun bu uygulaması Müslümanlar arasında eşitlik ve adalet duygusunun yerleşmesine ve pekişmesine imkan sağlamıştır.

Ubeyde b. Hâris- Sîfûlbahr Seriiyesi Komutanı- Abdümenâfoğulları- Kureyş- **Adnânî**

Hamza b. Adbülmuttalib- Sîfûlbahr Seriiyesi Komutanı- Kureyş- **Adnânî**

Abdullah b. Cahş b. Riâb- Sa'd b. Malik Seriiyesi Komutanı- Esed Kabilesi- **Adnânî**

Abdullah b. Gâlib el-Leysî- Komutan- Kinane Kabilesi- **Adnânî**

Hâlid b. Velid- Komutan- Kureyş Kabilesi- **Adnânî**

Attâb b. Esîd- Mekke valisi- Hac Emirliği (H.8)- Ümeyyeoğulları Kureyş Kabilesi- **Adnânî**

Ebû Bekir (ra)- Hac Emirliği (H.9)- Teym Kabilesi Kureyş- **Adnânî**

İbn Ümmü Mektûm- Medine Amili- Müezzini- Kureyş Kabilesi- **Adnânî**
 Ebû Rühm el-Gıfârî Külsûm b. Husayn- Medine Amili- Gıfâr- Kinâne- **Adnânî**
 Muhammed b. Mesleme- Medine Amili- Koruması- Evs Kabilesi- **Kahtânî**
 Nemîle b. Abdullah el-Leysî- Medine Amili- Kinane Kabilesi- **Adnânî**
 Uveyf b. Adbat- Medine Amili- Benî ed-Düel kabilesi- Kinaneoğulları- **Adnânî**
 Sibâ' b. Urfuta el-Gıfârî- Medine Amili- Hazrec Kabilesi- **Kahtânî**
 Gâlib b. Abdullah el-Leysî- Medine Amili- Kinane Kabilesi- **Adnânî**
 Osman b. Ebi'l-Âs es-Sekafî-Tâif Amili- Sakîf kabilesi- **Adnânî**
 Amr b. Âs- Tebûk, Hayber Amili- Kureyş Kabilesi Sehm kolu- **Adnânî**
 Hakem b. Saîd b. Âs- Çarşı görevlisi- Ümeyyeoğulları- **Adnânî**
 Hâlid b. Saîd b. Âs- San'a Amili- Ümeyyeoğulları- **Adnânî**
 Muhâcir b. Ebî Ümeyye- Kinde ve Sadeb Amili- Kureyş Kabilesi Mahzûm kolu- **Adnânî**
 Ziyâd b. Lebîd el-Ensârî- Hadramevt Amili- Hazrec kabilesi Benî Beyâdâ kolu- **Kahtânî**
 Muâz b. Cebel- Kadî- Yemen bölgesi zekât amili- Hazrec Kabilesi- **Kahtânî**
 Ebû Mûsâ el-Eş'arî- Zubeyd, Rima', Adn amili- Eş'ar Kabilesi- **Kahtânî**
 Amr b. Hazm- Belhâris amili- Hazrec Kabilesi- **Kahtânî**
 Ebû Süfyân b. Harb- Necrân amili- Ümeyyeoğulları- **Adnânî**
 Saîd b. Kışb el-Ezdî- Cereş bölgesi amili- Ezd Kabilesi- **Kahtânî**
 'Alâ b. Hadramî- Bahreyn amili- Hadramut- **Kahtânî**
 Ebân b. Saîd- Bahreyn amili- Kureyş Kabilesi- **Adnânî**
 Ebû Zeyd el-Ensârî- Ummân amili- Hazrec Kabilesi- **Kahtânî**
 Salîb b. Salîb- Yemâme amili- Benî Âmir b. Lüey Kabilesi- Kureyş Kabilesi- **Adnânî**
 Osman b. Affân- Elçi (Mekke)- Ümeyyeoğulları Kureyş Kabilesi- **Adnânî**
 Amr b. Ümeyye ed-Damrî- Elçi (Mekke)- Benî Nadîr Kabilesi (Yahudi Kabilesi)- Hz.

Harun'dan

Urve b. Mesûd es-Sekafî- Elçi (Taif)- Sakîf kabilesi- **Adnânî**
 Cerîr b. Abdullah- Elçi (Yemen)- Becîle Kabilesi- **Kahtânî**
 Veber b. Yuhannes- Elçi- Ebnâ- **Yemenli**
 Hubeyb b. Zeyd b. Âsım- Elçi (Müseylime'ye)- Hazrec Kabilesi- **Kahtânî**
 Abdullah b. Huzâfe es-Sehmî- Elçi (Kisrâ'ya)- Kureyş Kabilesi Sehm Kolu- **Adnânî**
 Dihye b. Halîfe el-Kelbî- Elçi (Kayser'e)- Kelb Kabilesi- **Kahtânî**
 Şücâ' b. Ebî Vehb el-Esedî- Elçi (Gassânîler)- Esed Kabilesi- **Adnânî**
 Hâtıb b. Ebî Belte'a- Elçi (İskenderiye Kralı)- Lahm Kabilesi- **Kahtânî**
 Abdurrahman b. Avf- Zekât amili (Kelb Kabilesi)- Kureyş Kabilesi- **Adnânî**
 Adî b. Hâtım- Zekât amili (Tayy ve Esed kabilelerine)- Tay Kabilesi- **Kahtânî**
 Ebâ b. Kays el-Esedî- Zekât amili (Esed kabilesi)- Esed kabilesi- **Adnânî**
 Uyeyne b. Hısn- Zekât amili (Fezâre kabilesi)- Fezâre Kabilesi- **Adnânî**
 Velîd b. Ukbe b. Ebî Muît- Zekât amili (Benî Mustalik zekâtları)- Ümeyyeoğulları Kureyş

Kabilesi- **Adnânî**

Hâris b. Avf el-Murî- Zekât amili (Benî Mürre'ye)- Mürre kabilesi- **Adnânî**
 Mesûd b. Ruheyle el-Eşca'î- Zekât amili (Eşca kabilesine)- Eşca Kabilesi- **Adnânî**
 A'cem b. Süfyân el-Belavî- Zekât amili- Kudâa Kabilesi Belî Kolu- **Kahtânî**
 Mâlik b. Nüveyre- Zekât amili (Benî Hanzala'ya)- Temîm Kabilesi- **Adnânî**
 Züberkân b. Bedr- Zekât amili (Avf ve el-Ebnâ'ya)- Temîm Kabilesi- **Adnânî**

Kays b. Âsım el-Münkirî- Zekât amili (Esed ve Gatafân kabilelerine)- Temîm Kabilesi- **Adnânî**

Âmir b. Mâlik b. Ca'fer- Zekât amili (Benî Âmir b. Sa'sa'a)- **Adnânî**

Abbâs b. Mirdâs- Zekât amili (Benî Süleym kabilesine)- Süleym Kabilesi- **Adnânî**

Sa'd b. Bekr Mâlik b. Avf en-Nasrî- Zekât amili-

Dahhâk b. Süfyân el-Kilâbî- Zekât amili- Kilâboğulları Kabilesi- **Adnânî**

Zeyd b. Sâbit- Vahiy Kâtibi- Hazrec kabilesi Neccâroğulları Kolu- **Kahtânî**

Hanzala b. Rebî el-Üseyyidî- Vahiy Kâtibi- Temîm Kabilesi- **Adnânî**

Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh- Vahiy Kâtibi- Kureyş Kabilesi- **Adnânî**

Enes b. Mâlik- Hizmetkârı- Hazrec Kabilesi- **Kahtânî**

Bilâl-i Habeş- Gider Memuru- Müezzîn- **Habeşli**

Muaykîb b. Ebî Fâtîma- Hazinedarı- Ezd Kabilesi- **Kahtânî**

Saîd b. Zeyd el-Ensârî- Koruması- Kureyş Kabilesi- **Adnânî**

Zevkân b. Abdikays- Koruması- Hazrec Kabilesi- **Kahtânî**

Zübeyr b. Avvâm- Koruması- Kureyş Kabilesi- **Adnânî**

Ebû Katâde- Koruması- Hazrec Kabilesi- Benî Selime Kolu- **Kahtânî**

Sa'd b. Mâlik el-Hazrec- Koruması- Hazrec- **Kahtânî**

Âiz b. Amr el-Amr el-Müzenî- Koruması- Müzeyne Kabilesi- **Adnânî**

2.2. Dört Halife Döneminde Kahtânî Olan Kabilelerle İlişkiler

İslam öncesi dönemden beri var olan kabile taassubu İslam'ın gelişiyle birlikte Hz. Muhammed'in (sav) gayretleri neticesinde minimize edilebilmiştir. Hz. Muhammed'in (sav) ümmet anlayışını uygulaması bu duyguların bastırılmasını sağlamıştır. Tamamen kaybolmayan kabilecilik anlayışı Hz. Muhammed'in (sav) vefatından sonra ortaya çıkan olaylarda kendisini göstermiştir. Ridde olayları, hilâfetin Kureyşliliği meselesi, Hz. Osman (ra) şehit edilmesi ile sonuçlanan birinci fitne olayında Muâviye'nin onun intikamını almak için ortaya çıkması, bunun sonucunda Şuûbiyye hareketinin doğması, toplumun Kuzeyli-Güneyli, Mudarî-Yemenî, Kaysî-Kelbî ya da Emevî-Haşimî diye gruplara ayrılması, kabile merkezli ayaklanmaların çıkması, Emevîlerin yıkılması, kabilelerin kendi şan ve şereflerini yükseltmek için hadis uydurmaları bu olaylardandır. (Avcı ve Şentürk, 2001: 31)

Yine Hz. Ebu Bekir (ra) ve Hz. Ömer (ra) zamanlarında bu kabile rekabetleri ve taassubu ortaya çıkacak uygun ortam bulamamıştır. Hz. Osman'ın (ra) halifeliğinin son zamanlarında kabile taassubu yeniden ortaya çıkmıştır. Hz. Osman (ra) valilik ve ordu komutanlığı gibi önemli görevlere akrabaları olan Ümeyyeoğullarını getirmesi hem Hâşimoğullarını hem de diğer kabileleri rahatsız etmiştir. Bu durum Hz. Osman (ra) zamanında ortaya çıkan ve onun öldürülmesiyle sonuçlanan "Birinci Fitne" olarak isimlendirilen olayın ortaya çıkmasının sebepleri arasında sayılmaktadır. (Akçeten, 2001: 60)

İbn Haldun, Hulefâ-i Râşidîn döneminde dini motifin ağır basmaya devam ettiğini, o devirde yaşayanların dinin razı olduğu kimseleri halife olarak seçtiklerini söylemektedir. İbn Haldun veliahtlık ile ilgili görüşlerini açıklamaya devam ederken her devrin karakterinin farklı olduğunu, Muâviye dönemiyle beraber asabiyet motifinin ağır bastığını, dini motifin zayıflamaya başladığını iddia etmektedir. Artık asabiyet faktörünün onaylamadığı birinin halife olarak seçilemeyeceğini savunmaktadır. (İbn Haldun, 2015: 451) İbn Haldun'un bu düşüncelerinde haklı olduğunu görmekteyiz. İlk dört halifenin seçiminde dine yaptıkları hizmete ve Arap örfü gereği yaşın da bu

seçimlerde kısmen etkili olduğunu görmekteyiz. Muâviye ile beraber veliahtlık sisteminde halifenin seçiminde Ümeyyeoğulları ailesine mensup olup olmaması kriter olmuştur. Hatta halifeliliğin aile içinde kalması için S fyaniler kolu, Mervaniler kolunda halifeliliğin devam etmesini kabul etmek zorunda kalmışlardır. Tüm bu uygulamalar bu dönemlerde asabiyet duygusunun canlı tutulmasına ve kabileler arası çekişmelerin yeniden canlanıp şiddetlenerek artmasına neden olmuştur. Burada dört halife döneminde Kahtânî kabilelerin iktidarla olan ilişkileri üzerinde durulacaktır.

2.2.1. Hz. Ebu Bekir Döneminde Kahtânî Olan Kabilelerle İlişkiler

Hz. Ebu Bekir'in (ra) halifeliliği döneminde kabilecilik ile ilgili olduğu d ş n len iki olay üzerinde durmaya çalışacağız. Bunlar Benî Sâide gölgeliğinde halifenin kim olacağı ile ilgili yapılan tartişma ile Ridde Olaylarıdır. Bu iki olay asabiyet duygusunun yeniden canlanmasına neden olmuştur. Bu iki olayda Kahtânî kabilelerin almış oldukları konumlarını ele alacağız.

Hz. Muhammed'in (sav) vefatından sonra halife seçimi için Benî Sâide gölgeliğinde yapılan toplantıda aslında Muhâcir-Ensâr gruplarının çekişmesi değil Hazrec-Muhâcir arasında halifelik için iktidar mücadelesiydi. İki büyük kabileden biri olan Evs'in güçlü bir adayı olmadığı için Hazrec'in sunduğu Sa'd b. Ubâde'yi kabul etmek zorunda kalmışlardı. Evs kabilesi Hazrec kabilesinin Sa'd b. Ubâde'yi halife yapma gayretini görünce *"Vallahi Hazrec hilafeti bir kere aldı mı artık onlar size karşı her zaman üstünlük kuracak ve hiçbir zaman size ondan pay vermeyecekler. O halde kalkın Eb  Bekir'e biat edin."* diye birbirlerini uyardırlardır. Evs ve Hazrec kabileleri arasında kardeşlik hukuku olmalarına rağmen İslam'dan önceden beri var olan kabile mücadelesi burada da kendini göstermiştir. Evsliler Hz. Ebu Bekir'in (ra) halife seçilmesine halifeliliği Hazrecililere kaptırmadıkları için çok sevinmişlerdir. Hz. Ebu Bekir'in (ra) halife seçilmesi Kureyş içinde zayıf bir kabile olan kendi kabilesi Teym b. Mürre için de iftiharla karşılanmıştır. Ash b n içinde hilafet yarışı esnasında kullanılan dil hep İslam'a kimin daha çok hizmet ettiğiyle ilgili olsa da aslında belirleyici olan kabile asabiyeti olmuştur. Benî Sâide gölgeliğinde yapılan toplantıya Kureyş içindeki güçlü kabilelerden Hevazin ve Sakîf gibi kabilelerin katılamaması, Haşimoğulları ve Ümeyyeoğulları gibi önemli ailelerin orada bulunmamaları Hz. Ebu Bekir'e (ra) halifelik yolunu açmıştır. (İbnü'l-Esir, 1991: 303; Taberî, 2019: 218; Zorlu, 2014: 105, 192-193, 195)

Aslen Kahtânî olan Evs ve Hazrec kabileleri de birbirlerini desteklemek yerine geçmişten kalan düşmanlık nedeniyle kendileri dışında başka bir kabileden birinin halife olmasını istemişlerdir. Bundan dolayı Kahtânî olmayan başka bir kabileden birisinin halife olmasını kabul etmek durumunda kalmışlardır.

İlk halifenin seçiminde kabile mantığı üstün gelmiştir. Hz. Ebu Bekir'in (ra) *"Ancak Araplar bu işin Kureyş'te olmasına rıza gösterebilirler. Yurt olarak da nesep olarak da Kureyş Arapların kalbidir."* (İbn Kesîr, 1994: 422; İbnü'l-Esir, 1991: 300; Taberî, 2019: 203; Belâzürî, 2020: 663, 665-666; İbn Hişam, 2016: 405) sözü o zamanki hâkim düşüncenin göstergesidir. Hz. Ebu Bekir (ra) objektif konuşmuştur. Kureyş kabilesinin Arap toplumunun gözündeki itibarı gerçekten de çok büyüktür. Ensar grubunun içindeki Evs-Hazrec kabilelerinin çekişmeleri İslam dinine girmelerinden sonra da devam etmiştir. Bu kabile çatışmaları yüzünden Hz. Ebu Bekir'in (ra) söylediklerinin toplumun çıkarlarına daha uygun olduğunu düşünmüşlerdir. (el-Câbirî, 2001: 178) Evs Kabilesi, adayı olan Hazrec kabilesinden birinin halife olmasından ise Muhacir'den birinin halife olmasını tercih etmiştir. Burada yine kabile olgusu ağır basmıştır. Kahtânî olarak aynı ataya

sahip olan bu iki kabilenin yüz yıllar süren düşmanlığı İslam dinine girmelerine rağmen gönüllerinde saklı kalmış ve halifelik seçiminde dışarı yansımıştır.

Hiz. Ebû Bekir (ra) Benî Sâide gölgeliğinde toplanıp aralarından halife seçmek için tartışan Ensâr'ın yanına gittiğinde, öncelikle Ensâr'ın faziletlerini anlatan ayet ve hadisler okumuştur. Daha sonra Hazrec kabilesinin lideri olan Sâd b. Ubâde'ye şöyle demiştir: *“Ey Sa'd, sen de biliyorsun ki; Rasûlullah (sav) -sen oturmuş vaziyette iken- şöyle demiştir: “Kureyşliler, bu işin yöneticileridirler. İnsanların iyi olanları iyi olanlarına tabidirler. Kötü olanları da kötü olanlarına tabidirler.”* Sa'd b. Ubâde ise Ebu Bekir'e şöyle cevap vermiştir: *“Doğru söyledin. Biz yardımcılarız. Siz ise emirlersiniz.”* (İbn Kesîr, 1994: 424) Burada Ensâr'ın Kureyş kabilesinin üstünlüğünü kabul ettiklerini görmekteyiz. İbn Esîr ve Belâzürî'de geçen rivayette Hiz. Ebû Bekir'in Ensâr'a konuşma yaptığını *“....Bizler emirler, sizler ise vezirlersiniz...”* (İbnü'l-Esir, 1991: 302; Belâzürî, 2020: 661) dediği aktarılmıştır. İbn Sa'd da ise Hiz. Ebû Bekir (ra) Ensâr'a şöyle söylemektedir: *“Biz yöneticileriz, siz yardımcılarsınız.”* (İbn Sa'd, 2014: 203) Bu rivayetlerde Ensâr'ın yardım eden konumuna devam etmesi yönünde yönlendirmeler olduğunu görmekteyiz.

İbn Haldun Hiz. Ebû Bekir'i işaret ettiği Kureyş kabilesinin diğer kabilelere göre konumunu şöyle açıklamaktadır: (İbn Haldun, 2015: 430-431)

“Kureyş kabilesi, (üst soy ve ana gövde olan) Mudar'ın en güçlü ve üstün kabilesiydi. Çokluğuyla, gücüyle ve sahip olduğu şan ve şerefle Mudar'ın diğer kabilelerine üstünlük sağlamıştı. Diğer Arap kabileleri onların bu durumunu ve üstünlüklerini kabulleniyorlardı. Eğer halifelik başkalarına verilmiş olsaydı, onlara karşı çıkılır, itaat edilmez ve böylece anlaşmazlık ve bölünmeler yaşanırdı. Kureyş'in dışında Mudar'ın hiçbir kabilesi, insanları içine düştükleri bu anlaşmazlıklardan geri çeviremez ve Müslümanların birliği bozulup parçalanırlardı.... Bu durum hilafetin zayıflamasına ve Arapların asabiyetlerinin ortadan kalkmasına kadar Emevî ve Abbasi devletleri zamanında da devam etmiştir. Arapların tarihini okuyup araştıranlar, Kureyş kabilesinin çokluğunu ve Mudar'ın diğer kabilelerine sağladığı üstünlüğü bilir.”

İbn Haldun yapmış olduğu bu değerlendirmede Mudar kabilesi içinde Kureyş kabilesinin yerinin çok önemli olduğunu, Arap toplumunda Kureyş kabilesi kadar iktidara ve yönetime yakın başka kabile olmadığını, toplumda Kureyş kabilesine dinî, siyasî ve iktisadî yönden rakip olabilecek başka kabilenin olmadığını vurgulamaktadır.

Hiz. Ebu Bekir hilafete geldikten sonra müslümanlar ona biat etmiştir. Ona biat etmeyi geciktirenler kimseler de vardı. Bu kişilerin arasında Ebû Süfyân da vardı. Onun gerekçesi Kusay'ın soyundan gelmeyen Teym kabilesinden birinin halife olmasının aristokrat geleneğe aykırı olmasıydı. Yani Ebû Süfyân Teym kabilesini halifelik işinde değersiz görüyordu. Cahiliyye döneminden gelen iktidarın aristokrat aileler arasında paylaşılması geleneğinin bozulmasını istemiyordu. Ebû Süfyân Hiz. Ali'nin (ra) yanına gelerek *“Ne oluyor ki imaret Kureyş'in en zayıf kolunda bulunuyor? Vallahi dilersen Medine'yi ona karşı atlar ve adamlarla dolduracağım.”* demiştir. Bu sözü Ebû Süfyân'ın düşüncesini yansıtmaktadır. Ebû Süfyân başka bir sözünde Ebû Bekir'i (ra) kastederek *“Ebû'l Fasîl (Buzâğının babası) bizden ne istiyor. Bu görev Abdi Menâf'ın hakkıdır.”* demiştir. Hiz. Muhammed'in (sav) büyük dedesi Kusay'dan beri Mekke'nin yönetimi Ümeyyeoğullarının da içinde olduğu Abdimenâfoğulları kabile bloğunun elindeydi. Ebû Süfyân, Hiz. Ali (ra) ya da Abbâs yoluyla halifeliğin Haşimîlerde dolayısıyla Abdimenâfoğullarında kalmasını sağlamak istemiş olabilir. İnsanlar grup grup Hiz. Ebû Bekir'e (ra) biat etmeye başlayınca Ebû Süfyân buna dayanamamış ve *“Vallahi bir toz duman görüyorum ve onu ancak kan temizler.*

Ey Abdîmenâfoğulları! Neden Ebû Bekir başınızdadır? İki güçsüz ve iki zavallı Ali ve Abbâs nerede? Ey Ebû Hasan elini ver, sana biat edeyim.” demiştir. (İbnü’l-Esir, 1991: 298-299; Taberî, 2019: 206-207; Belâzürî, Ensâbü’l-Eşrâf, 2020: 670-671; Azimli, 2011: 71) Ancak Hz. Ali (ra) bu kışkırtmalara gelmemiştir.

Resûlullah’ın (sav) vefatından sonra Emevî ailesine mensup olan Hâlid b. Saîd b. Âs, Yemen tarafından ayağının tozuyla gelmişti. Hz. Ali (ra) ve Hz. Osman (ra) yanına gitmiş ve “*İkiniz bayraksınız, sıradan elbise değilsiniz. Ey Abdümenâf çocukları! Başkasının size yönetici olmasını nasıl kabul ettiniz?*” demiştir. Hz. Ali (ra) bu işin bir üstünlük meselesi olmadığını söylemiştir. Hâlid b. Saîd b. Âs’ın bu sözünü Hz. Ebû Bekir (ra) çok önemsemiştir ama Hz. Ömer (ra) bu sözü içinde saklamıştır. Hâlid b. Saîd b. Âs da halifeye geç biat edenler arasında olmuştur. (İbnü’l-Esir, 1991: 369)

Hz. Ebû Bekir’in (ra) babası Ebû Kuhâfe oğlunun halife seçildiğini duyduğunda “*Buna Hâşimoğulları, Abdüşems ve Muğireoğulları razı oldu mu?*” (İbn Sa’d, 2014: 205; Belâzürî, 2020: 671; Zorlu, 2014: 223-224) diye sorması da Mekke’nin yönetiminde yer alan aristokrat yapıya işaret etmektedir.

Benî Sâide gölgeliğinde Hz. Ebû Bekir’in halife seçilmesinde kabile gücünün etkili olduğunu söyleyebiliriz. Evs ve Hazrec kabilelerinin her ikisi de Kahtânî olmasına rağmen geçmişten gelen husumet nedeniyle içlerinden birinin halife olmasındansa başka kabilelerden birinin halife olmasına razı gelmişlerdir. O dönem için en güçlü kabile de Kureyş Kabilesi olduğu için herkes o kabilede bir kişinin halife seçilmesine razı gelmiş ve dolayısıyla Hz. Ebû Bekir halife seçilmiştir. Fakat onun halife seçilmesine Kureyş Kabilesi’nin alt kolları olan diğer kabile mensuplarından itirazlar gelmiştir. Çünkü Hz. Ebû Bekir’in mensup olduğu kabile Kureyş’in alt kolları arasında en zayıf olan kabilelerden biri olduğu için diğer güçlü olan kabilelere mensup kimseler onun halifelikliğini kabul etmek istememişlerdir. Nitekim yukarıda Ebû Süfyan’ın ve Hz. Ebû Bekir’in babası Ebû Kuhâfe’nin sözleri de bunu göstermektedir.

Hz. Muhammed (sav) hayattayken Benî Müdlic kabilesi Esved el-Ansî; Benî Hanife kabilesi Müseylime; Benî Esed kabilesi de Tuleyha b. Huveylid liderliğinde Ridde olaylarına başlamışlardır. (Taberî, 2019: 183) Benî Müdlic (Sarıçam, 2020: 472), Benî Hanîfe (Kapar, 1997:42) ve Benî Esed (Kallek, 1995: 363) kabileleri Adnânî asıllıdır. Hz. Ebu Bekir’in (ra) halifelikinden sonra ise Benî Temîm kabilesinden Secâh; Fezâre kabilesi reisi Uyeyne b. Hısn; Gatafan ve Benî Amr kabileleri destekli Kurre b. Hübeyre b. Seleme; Benî Süleym kabilesi reisi Fücâe b. Abdüyalil; Kinde reisi Eş’as b. Kays Ridde olaylarına katılmışlardır. (Taberî, 2019: 256, 258, 263-264, 268, 330-334) Benî Temîm (Aycan, 2011:418) Adnânî; Fezâre (Kapar, 1995: 538) kabilesi Adnânî; Gatafân (Algül, 1996: 399) kabilesi Adnânî; Benî Süleym (Azimli, 2010: 55) kabilesi Adnânî; Kinde (Küçükaşçı, 2002: 37) kabilesi Kahtânî kabilelerdendir. Ridde olaylarına katılan kabile dağılımlarına baktığımızda Adnânî kabilelerin daha fazla olduğunu görmekteyiz. Ama bu bize “Ridde Olayları Adnânî kabilelerin devlete başkaldırısıdır.” sonucunu vermez. Çünkü bu olayları sadece bir sebebe bağlayarak açıklamanın yanlış ve eksik olduğunu düşünmekteyiz. Zaten bu ismi geçen kabilelerde genel olarak Ridde olaylarına katılım gözüktüğü de yine bu kabilelerin mensuplarından İslam dini üzerine kalan kimseler de olmuştur. Bir bütün halinde İslam dininde kalanlar Mekke, Medine ve Taif halkı olmuştur. (İbnü’l-Esir, 1991: 297; İbn Kesir, 1994: 430, 444) Bu başkaldırıları tüm kabilelerin bağlı bulunduğu Adnânî veya Kahtânî kabilelerinin başkaldırısı değil, onların alt kollarından olan bazı kabilelerin isyanı olarak değerlendirilebilir.

Çünkü bu iki kabileye mensup olan pek çok kabilenin hem İslam bayrağı altında kalmaya devam ettiklerini hem de aynı üst kabileye mensup olmalarına rağmen bunlarla savaştığını görmekteyiz.

Hız. Muhammed'in (sav) vefatından sonra kalplerde gizli olan kabilecilik taassubu tekrar ortaya çıkmıştır. Hız. Muhammed'in (sav) baştan beri ortadan kaldırmaya çalıştığı kabilecilik ile İslam'ın Ümmet fikri arasındaki çatışmanın ilk belirtisi olan Ridde olayları baş göstermiştir. Bazı kabileler Hız. Muhammed'in (sav) ölümü ile eski geleneklerinde olduğu gibi bağılılık anlayışının bittiğini söylemişlerdir. Bazı kabileler ise -Temîm kabilesinde olduğu gibi- zekât ibadetini ağır bir boyun eğme gibi görüp, zekât ödemededen İslam'a bağılı kalmayı istemişlerdir. Kabilelerden bazıları ise Hız. Muhammed'e (sav) ne politik ne de dinî olarak boyun eğmişlerdi. A. Aziz Durî Ridde savaşlarının Medine otoritesine isyan edenlerin yeniden İslam otoritesine girmeleri için yapılan dinî-politik savaşlar olduğunu düşünmektedir. Bu savaşlarda kabile asabiyetinin etkisi de vardır. (Durî, 1991: 82-85; Apak, 2015: 58-62)

Ridde Savaşları ile ortaya çıkan askerî potansiyel bu isyanların bastırılmasından sonra cihat fikriyle birleştirilerek fetihlerin kapısının açılmasına vesile olmuştur. Kabile asabiyetinin izleri tamamen ortadan kalkmamış olsa da bu potansiyel güç savaşlara yönlendirilmiştir.

Ridde Olaylarında ortaya çıkan isyanları bastırmak üzere gönderilen orduların başında Mahzumoğulları ve Ümeyyeoğulları kabilelerinden komutanlar görmekteyiz. Bu komutanlar daha sonraki fetihlerde de orduların başlarında bulunmuşlardır. Hız. Muhammed'in (sav) vefatından sonra iktidar Kureyş kabilesinde kalmıştı. Kureyş kabilesi de Ridde Olaylarını bastırmak suretiyle hem iktidarlarını korumuş hem de İslam dininin yayılmasının önündeki engelleri kaldırmaya çalışmıştır. Kureyş kabilesinden bu bağlamda Ümeyyeoğulları, Sakîf ve Mahzumoğulları öncü rol oynamışlardır. Bu kabileler temelde Kays b. Mudar'a bağılıydılar. Ridde olaylarına katılan Arapların İslam dinine yeniden girişı Kureyş kabilesinin önderliğinde Kays ve Mudar ortaklığıyla güç yoluyla olmuştur. Mudarî-Kaysî hakimiyeti Arap yarımadasının her yerinde hâkim olmuştur. İkisi de ortak ataları Adnân'da birleşmektedirler. Bundan sonra özellikle de Emevîlerin iktidara gelmesinden sonra Kays-Kelb ya da Adnanî-Kahtânî ve her ikisi de Adnânî olmasına rağmen Mudar-Rebîa çekişmelerinin olduğunu göreceğiz. (el-Câbirî, 2001: 196-198)

Hız. Ebû Bekir'in halifelîği süresince ordulara komutan olarak görevlendirdiğı kimselerin bağılı bulunduğu kabileler arasında hem Adnânî hem de Kahtânî olan kimselerin olduğunu görmekteyiz. O da tıpkı Hız. Peygamber'de olduğu gibi görev dağılımında herhangi bir kabileyi kayırmadan tarafsız kalmaya çalışmıştır. Hız. Ebu Bekir (ra) halife olunca Hız. Muhammed (sav) zamanında görevde olan vali ve komutanları değiştirmemiştir. (Sarıçam, 2015: 229) Aşağıdaki listede onun görevlendirdiğı kimseler ve bağılı bulundukları kabile isimleri verilmiştir. (Taberî, 2019: 246-247)

Kişi	Alt Kabilesi	Kabilesi
Hâlid b. Velid Ordu Komutanı	Kureyş Kabilesi Mahzûmoğulları kolu	Adnânî
İkrime b. Ebî Cehil Ordu Komutanı	Kureyş Kabilesi Mahzûmoğulları kolu	Adnânî
Muhâcir b. Ebî Ümeyye el-Mahzûmî Ordu Komutanı	Kureyş Kabilesi Mahzûmoğulları kolu	Adnânî
Hâlid b. Saîd b. el-Âs Ordu Komutanı	Ümeyyeoğulları	Adnânî
Amr b. el-Âs Ordu Komutanı	Kureyş Kabilesi Sehm kolu	Adnânî
Süveyd b. Mukarrin Ordu Komutanı	Müzeyne Kabilesi	Adnânî
Şurahbîl b. Hasene Ordu Komutanı	Kinde Kabilesi	Kahtânî
‘Alâ b. Hadramî Ordu Komutanı	Hadramut	Kahtânî
Arfece b. Herseme Ordu Komutanı	Ezd	Kahtânî
Huzeyfe b. Mihsân el-Galfânî Ordu Komutanı	?	?
Tureyfe (Ma’n) b. Hâciz Ordu Komutanı	?	?

Cahiliye döneminde beraber hareket eden Mudar ve Rebîa kabileleri Ridde Savaşlarından sonra düşman olmasalar da aralarında bir rekabet oluşmuştur. Aslında bu rekabet Hz. Peygamber’in risalet görevi ile başlamış fakat Ridde Olaylarında şiddetlenmiştir. Rebîa kabilesinin özel olarak Temîm kabilesi ile aralarında düşmanlık vardı. Bu düşmanlık ittifakların oluşmasında da etkili olmuştur. Emevî Devletinde Muâviye ve Yezîd’in halifeliği döneminde Rebîahlılar ile Kahtânî-Ezd kabilesi ittifak halindeyken, Temîm kabilesi Kays kabilesi ile ittifak kurmuştur. Adnânî asıllı olmalarına rağmen Rebîa kabilesi Emevîler döneminde Kahtânî-Ezd kabilesine mensup Yezîd b. Mühelleb isyanında Emevî iktidarının karşısında durmuşlardır. Kabile çekişmesi bir yandan Adnânî iki kabile olan Mudar-Rebîa bir yandan da Adnanî-Kahtânî olarak devam etmiştir. Kays-Kelb çekişmesinde mantıken Rebîa’nın Adnanî olan Kays’ın yanında yer alması gerekirken “Düşmanımın düşmanı dostumdur” mantığıyla Rebîa kabilesinin Kahtânî-Kelb kabilesi ile ittifak kurduğunu görmekteyiz. İslam öncesinde Kahtânî/Kinde kabilesi ile ittifak anlaşması bulunan Rebîa bu anlaşmayı daha sonra da devam ettirmiştir. Daha sonraları bu ittifaklarını Hz. Ali (ra)-Muâviye çekişmesinde aynı tarafta bulunarak devam ettirdiklerini görmekteyiz. (el-Câbirî, 2001: 198-199; Aycan, 2007: 498-499)

Mudar-Rebîa arasındaki rekabet Ridde Savaşlarından da önce Hz. Muhammed’in (sav) peygamber olduğu zamanlara kadar gitmektedir. Rebîa’lılar kendi kabilelerine mensup olduğu için peygamberlik iddiası olan Müseylime el-Hanefî’ye inanıyorlardı. Rakip kabile olan Mudar’dan olduğu için Hz. Muhammed’e (sav) ise düşmanlık besliyorlardı. Talha en-Nemrî Müseylime’ye: “Ben şahitlik ederim ki sen yalancı Muhammed ise doğrudur. Fakat bize Rebîa’nın en yalancısı, Mudar’ın doğru söyleyeninden daha sevimlidir.” demiştir. Bu sözler olaya bakış açılarını net bir şekilde göstermektedir. Müseylime’nin hareketi açık bir şekilde Kureyş kabilesine bir tepkidir.

“Allah peygamberi Mudar içinden gönderdiğinden beri, Rebîa Rabbine öfkeli dir.” cümlesi yarım adanın doğu sakinleri Rebîa’nın Mudar dolayısıyla Kureyş hakimiyetine tahammülsüzlüklerinin göstergesidir. (İbn Esîr, 1991: 333; Taberî, 2019: 284; el-Câbirî, 2001: 199-200) Hz. Muhammed’e değil de Müseylime’ye inanmalarının nedeni de işte bu kabile taassubundan kaynaklanmaktadır.

Kureyş ve Sakîf kabilesi dışında diğer kabilelerde ister kabilenin tamamı isterse de kabilenin bir kesiminde baş gösteren Ridde Olaylarını (Taberî, 2019: 239) tek bir nedene bağlayıp değerlendirmenin doğru olmadığını düşünmekteyiz. Kabile rekabeti Ridde Olaylarının nedenlerinden sadece bir tanesidir. Fakat tezimizin konusu olan Kahtânî- Adnânî kabile rekabeti ve Kahtânî kabilelerin Ridde Olaylarında belirleyici bir rolü olduğuna dair kesin bir bilgi tespit edemedik. Bu olaylarda etkili olan kabile rekabeti Rebîa-Mudar kabilelerinin arasında var olan rekabettir. Rebîalıların Kureyş kabilesinin otoritesini ve üstünlüğünü kabul etmeme durumudur. Fakat buna rağmen her ikisi de Mudarî olmasına rağmen Kureyş kabilesi onlara Temim kabilesinden daha yakın gelmektedir. Rebîa kabilesi Mudarlı olan Temim ile Kureyş kabileleri arasında tercih yapma durumunda kaldıklarında Kureyş’in üstünlüğünü kabul ediyorlardı. Hz. Muhammed’in (sav) Huneyn Gazvesine zırh emanet vererek katılan müşrik Safvân b. Ümeyye *“Eğer kendime bir efendi edinecek olsam, Kureyş’ten olan bir kimseyi efendi edinmek benim için, Hevâzin’den olan kimseyi efendi edinmekten daha sevimlidir.”* demiştir. *“Hevâzinlilerden birisinin bana efendilik yapmasındansa, Kureyş’ten birinin bana efendilik yapması benim için daha sevimlidir.”* demiştir. (Vâkıdî, 2016: 742, 746, 757)

Hz. Ebu Bekir zamanında İslam fetihlerinin tekrar başlamasıyla beraber Arap yarımadasında bulunan pek çok kabile kuzeye doğru göç etmeye başlamıştır. Yemen kabilelerinden Evs, Hazrec, Ezd, Hemdan, Has’am, Becîle, Mezhic, Lahm, Kinde, Himyerîler’den Kudâa kabileleri hem cihat için hem de ganimet kazanma fikriyle kuzeye doğru göç eden kabilelerdendir. (Aycan, 2014: 58) Hz. Ebû Bekir döneminde Kahtânî olan bu kabileler İslam’ın yayılmasında ve cihatta etkin bir rol oynamışlardır.

2.2.2. Hz. Ömer Döneminde Kahtânî Olan Kabilelerle İlişkiler

Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer halifelik yaptıkları dönemde kabilelere karşı eşit davranma prensibini uygulamışlardır. Bir kabilenin diğerine üstünlük sağlamasına izin vermemişlerdir. Valiliklere ve ordu komutanlıklarına kendi kabilelerinden ya da belli bir kabilenin mensuplarından değil liyakat esasına göre atamalar yapmışlardır. Hz. Ömer (ra) yönetim anlayışını kabileciliği en aza indirme fikri üzerine kurmuştur. Hz. Ömer (ra) kendi kabilesi olan Adîoğullarından kimseye üst düzey yöneticilik vermemiştir. Yakınları olan Kudâme Maz’ûn’a Bahreyn valiliği ve Numan b. Adî’ye küçük derecede memuriyet görevlerini vermiş ama her ikisini de kısa süre sonra bu görevlerinden almıştır. (Apak, 2015: 109) Hz. Ömer (ra) oğlu Abdullah’ı halife olarak tayin etmesini söyleyenleri de dinlememiştir. (Taberî, 2020: 254; İbn Esîr, 1991: 70) Bu şekilde halifeliğin bir kabileye ait olmasının ve veliahtlığa dönüşmesinin önüne geçmeyi düşündüğünü görmekteyiz.

Hz. Ömer (ra) zamanında 634 yılında Irak’ın fethinde Sâsânîlere karşı yapılan Köprü Savaşında Hristiyan olan Nemîroğulları kabilesi Müslümanlarla beraber savaşmıştır. Yani İranlılara karşı Ehl-i Kitap birleşmiştir. Dönemin meşhur şairlerinden Kahtânî Tay kabilesine mensup Ebû Zübeyd et-Taî de kendisi Hristiyan olmasına rağmen Araplık duygusuyla İranlılara karşı

Müslümanların ordusunda yer almıştır. (Yüksel, 2016: 51-52) Bu durum bize Arapların farklı dinlere mensup olsalar bile asabiyyetten dolayı birbirlerine destek olabildiklerini göstermektedir.

Hiz. Ömer'in (ra) halifeliliği döneminde kabile ile ilgili olduğunu düşündüğümüz Divan defterlerine kayıt sistemi ve yeni kurulan şehirlere yerleşim planının nasıl oluştuğu konuları üzerinde durmaya çalışacağız. Çünkü bu iki sistem daha çok kabileler üzerinden işlenmiş ve yapılan uygulamalarda kişinin bağılı olduğu kabileye göre birtakım tasniflerin yapıldığını görmekteyiz.

Hiz. Ömer (ra) "Divānu'l-Atā" (Maaş divanı) kurarken kişilerin bağılı olduğu kabileyi esas almıştır. Nesep âlimleri köklerine ve asıllarına göre kabileleri tasnif etmişlerdir. Halife bunu uygulamak için Hicretin 20. yılında (M.641) nesep konusunda uzman olan Akıl b. Ebî Tâlib, Mahreme b. Nevfel ve Cübeyr b. Mut'im başkanlığında kabile şecereleri hazırlatarak insanları bu cetvellere göre divana kayıt ettirmiştir. Bu kayıt işleminde Adnanî (Kuzey) ve Yemenî (Güney) bağları esas alınmıştır. Nesep belirleme çalışmaları nesep ile övünme, soy ve yakınlık bağı olan kabilelerin bir araya gelmesine etki etmiştir. (Taberî, 2020: 235; Belâzurî, 2013: 514; el-Câbirî, 2001: 204)

Hiz. Ömer (ra) divan kayıtlarını Hiz. Muhammed'e (sav) yakınlık, dine hizmet ve İslam'a giriş önceliğine göre düzenlemiştir. Bu sıralamayı yaparken de Arap toplumunda varlığını hala canlı bir şekilde devam ettiren kabile esasını kullanmıştır. (Fayda, 1986: 143, 147) Divana kayıt yapılırken kabile sistemine uygun bir sıralama tercih edilmiş ama ödenen miktarların belirlenmesinde kabileye mensubiyet esas alınmamıştır. (İbn Sa'd, 2014: 325-326) Yani kişilere ödenen miktarlar değerlerine ve İslam dinindeki kıdemlerine göre verilmiştir. Aynı grupta olanlar aynı miktarda pay almıştır. Mesela Bedir Savaşına katılanlar, Hiz. Muhammed'in (sav) hanımları gruplarında olanlar kabilelerine göre değil aynı konumda olmaları itibarıyla aynı miktarda pay almışlardır. Yani aynı gruba mensup kişiler farklı kabilelerden olsalar bile aynı miktarda pay almışlardır, fakat isimlerin yazılmasında kabile esas alınmıştır. Bu uygulama kabilecilik yapıldığı şeklinde anlaşılmamalıdır. Kabileye göre sıralamanın pratik bazı faydaları olduğu için tercih edildiğini düşünmekteyiz.

İslam ordularının daha uzak bölgelere sefer düzenlemesi için Hiz. Ömer (ra) zamanında Basra, Kûfe ve Fustat gibi ordugâh şehirleri kurulmuştur. Hiz. Ömer (ra) Arapların fethedilen ülkelere yerleşmesini uygun görmemiş onları kendileri için özel kurulan Basra, Kufe ve Fustat gibi askerî merkezlere yerleştirmiştir. Araplar sadece fetih ve politika ile uğraşan bir ümmet konumuna gelmişlerdir. (Durî, 1991: 90) Yeni kurulan bu şehirlere Arap kabileler bir bütün olarak ya da parça parça gelip yerleşmişlerdir. Ortaya çıkan yeni şartlar Arap kabile hayatını da değişikliğe götürmüştür. Mezhic, Hemdân, Becîle, Has'am gibi dar kapsamlı kabilelerden Nizâr, Mudâr, Adnânî, Kahtânî gibi geniş soy birliklerine dönüşmek zorunda kalmışlardır. Şehir hayatında yaşamı devam ettirmek için, haklarını savunmak için, siyasi olaylarda etkin rol almak için ortak menfaatler çerçevesinde birleşmek zorunlu hâl almıştır. (Apak, 2015: 167-168) Yeni kurulan Kûfe, Basra ve Fustât gibi şehirlere kabile esaslı yerleşim şeklinin etkileri Emevî devrinde ortaya çıksa da temelleri Hiz. Ömer (ra) zamanında atılmıştır.

Basra şehrini kurma görevi o bölgelerin fethinden sorumlu komutan Utbe b. Gazvân'a verilmiştir. Utbe b. Gazvân emrinde savaşan Sakîf, Süleym, Adî, Belî, Mâzin ve Yeşkür gibi kabile mensupları olan askerleri Basra'ya her kabileye bir mahalle olacak şekilde yerleştirmiştir. Adı geçen bu kabilelere baktığımızda Belî (Önkâl, 1992: 414) dışında hepsi Adnânî kabilelerdendir. Daha sonra Basra şehrine sistemli bir şekilde göçler başlamıştır. Temîm, Dabbe, Ribâb, Abdülkays,

Bekr b. Vâil, Ezd, Kureyş, Kinâne, Kays-ı Aylân ve Ensâr burayı yurt edinmiştir. (Minkârî 2017: 178-179; Belâzurî, 2013: 396-427; Çil, 2021: 158-159; Bakır, 1992: 108-111) Basra'ya yerleşen Belî (Önkâl, 1992: 414), Ezd (Algül, 1995: 46) ve Ensâr'ı oluşturan Evs (Algül, 1995: 541) ve Hazrec (Önkâl, 1998: 143) kabileleri Kahtânî kabilelerdir, diğerleri Adnânî kabilelerdir. Bu bize Basra'ya ilk yerleşen kabilelerin Adnânî ağırlıklı olduğunu göstermektedir.

Hiz. Ömer (ra) zamanında fetihler hız kazanınca ve ganimet çoğalınca askere alma işlerinde kabile gereklerine göre hareket edilmiştir. Kabileler soy yakınlığı ve ittifak durumlarına göre birbirlerine eklenerek ordular hazırlanmıştır. Yeni fethedilen yerlere yerleşme de kabile sistemine uygun olarak yapılmıştır. Kûfe ve Basra gibi şehirlerde çeşitli kabilelerin kümелendiğı mahalleler oluşmuştur. Her semtte bir kabile veya aralarında kan ya da ittifak bağı bulunan kabileler topluluğı oluşmuştur. Yeni şehirlerin planları kabile temeline dayandırılmıştır. Bu şekilde büyük kabile bağları canlandırılmıştır. Bu vesileyle Arapların Nizariyye ya da Yemeniyye kökenine bağları canlanmıştır.

Kûfe şehri Irak-İran bölgesi komutanı Sa'd b. Ebû Vakkâs tarafından hicrî 17 yılında kurulmuştur. Kûfe şehrine ilk olarak yerleşim kabile esasına göre yapılmıştır. Ordunun sefere daha hızlı ve kolay çıkması, sefer düzenini alması ve ganimetleri daha kolay paylaşma gibi amaçlarla böyle bir yerleşim tarzı seçilmiştir. Sa'd b. Ebî Vakkas halife Hiz. Ömer'in (ra) onayını alarak aralarında Saîd b. Nimrân ve Meş'ale b. Niam gibi neseb bilginlerinin de olduğu kişilere danışarak, şehri yedi askeri bölgeye ayırmış ve kabileleri yerleştirmiştir. Sa'd b. Ebî Vakkas'ın bu yedili yerleşim modeli Kûfe şehrine Ziyâd b. Ebîh'in vali olarak atanmasına kadar devam etmiştir. Ziyâd b. Ebîh Kûfe'yi dört bölgeye ayırmıştır. (Taberî, 2020: 49-52, 55-59; Sarıçam, 1997: 261-262)

Hiz. Ömer (ra) zamanında Kûfe'ye yerleşen ilk ordunun bir kısmı Yemenî, bir kısmı Nizârî kabilelerine mensuptu. Irak eyaleti genelinde Nizârî kabileler çoğunlukta olsa da Kûfe'de Yemenîler çoğunlukta bulunuyordu. Kûfe'ye yerleşen Yemenî kabileler Kinde, Mezhic ve Hemdân kabileleri ağırlıklıydı. (Belâzurî, 2013: 314) Sa'd b. Ebî Vakkas'ın Kûfe'yi kurarken Nizar ve Yemenliler arasında kura çektiğı, Yemenlilere şehrin doğusunun, Nizarlılara ise şehrin batısının çıktığı anlatılmaktadır. Hiz. Ali (ra) ve ilk Abbâsi halifeleri zamanında başkentlik yapan Kûfe'ye kabilelerin yerleşimi şu şekilde olmuştur: 1-Hemdân ve Himyer, 2-Mezhic, Eş'ar ve Tay, 3-Kureyş, Kinâne, Esed, Temîm, Ribâb ve Müzeyne, 4-Kays ve Abdülkays, 5-Kinde, Hadramut, Kudâa ve Mehre, 6-Ezd, Becîle, Has'am, Huzâa ve Ensâr, 7- Bekr, Tağlib ve diğer Rebâilîlar. (Taberî, 2020: 55-59; el-Câbirî, 2001: 204; Apak, 2015: 164-165; Avcı, 2002: 339-342; Zettersteen, 1977: 964-967) Bu kabile dağılımını incelediğimiz zaman 1, 2, 5 ve 6. grupta olanların Kahtânî asıllı olduğunu; 3, 4 ve 7. grupta olanların da Adnânî asıllı olduğunu görmekteyiz. Bu dağılımın tesadüf olmadığını düşünmekteyiz. Belâzurî Adnânî kabilelerin başlangıçta Basra şehrine yerleşmeyi tercih ettiklerini, bu sebeple Kûfe şehrine yerleşenlerin çoğunluğunun Kahtânî asıllı olduklarını söylemektedir. (Belâzurî, 2013: 314) Gruplarda olan kabile sayılarına baktığımızda Belâzurî'nin tespitinin doğru olduğunu görmekteyiz. Kûfe şehrine yerleşen Kahtânîlerin sayısının 12.000; Adnânîlerin sayısının ise 8.000 olduğu belirtilmiştir. (Belâzurî, 2013: 314) Bu rakamlar da bize Belâzurî'nin yaptığı tespit doğruluğunu kanıtlar niteliktedir.

Irak bölgesindeki Kûfe ve Basra şehirlerinde kabileler onlu düzene göre iskân edilmişlerdir. "Her kabile veya aynı kabile kökeninden gelen kabilelerden bir zümre tek onda bir oluşturur." ilkesi uygulanmıştır. Aslında buradaki amaç askerlerin fetihlere hızlı bir şekilde hazırlanmasını sağlamak, maaş ve ganimetlerin dağıtımında kolaylık sağlaması içindi. Ama bu durum kabile asabiyyetini güçlendirmiştir. (Câbirî, 2001: 205) Çünkü bu şekilde alt kabileler bağı oldukları üst

kabile bağlarını canlı tutmuşlardır. Hz. Ömer (ra) zamanındaki fetih işlemleri için yapılan bu uygulamalar daha sonraki olaylarda kabilelerin pozisyonunu anlamamıza imkân vermektedir.

Kûfe şehrine yerleşim şekli Taberîde şu şekilde anlatılmıştır: Caminin kuzey tarafına beş yol, kible tarafına dört yol, doğu ve batısına üçer yol yapıldı. Yerleşim kabilelere göre yapılarak, avlunun gerisine Süleym ve Sakîf; diğer taraflara Hemdan, Becîle, Teymüllât ve Tağlib; kible tarafına Benî Esed, Nehâ', Kinde ve Ezd; doğu tarafına Ensar, Müzeyne, Temîm, Muharib, Esed ve Âmir; batı tarafına da Bîcâle, Becle Cedîle ve Cûheyne kabileleri yerleştirildi. (Taberî, 2020: 55)

Bu yerleşim tarzı ve şekli Emevîler döneminde siyasi olaylarda belirleyici bir rol almıştır. Halifenin desteklenmesi, atanan valinin şehir eşrafi tarafından onay alıp almaması, çıkan isyanlarda Kûfe şehrinde yaşayan kabileler etkili olmuştur. Vali hangi kabileden ise şehirde o kabile güçlenmiş, vali azledilince de kabile gücünü kaybetmiştir. Kûfe daha sonra Emevî Devletine muhalif bir şehir haline gelmiştir. Emevî halifeleri Kûfe'yi iktidarlarını tehdit eden ayaklanmaların merkezi olarak gördükleri için de bu bölgeyi güçlü valiler yoluyla kontrol etmeye çalışmışlardır.

Fustât şehrinin kuruluşunu ise Amr b. Âs üstelenmiştir. Amr b. Âs, şehrin mahallelere taksim edilerek kurulması işini Muaviye b. Hudeyc et-Tecibî, Şureyk b. Sema el-Katîfî, Amr b. Mahzûm el-Havlânî ve Hayvil b. Nâşire el-Meâfirî'den oluşan komisyonu görevlendirmiştir. Bunlar her kabile için ayrı ayrı mahalleler inşa etmiştir. Amr b. Âs şehrin mescidinin kapısının karşısına kendisi için büyük bir ev yaptırmıştır. Ardından Kureyş, Ensar, Eslem, Gıfâr, Cûheyne ve İslam ordusuna katılan diğer kabileler, mescit ve Amr'ın evinin etrafına evler yaparak yerleştirilmiştir. (Çil, 2021: 165-167) Fustât şehrine yerleşen kabilelere baktığımızda Adnânî-Kahtânî dağılımının dengeli olduğunu görmekteyiz.

Ira M. Lapidus, Hz. Ömer (ra) zamanı İslam fetihlerinden sonra bölgeye yerleşen Arapların kabile isimlerini muhafaza ederek, akrabalık bağlarını koruduklarını ama artık İslam öncesi Arap toplum yapısından çok farklı bir yapıya sahip olduklarını ileri sürmektedir. Toplumun kabile toplumu yerine servet ve iktidar temelinde gruplaşan bir toplum olduğunu vurgulamaktadır. (Lapidus, 2005: 92)

M. G. S. Hodgson, Arapların fethettikleri bölgelere kültürlerini yeni kurulan garnizon şehirlerine kabile gruplarına göre yerleştirilen Araplar sayesinde taşıdıklarını söylemektedir. Yeni kurulan garnizon şehirlerinde küçük kabile grupları olarak değil, şartların kabileleri büyük gruplar olarak birleşmeye götürdüğünü, Güneyli-Yemenli-Kahtânî-Kelbî grup ile Kuzeyli- Adnânî- Nizârî-Kaysî gruplarda kabilelerin birleştiğini, bu gruplaşmanın yapay bir soy kütüğüne dayanan, eski bir bölünme olduğunu, Kuzeyli olmasına rağmen Rebi'a kabilesinin Kahtânî blokta yer aldığını, bunu Rebi'a ve Kahtânî kabilelerin uzun zamandan beri aynı bölgede komşu olarak yaşamalarına ve önceden Hristiyanlık dinine mensup olmalarına bağlamaktadır. (Hodgson, 1995: 171, 173)

Cahiliye döneminden beri Yemen kökenli Gassân, Tenûh, Cüzâm, Kudaâ, Kelb gibi kabileler Suriye bölgesine yerleşmişlerdi. Yemen bölgesinden fetihler için askere alınan kabileler de kan bağları olan bu kabilelerle Suriye'de oturmayı tercih ediyorlardı. Mudarî kabileler ise Irak bölgesine yerleşmeyi tercih ediyorlardı. Emsâr (ordugâh) şehirlerde kabile esaslı bu şekilde yerleşim genel asabiyet duygularını arttırmıştır. Suriye bölgesinde Yemenî kabileler ağır basarken bu bölgedeki çekişme Yemenî-Kelb ve Mudarî-Kays kabileler arasında geçmiştir. (Câbirî, 2001: 205)

Câbirî'ye göre Ridde Savaşlarında mürted Arapların iktidara yenilmesi, Hz. Ebu Bekir (ra) ile halifeliğin Kureyş kabilesinde kalması, fetih için askere alma olayında kabile olgusunun ağır basması, halifenin, valilerin, ordu komutanlarının Kureyş kabilesinden olması diğer kabilelerin

Kureyş'e başkaldırmasına neden olmuştur. Bunun yanı sıra Kureyş kabilesinin Mudarî olması, Hz. Osman (ra) zamanında Ümeyyeoğulları tarafından Mudar'ın etkinliğinin arttırılması, Hz. Ömer'in (ra) maaş dağıtımında izlediği yol ile Kureyş'e mensup kabilelerin daha da zenginleşmesi gibi sebepler de diğer kabilelerin ayaklanmasına ve dolayısıyla Kureyş'e başkaldırmalarına sebep olmuştur. (Câbirî, 2001: 206)

2.2.3. Hz. Osman Döneminde Kahtânî Olan Kabilelerle İlişkiler

Hz. Ömer (ra) hicrî 23. yılda Mugîre b. Şu'be'in kölesi Ebû Lü'lüe Fîrûz en-Nihâvendî tarafından ölümcül bir darbeye yaralanınca, kendisinden sonra halife olacak kişiyi seçmeleri için bir şûra belirlemiştir. Hz. Muhammed'in (sav) cennetle müjdelediği altı kişiyi de halife adayı olarak belirlemiştir. Bunlar: Hz. Ali (ra), Hz. Osman (ra), Sa'd b. Ebû Vakkâs, Zübeyr b. Avvâm, Talha b. Ubeydullah, Abdurrahman b. Avf'tır. Hz. Ali (ra) Hâşimoğulları, Hz. Osman (ra) Ümeyyeoğulları, Sa'd b. Ebû Vakkâs ve Abdurrahman b. Avf Benî Zühre, Zübeyr b. Avvâm Benî Esed, Talha b. Ubeydullah Benî Teym b. Mürre kabilesinin lideri konumundaydı. Bu kabilelerin hepsinin de Kureyş kabilesine bağlı olması da tesadüf değildir. Hz. Ömer'in (ra) de Hz. Ebu Bekir (ra) gibi "İmamlar Kureyş'tendir." hadisini uyguladığını göstermektedir. Hz. Ömer (ra) belirlediği bu halife adaylarını tek tek yanına çağırarak bazı nasihatlerde bulunmuştur. Bu adaylar içinde en fazla uyardığı kişiler Hz. Ali (ra) ve Hz. Osman (ra) olmuştur. Bu iki kişiyi özellikle uyarılmış olması ikisinin mensup oldukları kabileleri dolayısıyladır. Her ne kadar ikisi de Kureyş Kabilesine mensup olsa da birisi Emevî diğeri ise Hâşimî kolundandır. Hz. Ömer'in onları uyarması Emevî-Hâşimî mücadelesinin tekrar gündeme gelmesinden endişe etmesi nedeniyle olabilir. Çünkü her iki kabile pek çok konuda zamanında anlamazlığa düşmüşlerdir. Hz. Osman'a (ra) "*Ey Osman! Şayet sen bu işi yüklenecek olursan, sakın Ebû Muaytoğullarını insanların başına musallat etme.*" demiştir. (İbn Sa'd, 2014: 398-415; Taberî, 2020: 216-217; İbnü'l-Esir, 1991: 55-56; İbn Kesir, 1994: 227-228,238) Burada Hz. Ömer (ra) Ebû Muaytoğulları derken Ümeyyeoğullarını kastetmektedir.

Hz. Muhammed (sav) tutarlı ve tavizsiz tutumuyla asabiyet duygusunun bastırılması konusunda çok başarılı olmuştu. Hz. Ebu Bekir (ra) ve Hz. Ömer (ra) de aynı şekilde davranmış ve kabileler arasındaki dengeleri korumayı başarmışlardı. Fakat asabiyet duygusu Hz. Osman (ra) halife olduğunda yeniden ortaya çıkmıştı. Bunun sebepleri arasında Hz. Osman'ın (ra) yaşı ve yumuşak mizacı vardı. Hz. Osman (ra) halife olduğunda 70 yaşındaydı ve kendinden önceki iki halife gibi kabileler arası dengeyi sağlayamadı. Bundan dolayı tarihi çok eskilerle dayanan Emevî-Hâşimî rekabeti yeniden gün yüzüne çıktı. Hz. Osman (ra) kabileler arasındaki denge politikasını bozarak Emevîlik unsurunu öne çıkardı. (Kılıç, 2016: 151) Bu sebeple sönmeye yüz tutmuş olan asabiyet duygusunun canlanması beraberinde kaçınılmaz olarak fitneyi getirdi.

Hz. Osman (ra) zamanında Kûfe valiliği yapan Saîd b. el-Âs el-Umevî'nin sözleri de bir kabilenin kendini nasıl devletin sahibi olarak gördüğünü açık bir şekilde göstermektedir. Rivayete göre Saîd b. el-Âs bir gün bir mecliste otururken Irak sevâdından (bahçe ve hurmalıklardan) söz açıldığında "*Sevâd, Kureyş'in bahçesidir.*" demiştir. Onun bu sözü orada bulunan kabile reislerini rahatsız etmiştir. Yemenlilerin lideri Mâlik b. Hâris el-Eşter: "*Kılıçlarımızla Allah'ın bize verdiği Sevâd'ın senin ve kavminin bahçesi olduğunu mu iddia ediyorsun? Sizin ondaki payınız, bizden biri kadar olmalıdır.*" demiştir. (Taberî, 2020: 356; İbnü'l-Esir, 1991: 143-144) Bu rivayette Ümeyyeoğullarının kendilerini devletin sahibi gibi davrandıklarını görmekteyiz. Bu bölgeleri beraber savaşıp aldıkları diğer kimselerin bundan rahatsız olmasının normal olduğunu

düşünmekteyiz. Çünkü yapılan mücadele ve fetihler din adına ve İslam ümmeti adına yapılmıştı. Her kabileden insanlar bu uğurda savaşmış ve bedel ödemişlerdi. Dolayısıyla buralarda eşit hakka sahip olmaları ve bu şekilde düşünmeleri elbetteki doğru olandır.

Hz. Osman (ra) halife olduğunda önemli vilayetlerin valilik görevlerini Ümeyyeoğullarına vermiştir. Muâviye b. Ebî Süfyan, Saîd b. el-Âs, Velid b. Ukbe, Abdullah b. Sa'd, Abdullah b. Âmir bunlardandır. Yine Ümeyyeoğulları'ndan Mervan b. Hakem'i de kâtip olarak atamıştır. Hz. Osman'ın (ra) on iki yıl süren halifeliğinin ikinci altı yılında takip ettiği siyasetin değişmesi, akrabalarına aşırı düşkünlüğü, kendi kabilesi Ümeyyeoğullarından kişileri valiliklere ataması gibi sebeplerle toplumda huzursuzluk ortaya çıkmıştır. Halkın valilerden şikâyetçi olmalarını ise söz konusu valilerden bazılarının kendisinden önceki halifeler döneminde atandığını ileri sürerek dikkate almamıştır. Hz. Ali (ra) buna Hz. Ömer'in (ra) valileri çok sıkı kontrol ettiğini onun döneminde ise valilerin şımartıldığını, kendisini zor durumda bıraktıklarını söyleyerek cevap vermiştir. Hz. Osman (ra), Muâviye'nin Hz. Ömer (ra) zamanında da valilik yaptığını söyleyince, Hz. Ali (ra): *"Allah için söyle! Muâviye'nin, Ömer'in kölesi Yerfe'den daha çok Ömer'den korktuğunu bilir misin?"* diye sorunca Hz. Osman (ra) *"Evet"* demiştir. Bunun üzerine Hz. Ali (ra): *"Muâviye senden habersiz işler çeviriyor ve insanlara 'Bu, Osman'ın emridir.' diyor fakat sen daha sonra bu durumdan haberdar oluyorsun ve Muâviye'ye karşı kayıtsız kalıyorsun."* demiştir. (Taberî, 2020: 373-374; İbn Sa'd, 2014: 68-69; İbn Kesîr, 1994: 278; İbnü'l-Esir, 1991: 157; Sarıçam, 2015: 235-238) Burada Hz. Osman'ın (ra) akrabalarına karşı nasıl zayıf kaldığını, toplumun gözünde halife olarak otoritesinin sarsıldığını görmekteyiz. Muâviye'nin Hz. Ömer'in (ra) kölesinden bile daha fazla Hz. Ömer'den korkup, çekinmesi de Hz. Ömer (ra) ve Hz. Osman'ın (ra) yönetim anlayışının farkını ortaya koymaktadır.

Hz. Osman'ın (ra) yönetim anlayışı, Kureyş kabilesi içinde halife olma yarışında da rakip olan Emevî-Haşimî kabile rekabetini tekrar gündeme getirmekle kalmamıştır. Emevî-Haşimî kabile rekabetine ek olarak Kureyşli olan Araplar ile Kureyşli olmayan Araplar rekabetini de başlatmıştır. (Câbirî, 2001: 208-209) Kureyş kabilesine mensup olmayan Araplar fetihlere büyük katkılarda bulunmuşlardır. Buna rağmen valilik ve ordu komutanlığı gibi görevlerde Kureyş kabilesine mensup kişilerin tercih edilmesi zamanla problem olmaya başlamıştır. Buna Kûfe, Basra ve Mısır gibi eyaletlerden gelen gelirlerin başkent Medine'de toplanmasının verdiği rahatsızlık da eklenince halife Hz. Osman'a (ra) karşı duyulan hoşnutsuzluk artmıştır. (Durî, 1991: 98-99) Burada diğer Arap kabilelerinin Kureyş kabilesinin kendi arasında Emevî-Haşimî olarak bölünmelerini kendi lehine kullanmaya çalıştıklarını da görmekteyiz. Yönetime muhalif olanlar Haşimoğullarının etrafında toplanmışlardır. Toplum Emevîleri destekleyenler ve Haşimoğullarını destekleyenler şeklinde iki gruba ayrılmıştır.

Kûfe valisi Saîd b. el-Âs'a açık bir şekilde eleştiride bulunan muhalifler Hz. Osman'ın (ra) emri ile Şam'a Muâviye'nin yanına gönderildiler. Muhaliflerin başı olarak Eşter ve Kurrâ'dan olan arkadaşları görölüyordu. Sözü edilen bu kişilerin kimler olduğu hakkında kaynaklarda küçük farklar bulunmaktadır. Bununla beraber isimlerin çoğu aynıdır. İbn Kesîr sayılarının dokuz ya da on olduğunu bildirmektedir. (İbn Kesîr, 1994: 273-274) Kaynaklarda geçen isimler şunlardır: Mâlik b. Hâris el-Eşter en-Nehâî, Sabit b. Kays el-Hemdânî, Kümeyl b. Ziyâd en-Nehâî, Zeyd b. Sûhan el-Abdî ve kardeşi Sa'sa'a, Cündeb b. Züheyr el-Gâmidî, Cündeb b. Ka'b el-Ezdî, Urve b. Ca'd, Amr b. el-Hamik el-Huzaî ve İbn Kevva' Amr b. Zürâre, Hâris b. Abdullah el-A'verî, Yezid en-Nehâî, Eş'ar b. Kays. (İbnü'l-Esir, 1991: 142-149; İbn Kesîr, 1994: 274) İsyancıların Nehâ, Hemdan, Gâmid, Ezd, Huzaâ gibi Kahtânî kabileler ağırlıklı olmaları dikkat çekicidir. Hz.

Osman'a (ra) karşı çıkan muhaliflerin söylemlerinde siyasî, dinî ve ekonomik eleştiriler bulunmaktadır. Ama bu muhalif hareketi destekleyen kabile birlikteliği olmasaydı hareketin başarılı olamayacağı kanaatindeyiz. Kabilecilik her zamanki gibi ateşleyici unsur olmuştur. Kureyş kabilesi köken olarak Adnânîlere dayanmaktadır. Hz. Osman'a (ra) muhalefet eden kabilelerin genel olarak Kahtânî asıllı oldukları görülmektedir. Bu durum daha önce de ifade ettiğimiz gibi Hz. Ömer (ra) döneminde Irak bölgesine yerleşen kabilelerde üst kabileye bağlı olma ve oradan gelen asabiyet duygusunu canlandırdığını göstermektedir.

Hz. Osman'a (ra) muhalefet eden başka bir kişi de başkent Medine'de yaşayan Ammâr b. Yâsir idi. Ammâr Kahtânî Mechic kabilesinin Ans koluna mensuptur. Babası Yasîr Benî Mahzûm kabilesinden Ebû Huzeyfe'nin himayesine girmiş ve onun Sümeyye adlı câriyesiyle evlenerek oraya yerleşmiştir. Ammâr bu evlilik sonucu dünyaya gelmiştir. Yani Ammâr b. Yasîr Mahzumoğullarının müttefiki durumundaydı. Ammâr b. Yasîr Hz. Osman'a (ra) karşı cesur çıkışlarla, muhalefette bulunmuştur. (İbn Sa'd, 2014: 122; İbn Hişam, 2016: 347; Fayda, 1991: 75) Bu açık muhalefeti sebebiyle bir keresinde Hz. Osman (ra), Ammâr b. Yasîr'in dövülmesi emrini vermiştir. Çok feci bir şekilde dövülen Ammâr b. Yâsir'i Mahzumoğullarına mensup Hz. Muhammed'in (sav) eşlerinden olan Ümmü Seleme'nin alması istenmiştir. (Barlak, 2006: 105-106) Ammâr b. Yâsir Hz. Osman (ra) aleyhine hem başkent Medine'de hem Mısır'da çalışmalarda bulunmuştur. Halifeye karşı muhalefeti o derecedeydi ki, Hz. Osman kuşatma altına alındığı günlerde isyancıları isteklerini yerine getireceği vaadiyle eyaletlerine dönmeye ikna etmeleri için sahabenin nüfuzlarını kullanmalarını istemişti. Yardım etmesini istediği sahabeden biri de Ammâr b. Yâsir idi. Hz. Osman (ra) onu ikna etmesi için Sa'd b. Ebî Vakkas'ı göndermişti. Ammâr b. Yâsir bu teklife karşılık olarak şu cevabı vermiştir: *"Vallahi muhalifleri başından savmayacağım."* (Taberî, 2020: 397-398; İbn Kesîr, 1994: 282, 290-291)

Hz. Osman'ın (ra) halifelik zamanında yönetime muhalif olan Abdullah b. Mes'ud, Ammar b. Yasir, Ebû Zer el-Gifari gibi sahabilerin kabileleri halifeye karşı cephe almışlardır. Bu kabileler Hüzeyloğulları, Zühreoğulları, Gifaroğulları ve Mahzumoğulları gibi kabilelerdir. Rebeze'ye sürgün edilen Ebû Zer'in vefatı muhaliflerin halifeye karşı olan öfkelerini arttırdı. Hacdan dönen bir grup Kûfeli Ebû Zer'in cenaze namazını kılıp, Kûfe'nin merkezine gelince vali Saîd b. el-Âs ile anlaşmazlığa düştüler. Akabinde bu kimseler Kûfe'de iktidara karşı muhalefetin başını çektiler. (Taberî, 2020: 341-342; Aycan, 2014: 83)

Hz. Osman yönetiminin son zamanlarına doğru muhaliflerin rahatsızlığı giderek arttı. Muhalifler daha önce halifenin emriyle Şam'a Muâviye'nin yanına sürgüne gönderilen Malik b. el-Haris'e (Eşter en-Nehaî) mektup yazarak onu Kûfe'ye çağırdılar. Eşter onların bu daveti üzerine Kûfe'ye geldi ve bundan sonra halifeye karşı muhalefet eden kabileler ile görüşerek Medine'ye gitmeye karar verdi. Hz. Osman'a (ra) karşı yapılan isyanda Kûfe, Basra ve Mısır'da yaşayan kabile reisleri aralarında yazışarak umre yapmak bahanesiyle Medine'ye gitme konusunda anlaşmışlardı. Mısır'dan gelen grupların başında Huzâa (Önkal, 1998: 431) ve Kinde (Küçükaşçı, 2002: 37) gibi Yemenli kabilelere mensup emirler bulunmaktaydı. Mısırlılar 600 kişi olup, başlarında Abdurrahman b. Udeys el-Belevî, Kinâne b. Bişr b. Attâb el-Kindî ve Amr b. el-Hamîk el-Huzâ'î bulunmaktaydı. Başkomutan olarak da yine Yemenli el-Gâfîkî b. Harb el-Akkî vardı. Kûfe'den gelenlerin başında da Yemenden ve Doğu Arabistan'dan liderler vardı. Kûfe'den gelenlerin başında Amir b. Sa'sa'a oğullarından (Fayda, 1991: 66-67) Amr b. Esamm bulunuyordu. Ayrıca Kûfeli liderlerden Mâlik b. el-Eşter en-Neha'î de dikkat çeken isimlerdendi. Basra halkı da kalabalık bir grup olarak bu isyana katılmış ve başlarında Abdülkays ve Hanife oğullarından

komutanlar onlara liderlik etmiştir. Basralıların başında Hukeym b. Cebele el-Abdî bulunmaktadır. Kûfe, Basra ve Mısır'dan gelenlerin hepsinin liderliğini ise Temîm kabilesinden Zulhuveysıra diye bilinen Hurkûs b. Züheyr es-Sa'dî yapıyordu. (İbn Kesîr, 1994: 287; Taberî, 2020: 386-387; İbn Sa'd, 2014: 77) İsyancıların mensup olduğu kabilelerin çoğunun Yemenî kabilelere mensup olduğu görülmektedir. Yani bu kabilelerin çoğunluğu Kahtânî asıllı kabilelerdir. Bununla birlikte Abdülkays (Fayda, 1988: 248), Temîm (Aycan, 2011: 418) ve Hanifeoğulları (Kapar, 1997: 42) kabileleri ise Adnânîdirler. Mısırlılar Hz. Ali'yi (ra); Basralılar Talha'yı (ra); Kûfeliler ise Zübeyr'i (ra) halife olarak görmek istiyorlardı. (Taberî, 2020: 386-387) Aslında farklı eyaletlerden, farklı kabilelerin aynı amaç için birleştiğini görmekteyiz. Bu durum halifenin uygulamalarının toplumun geniş bir kısmı tarafından kabul görmediğinin göstergesidir. Halifeyi görevinden almak amacıyla bir araya gelen farklı kabilelerin yeni halifenin kim olacağı konusunda da görüşlerinin farklı olduğunu görmekteyiz. Fakat burada dikkati çeken husus İslam coğrafyasının pek çok bölgesinden insanların halifenin uygulamalarından rahatsız olması ve bu nedenle birlikte hareket etmiş olmalarıdır.

İsyancılar Medine'deki bu kalkışmada halifeden Kûfe'ye vali olarak Ebû Musa el-Eş'ari'yi, beytûlmâl görevlisi olarak da Huzeyfe b. el-Yemân'ın atanmasını istemişlerdir. Hz. Osman (ra) vali olarak Ebû Musa el-Eş'ari'yi, beytûlmâl görevlisi olarak da Huzeyfe b. el-Yemân'ı göndermiştir. Bu şekilde Kûfe'de olaylar kontrol altına alınmıştır. (Taberî, 2020: 367-372; Aycan, 2014: 89) Halifenin isyancıların taleplerini kabul edip, daha önce atadığı görevlileri onların talimatlarıyla değiştirmiş olması halifenin ve dolayısıyla yönetimin zayıflığını göstermektedir. Halife muhaliflerin devletin görevlisini değiştirme isteğini yerine getirmek zorunda kalmıştır.

İsyancıların ikna edilip yurtlarına dönmelerini müteakip, isyancılar yolda yakaladıkları bir kişide kendilerinin öldürülmesi emrini içeren halifeye ait bir mektup bulduklarını iddia edip, Medine'ye geri gelmiş ve halifenin evini muhasara altına almışlardır. Hz. Osman'ın (ra) evi muhalifler tarafından sarıldığında yanında bulunan Kelb kabilesine mensup eşi Naile binti el-Ferafisa elli gün evde muhasara altında kaldıklarını, Mısırlıların talimatları Muhammed b. Ebî Bekir ve Ammar b. Yasir'den aldıklarını söylemiştir. Ayrıca Hz. Ali'nin (ra) de Medineliler ile beraber olduğunu, bu işe katılan kimselerin Huzâa, Sad b. Bekr, Huzeyl, Muzeyne ile Cüheyne kabilelerinden olduklarını söylemiştir. (Aycan, 2014: 96) İbn Sa'd'da geçen bir rivayette Zeyd b. Sabit'in Hz. Osman'ın (ra) yanına gelerek *"İşte Ensâr kapıda! Şayet istersen biz ikinci defa Allah'ın yardımcıları oluruz."* demiştir. Hz. Osman (ra) bu söz üzerine savaşmak istemediğini söylemiştir. (İbn Sa'd, 2014: 75) Zeyd b. Sabit'in bu sözlerinden Ensâr'ın yani Medinelilerin halifenin yanında olduklarını, ona destek olmak için hazır bulunduklarını anlayabiliriz.

Rivayete göre Hz. Osman'ın (ra) muhasara altına alındığı günlerde Hz. Ali (ra) Hayber'de bulunuyordu. Medine'ye geldiğinde bir grup Müslümanın Talha'nın yanında toplandığını gördü. O grubun içinde bulunanlar Hz. Ali'nin (ra) üzerlerinde etkisi olabileceği kişilerdi. Hz. Ali'nin (ra) Medine'ye geldiğini öğrenen Hz. Osman (ra), ona giderek şunları söyledi: *"...Benim senin üzerinde İslâm'ın hakkı olduğu kadar kardeşliğin, akrabalığın ve sihiyyetin getirdiği diğer haklar da vardır. Eğer bütün bunlar olmasaydı ve biz de cahiliye devrinde olsaydık Teymoğullarından bir kimsenin, Abdümenaf'tan emirleri olan birini çekiştirmesi ayıp olurdu."* (İbnü'l-Esir, 1991: 173) Hz. Osman bu sözleri ile Talha b. Ubeydullah'ın bağlı olduğu kabile dolayısıyla halifelğe uygun olmadığını düşünmektedir. Nitekim daha önce ifade ettiğimiz gibi Talha b. Ubeydullah Kureyş'in zayıf bir kolu olan Teymoğulları kabilesindendir. (Azizova, 2012: 52-53; Erul, 2010: 504) Bilindiği gibi Hz. Osman (ra) ile Hz. Ali'nin (ra) soyları ataları Abdümenaf'ta birleşmektedir. Bu iki sahabenin

akrabalıklarının dışında şüphesiz Haşimoğullarının ve Ümeyyeoğullarının İslâm öncesi dönemde de bulunan büyük prestijleri dikkate alındığında, kabile gelenekleri açısından Hz. Osman (ra) bu davranışı nedeniyle Talha'ya sitem etmekte ve akrabası olan Hz. Ali'den (ra) yardım istemektedir. Burada Kureyş kabilesi içinde iktidar mücadelesi görmektedir. Kureyş kabilesinin kendi içinde halifelik için bu kadar mücadele etmesi diğer kabilelerin iktidara gelme heveslerini arttırmıştır. İslam dininin yayılmasında, yeni yerlerin fethedilmesinde aktif görev alan diğer kabileler devletin imkanlarından her anlamda daha fazla pay almak istediler. Daha fazla pay almanın yolunu da kabile olarak birleşip daha iyi organize olmada buldular.

Ünlü müsteşrik Watt Hz. Osman'ın (ra) öldürülmesi hadisesinde hangi kesimlerin onu desteklediğinin hangi kesimlerin de ona karşı olduğunun anlaşılması için kabile rekabetlerine bakılması gerektiğini söylemektedir. Mesela Ensar'ın Hz. Osman'a karşı girişilen harekette yer almadıklarını ne isyancılar ile iş birliğine girdiklerini ne de isyancılara engel olmadıklarını kaydetmektedir. (Watt, 2017: 12) Watt'ın bu tespitinin isabetli olduğunu kanaatindeyiz, çünkü Emevîlerin ikinci halifesi Yezîd b. Muâviye'nin zamanında gerçekleşen Harre Savaşı diye tarihe geçen olayda Medineliler devlete karşı isyan ettiğinde çok kanlı bir şekilde bastırılmıştı. Burada Hz. Osman'ın (ra) şehit edilmesinde riyakârlık ve gevşekliklerinden dolayı Ensâr'dan intikam alma olarak yorumlanmıştır. (İbn Sa'd, 2014: 73; Küçükaşçı, 1997: 245-247)

Hz. Osman'ı (ra) öldüren kişiler; Muhammed b. Ebû Bekir (**Kureyş- Adnânî**), Kinâne b. Bişr b. Attâb el-Kindî (**Kinde-Kahtânî**), Sûdân b. Hurmân el-Murâdî (**Mezhic- Kahtânî**) ve Amr b. el-Hamîk el-Huzâ'î (**Huzâa- Kahtânî**) olarak geçmektedir. (İbn Sa'd, 2014: 79) Hz. Osman'ı (ra) evine saldırarak öldüren bu dört kişiye baktığımızda üçü Kahtânî kabilelere mensuptur. Bunun tesadüf olmadığı kanaatindeyiz, bu durum Hz. Osman'ın (ra) Kureyş dışında diğer Arapların desteğini kaybettiğini özellikle de Irak Yemenîlerinin yönetime karşı sergiledikleri güçlü muhalefeti göstermektedir. Netice itibarıyla Hz. Osman döneminde Kahtânî kabilelerin iktidara muhalefet beslediklerini söyleyebiliriz. Bu muhalefetin de baş nedeni Adnânî üst kavmine mensup Kureyş kabilesi müntesipleri başta halife ve valiler olmak üzere uyguladıkları ayrımcılıktır. Kahtânî kabile mensupları iktidar dışında tutulmuş, herhangi bir makam ve mevkiye getirilmemişlerdir. Bu durum da onların muhalefet edip başkaldırmalarında etkin rol oynamıştır.

2.2.4. Hz. Ali Döneminde Kahtânî Olan Kabilelerle İlişkiler

Hz. Ali (ra) halife olduğunda başkenti Medine'den Kûfe'ye taşımıştır. Ensâr Hz. Ali'ye (ra) bu kararı sebebiyle karşı çıkınca onlara “Mallar ve adamlar Irak'tadır” cevabını vermiştir. Kûfe ve Basra'yı da içine alan Irak eyaleti Yemenli kabilelerin ağırlıklı olarak yaşadığı bölgelerdir. Hz. Ali (ra) bu kabilelere sırtını dayadığı için başkenti de buraya taşımıştır. Irak eyaleti, Emevî Devletini en çok uğraştıran ve devletin hakimiyetini güçlü valiler ile kurabildiği, Hz. Ali (ra) taraftarlarının ve Haricilerin daha sonraları da Abbâsî propagandacıların merkezi olmuştur.

Hz. Ali (ra) kabilevî duyguların olduğu bir ortamda İslamî bir politika takip etmeye çalışırken Muâviye Hz. Osman'ın (ra) kanının yerde kalmaması politikasıyla kabilevî bir politika takip etmiştir. Nitekim Şam bölgesinde valiliği sırasında Kelb kabilesinden Meysûn b. Bahdel ile evlenmesi de kabilevî desteği arttırmak amacıyla yapılmış bir evlilikti. (Durî, 1991: 109)

Hz. Ali (ra) halife olduğunda yaptığı ilk iş Hz. Osman (ra) zamanında rahatsızlık duyulan valileri değiştirmek oldu. Hz. Ali (ra) valileri seçerken bir kabileye veya kendi yakınlarına değil iktidarı Müslümanlar arasında paylaştırmıştır. Hz. Osman zamanında iktidardan uzak kalan Ensar ve Haşimoğullarından valiler seçerek onların gönüllerini almıştır. Onların bu yardımında Hz.

Muhammed'in (sav) dedesi Abdülmuttalib ile Ensar arasındaki akrabalık bağları da etkili olmuş olabilir. (Demircan, 2015: 64-65) Hz. Ali ilk olarak mevcut valilere elçiler gönderip kendi halifelğine biat etmeye davet etti. Bu davete Kûfe valisi Ebu Musa el-Eş'arî olumlu cevap verdi. Ebu Musa el-Eş'arî'nin olumlu cevap vermesinde Yemen kökenli olması ve Yemen kökenli bazı kabile reislerinin Hz. Ali'nin yanında yer almasının da rolü vardır. (Taberî, 2020: 494; Aycan, 2014: 100) Hz. Ali'nin (ra) biat çağrısına Hemedan ve Azerbaycan idarecileri Cerir b. Abdullah el-Becelî ile Eş'as b. Kays da olumlu cevap verdi. (Aycan, 2014: 100) Bu çağrı Şam valisi Muâviye'ye de yapıldı. Muâviye Hz. Osman'ın (ra) katillerinin bulunması bahanesiyle Hz. Ali'nin (ra) gönderdiği elçileri oyaladı. Bu arada boş durmayarak Suriye'nin köklü kabilelerinden Kinde kabilesi reisi Şurahbil b. Sımt'ı da Hz. Osman'ın (ra) kanının talep etmeye ikna etti. (Aycan, 2014: 106)

Muaviye Hz. Osman'ın kanını talep etmekle yetinmeyip Hz. Ali'yi zor duruma sokacak ve onu yıpratacak başka hamleler de yapmıştır. Bu amaçla Irak bölgesini ele geçirmeye çalışmıştır. Muâviye'nin Irak bölgesini ele geçirmek için ilk olarak gözüne kestirdiği yer Basra olmuştur. Basra valisi Abdullah b. Abbas yerine Ziyad'ı vekil bırakarak Kûfe'ye gittiği sırada Muâviye'nin ordu komutanı Abdullah b. el-Hadramî Basra'ya gelerek Temîmoğulları kabilesinin mahallesine girmiştir. Vali vekili olarak kalan Ziyad kendi imkanlarıyla isyancılarla savaşmak zorunda kalmıştır. Ziyad'ı destekleyen Ezd kabilesi Temîm kabilesi ile savaşmak istememiştir. Hz. Ali (ra) Sa'doğullarından Cârîye b. Kudâme es-Sa'dî komutasında Temîm kabilesinden oluşan orduyu Basra'ya göndermiştir. Basra'daki Temîmliler isyandan vazgeçmek zorunda kalmışlar, çünkü kardeşleriyle savaşmak istememişlerdir. Muâviye'nin komutanı Abdullah b. el-Hadramî ve yanındaki yetmiş kadar adamı bir evde muhasara edilmiş ve teslim olmadıkları için de ev ateşe verilmiştir. (Taberî, 2021: 123-126)

Muâviye'nin Hz. Ali'yi (ra) zor duruma sokmak için yaptığı bir başka olay da Şam şehri polis teşkilatının başına getirdiği Dahhak b. Kays'ı Kûfe civarına baskınlar yapması için görevlendirmesidir. Muâviye, Dahhak b. Kays'ı Kutkutâne'ye göndermiştir. Kûfe yakınlarına kadar baskınlar düzenleyen Dahhak b. Kays'ın yakınlarına kadar sokulduğunu öğrenen Hz. Ali (ra), Hucr b. Adî el-Kindî'yi Dahhak b. Kays'ın üzerine göndermiş. Hucr b. Adiy'in komutanlığını yaptığı Hz. Ali'nin (ra) ordusu Dahhak'ın ordusunu Suriye'ye kadar sürmüştür. (Taberî, 2021: 152)

Muâviye baskınlara devam etmiş ve bu sefer Süfyân b. Avf komutasında bir orduyu Enbar ve Medain'e göndermiştir. Süfyân çok ciddi bir mukavemetle karşılaşmadan Enbar'ın zenginliklerini ele geçirip Suriye'ye götürmüştür. Bunu duyan Kûfeliler Hz. Ali'nin (ra) yanına gelerek Süfyân b. Avf'a karşı gönüllü olarak gitmek istemişler fakat Hz. Ali (ra) Kûfeliler'e kırgın olduğundan dolayı bu tekliflerini kabul etmemiştir. Onların yerine Said b. Kays el-Hemedanî komutasında başka bir birlik göndermiş ama onlar da Süfyân b. Avf'a yetişememişlerdir. (Taberî, 2021: 150-151; Aycan, 2014: 134)

Muâviye'nin yaptığı bir başka icraat hac emirliği görevini ele geçirmeye çalışmasıdır. Hac emirliği önemli bir görev olup bu görevi yapacak kişi merkezi idare tarafından yani halife tarafından tayin edilirdi. Muâviye, Yezid b. Şecere er-Rehâvî'yi 3000 kişilik seçkin askerle ve kan dökmemesi için sıkı sıkı tembihleyerek Mekke'ye gönderdi. Duruma göre hareket etmesi ve Hz. Ali'nin (ra) görevlendirdiği Hicaz valisi Kussem b. el-Abbas b. Abdülmuttalib'i kan dökmeden valilik görevinden uzaklaştırmasını istedi. Aslında Muâviye farklı ülkelerden gelen hacılara gücünü ispatlamak istiyordu. Durumu haber alan Hz. Ali (ra) zor şartlarda topladığı 700 kişilik orduyu Ma'kıl b. Kays komutanlığında Hicaz valisi Kussem b. el-Abbas b. Abdülmuttalib'e yardımcı

olması için gönderdi. Mekke'ye daha önce gelen Suriyeli askerler Mekkelilerin temsilcisi olarak Ebû Said el-Hudrî'yi seçerek onu muhatap aldılar. Hz. Ali'nin (ra) Hicaz valisi Kusem'in namaz kıldırmaı bırakmasını istediler. Ebû Said el-Hudrî, Kusem'i bu konuda ikna etti ve namaz kıldırmaı ve hacı yönetmek için Şeybe b. Osman el-Ahderî seçildi. (Taberî, 2021: 153)

Hz. Ali (ra) yukarıda ifade ettiğimiz üzere hilafete geldikten sonra bazı valileri görevden alıp yerlerine yenilerini tayin etti. Mısır bölgesine Kays b. Sa'd b. Ubade'yi vali olarak atadı. Vali Mısır'a vardığında Heribta bölgesi hariç halkın tamamı ona biat etti. Heribta (Taberî'de Harbita diye geçiyor.) bölgesinde Hz. Osman (ra) taraftarı olan Benî Müdlîc kabilesi yoğunluktaıdı. Bu kabile Yezid b. el-Haris, Mesleme b. Muhalled el-Ensarî, Busr b. Ebî Ertat, Muaviye b. Hudeyc el-Kindî gibi kimselerin etrafında toplanarak yeni valiye biat etmediler. Kays b. Sa'd Heribta (Harbita- Hirbeta) bölgesinde bulunan Hz. Osman (ra) taraftarlarına hoşgörü ile davranmıştı. Muâviye bu durumu kullanarak Kays b. Sa'd b. Ubade'nin Hz. Ali'nin (ra) gözünden düşmesi için dedikodular çıkardı. Muâviye yaptığı oyunun meyvesini aldı ve Hz. Ali (ra) Kays'ı valilikten azletti. (Taberî, 2020: 493, 611; Aycan, 2014: 109-111)

Hz. Ali'nin (ra) Mısır'a atadığı yeni vali Muhammed b. Ebî Bekr bu bölgede bulunan muhaliflere karşı çok şiddetli davrandığı için buradaki muhalifler Muâviye'den yardım istediler. Sıffin Savaşı ve Hakem Olayından sonra Muâviye ilk olarak Mısır'ı ele geçirmeye karar vermiş ve mevcut valinin muhaliflere yaptığı baskıyı da fırsata çevirmeyi bilmiştir. Vali Muhammed b. Ebî Bekr'in muhaliflerin üzerine gönderdiği ordunun komutanı İbn Mudâhim el-Kelbî öldürölünce bu durum muhaliflerin kendilerine daha da güvenmelerine sebep olmuştur. Muâviye, Muaviye b. Hudeyc el-Kindî ve Mesleme b. Muhalled'e bu muhalifleri organize etme görevi vermişti. (Taberî, 2020: 493, 613-624; Taberî, 2021: 105-106)

Hz. Ali (ra), Yemen'in idarî merkezi olan San'a'da vali olarak Ubeydullah b. Abbas b. Abdulmuttalib'i görevlendirmişti. Muâviye diğer bölgelerde olduğu gibi Yemen'de de gücünü göstermek ve Hz. Ali'yi (ra) zor durumda bırakmak için bu bölgeye ani ve sürekli baskınlar yapmıştı. Yemen'de bulunan muhalifler Hz. Osman'ın (ra) kanını talep etme konusunda ısrar edince Vali Ubeydullah b. Abbas bu muhalif gruplarla görüşmek zorunda kalmıştı. Görüşmede muhaliflerin uzlaşmacı olmayan tavırları devam edince Vali Ubeydullah b. Abbas bazılarını hapsedmişti. Yemen'in diğer bölgelerinde bulunan muhalifler birleşerek hapiste bulunan arkadaşlarının serbest bırakılması için Vali Ubeydullah b. Abbas'a başvurmuşlardı. Fakat Vali Ubeydullah b. Abbas bu istekleri reddetmişti. Yemenli muhalifler daha da ileri giderek valiye zekatlarını vermemek gibi ekonomik baskıyla tehdit etmişlerdi. Hz. Ali (ra) Yemenli Yezid b. Enes el-Erhabî'yi kavmini ikna etmek için görevlendirmişti. Yezid b. Enes el-Erhabî ilk olarak Hemdan kabilesinden Hurr b. Nevf b. Ubeyd aracılığıyla Yemen'e mektup göndermişti. Yemendeki muhalifler elçinin okuduğu mektubu kabul etmeyerek Hz. Osman'ın (ra) kanını talep etmeye devam ettiler. Bu arada Muâviye'ye mektup yazıp yardım istemişlerdi. Bu çağrı karşısında Muâviye duyarsız kalmamıştı. Büsr b. Ertât komutasında bir orduyu Yemen'e göndermişti. Büsr Yemen'e giderken takip ettiği güzergahta bulunan Hz. Ali (ra) taraftarlarını yok ederek ilerlemiş ve kaynaklarda 30.000 kişinin katledildiği yazmaktadır. (İbnü'l-Esir, 1991: 393-395; Taberî, 2021: 156-157; Aycan, 2014: 137-139)

Hz. Ali (ra) ve Muâviye arasındaki çatışmada Câbirî'nin ifadesiyle "Arap İkilemi" etken olmuştur. Muâviye'nin ittifak ettiği kabileler Sakîf kabilesi, Kaysîler ve iktidarını dayadığı aynı zamanda arasında akrabalık bağı olan Yemenî Kelb kabilesidir. Bununla birlikte Muâviye Kureyş'i temsil etmekteydi. Hz. Ali'nin (ra) saflarına baktığımızda onunla ittifak halinde olan kabileler

Rebia, Yemenî-Kahtânî kabilelerden Kinde, Buceyle, Buamdân, Has'am ve Ezd kabileleriydi. Hz. Ali (ra) Rebîa ve Yemenli kabileler ile Kureyş arasında uyum sağlamaya çalışmıştır. Ancak bu ittifakı sağlamada başarılı olamamıştır. Bu durum Hz. Ali'nin (ra) rakibi Muâviye karşısında elini zayıflatmıştır. Hakem Olayında da ordunun bölünmesi kabile çatışmaları ile yakından ilgilidir. Hz. Ali (ra) Suriye'ye giderek Muâviye ile savaşıma kararı aldığı Adnanî-Mudarî olan Temîm ve Gatafân kabileleri onu vazgeçirmeye çalışırken Yemenli kabileler bu konuda onu desteklemişlerdir. Çünkü Adnanî-Mudarî olan Temîm ve Gatafân kabileleri Muâviye saflarında bulunan amcaoğullarıyla savaşmak istememektedirler. (Câbirî, 2001: 209-210)

Hz. Ali'nin (ra) Hakem Olayını kabul etmesine “Hakimiyet Allah'ındır” diyerek ondan ayrılan Haricîlerde çoğunluk Temîm ve Bekr kabilelerine mensuptular. Bu sebeple Hz. Ali (ra) onlara “*Bekr ve Temîm'in bedevileri*” demiştir. Haricilerin reislerinden Şebes b. Rib'î et-Temimî Adnanî-Temîm kabilesinden; Abdullah b. el-Kevvâ el-Yeşkerî Adnanî Rebîa'nın Bekr kabilesinden; Nafi b. Ezrak ise Adnanî Hanife oğulları kabilesine mensuptular. (Taberî, 2021: 71,75; Câbirî, 2001: 213) Genel olarak Haricîlere baktığımızda Arabistan yarımadasının doğu kabilelerinin Hz. Ali'den (ra) ayrıldığı göze çarpmaktadır. Hz. Ali'nin (ra) yanında Ensâr ve Kûfe'ye yerleşen Yemenli kabileler kalmıştır. Ensâr'ı oluşturan Evs ve Hazrec kabilelerinin de Yemen kökenli Kahtânî oldukları göz önüne alınırsa Hz. Muhammed'in (sav) dedelerinin Yemen ile akrabalık bağlarının bulunmasının onların Hz. Ali'nin yanında yer almalarında etkili olduğu akıllara gelebilir.

Sıffin Savaşında Hz. Ali'nin (ra) yanında savaşmak için gelen kabileler Muhacir, Ensâr'ın çoğunluğu, Kureyş, Esed, Kinâne, Kinde, Basra ve Kûfe Bekrîleri, Basra ve Kûfe Temîmleri, Huzâa, Becîle, Basra ve Kûfe Benî Amr'ı, Basra ve Kûfe Hanzalası, Kudâa, Taif, Basra ve Kûfe Hazimîleri, Yemen Ezdîleri, Hemdan, Mezhic, Basra ve Kûfe Abdulkaysleri, Basra ve Kûfe Kaysîler bulunmaktaydı. (Halife b. Hayyât, 2019: 169-170) Hz. Ali'ye (ra) destek veren kabilelere baktığımızda, kabile bazlı değil bölge bazlı olduklarını görmekteyiz. Yani Kûfe ve Basra'da yaşayan kabileler Hz. Ali'ye (ra) destek vermiştir, diyebiliriz. Hz. Ali (ra)-Muâviye savaşı ya da Irak (Kûfe ve Basra)-Şam bölgeleri rekabeti, mücadelesi diye adlandırabiliriz.

Hz. Ali'nin (ra) halifeliğini güçlendirme adına giriştiği mücadelede yanında olan kişilere baktığımız zaman bu grupların Haşimoğulları, Ensâr ve Kûfe'de yaşayan Yemen kökenli Kahtânî kabileleri olduğunu görmekteyiz. (Taberî, 2021: 22) Hz. Ali'ye (ra) birinci derece yakın olan kişiler: Eşter, Hucr b. Adî, Şebes b. Rib'î, Eşa's b. Kays el-Kindî, Hâlid b. el-Ma'mer es-Sedûsî, Sehl b. Huneyf el-Ensârî, Ziyâd b. Nadr el-Hârisî, Sa'd b. Kays el-Hemdanî, Ma'kıl b. Kays er-Riyâhî, Sa'saa b. Sühan, Kays b. Sa'd b. Ubâde el-Ensârî'dir. (Minkarî, 2017: 170; Taberî, 2021: 16, 18-19, 40, 61, 64, 71, 89; İbnü'l-Esir, 1991: 292; Apak, 2005: 134-135) Hz. Ali'nin (ra) tarafında bulunanların diğer bir özelliği de çoğunun Kureyş dışından Arap kabilelerine mensup olmalarıdır. Sıffin Savaşında komutan olanlara baktığımız zaman Kureyş kabilesini temsil edenler şunlardır: Ziyad b. Hasafa et-Teymî (**Teym Kabilesi**), Hâşim b. Utbe b. Ebî Vakkâs (**Zühre Kabilesi**) ile Hâşimîler'i Hz. Ali ve Abdullah b. Abbas temsil etmişlerdir. (Minkarî, 2017: 138, 178, 249; İbnü'l-Esir, 1991: 294, 298) Kûfe'de yaşayan Yemenli Kahtânî kabileler Hz. Ali (ra) ile Muâviye arasındaki mücadelede Hz. Ali'nin (ra) yanında yer almakla beraber, bu mücadeleyi Kureyşin kendi içindeki iktidar mücadelesi olarak görüyorlardı. Bu düşünceleri de Hz. Ali'nin (ra) gücünü zayıflatmıştır.

Hz. Ali (ra) ve Muâviye arasında yapılan Sıffin Savaşında Muâviye'nin ordusunu temelini Suriye askerleri oluşturuyordu. Orduda Suriye'de yerleşik olan; Fezare, Lahm, Cüzam, Ak gibi

kabileler ile; Mudar, Rebia gibi bölgeye İslam fetihleri başladığında Hz. Ebu Bekir (ra) zamanında gelen kabileler; Kindeliler, Kaysiler, Himyerîler, Hadramevtliler, Filistin Kinaneleri, Ürdün Mechicîleri gibi Yemen asıllı kabileler; Mısır ile Ürdün Kudaâhlıları, Has'am'lar, Ürdün Gassânîleri bulunmaktaydı. (Halife b. Hayyât, 2019: 170-171)

Sıffin Savaşında Şam ordusunda savaşınlara baktığımız zaman Muâviye'nin takip ettiği politikanın Hz. Ömer'e (ra) benzediğini görmekteyiz. Hz. Ömer (ra) kendi kabilesinden kimseye görev vermemiş ve geniş tabanlı bir kabile katılımını sağlamıştır. Muâviye'de Ümeyyeliliği en alt düzeye indirip, merkeze Kureyş kabilesini alarak, hem Adnânî kabilelerden hem de Kahtânî kabilelerden vali ve komutanlar atamıştır. Muâviye'nin bu politikasının yansımalarını seçtiği kişilerden anlayabiliriz. Şam ordusunun atlı birliklerinin başında Ubeydullah b. Ömer b. Hattâb (**Adîoğulları/Kureyş**), piyadelerin yönetiminde Müslim b. Ukbe el-Mürri (**Mürre/Kays**), ordunun sağ tarafında Abdullah b. Amr b. el-Âs (**Sehmoğulları/Kureyş**), sol tarafında Habib b. Mesleme el-Fihri (**Hâris b. Fihroğulları/Kureyş**), merkezde Dahhâk b. Kays el-Fihri (**Hâris b. Fihroğulları/Kureyş**), yer almış, sancak ise Abdurrahman b. Halid b. Velid'e (**Mahzumoğulları/Kureyş**) verilmiştir. (Minkarî, 2017: 170, 179-180, 182; Taberî, 2021: 18-19, 33) Bu altı komutandan beşinin Kureyş kabilesine mensup olması tesadüf değildir. Kureyş kabilesinin Arap toplumunun içindeki itibarlı konumu düşünüldüğünde Muâviye çok stratejik davranmıştır. Muâviye ile Sıffin Savaşını beraber yönettiği Kureyş'e bağlı Sehm Kabilesinden Amr b. el-Âs'ı da unutmamak gerekir. Muâviye'nin ordusunda yer alan Hz. Ali'nin (ra) ağabeyi Akîl b. Ebî Tâlib de Kureyş kabilesinden Haşımoğullarını temsil etmektedir. (İbnü'l-Esir, 1991: 284, 298; Apak, 2015: 260-261; Önkâl, 1989: 264) Muâviye'nin seçtiği komutanlara baktığımız zaman onun Ümeyyeoğulları değil, Kureyş merkezli bir politika takip ettiğini görmekteyiz. Bunun yanı sıra Şam merkezli Yemenli Kahtânî kabileleri de ihmal etmemiştir. Şurahbil b. Sımt el-Kindî (**Kahtânî/Kinde**), Hamza b. Mâlik el-Hemdânî (**Kahtânî/Hemdân**) ve İbnu Zi'l Kelâ el-Himyerî (**Kahtânî/Himyer**) gibi Kahtân asıllı kişileri ordusunda komutan olarak görevlendirmiştir. (Demircan, 2015: 119-120) Hemdân, Kinde ve Himyer Kahtânî asıllı kabilerdendir. Ayrıca Ebu'l-Aver es-Sülemî (**Süleym/Kays/Adnânî**) gibi kişilere savaşta öncü birlik komutanlığı görevi vererek Kureyş dışındaki Adnânî Araplarının da gönlünü almayı bilmiştir. (Taberî, 2020: 643; Minkarî, 2017: 170, 182; İbnü'l-Esir, 1991: 292; İbn Kesîr, 1994: 415-416)

Sıffin Savaşı öncesi Hz. Ali (ra) Muâviye'ye biat çağrısını yenilemesi için Beşîr b. Amr el-Ensârî ve Saîd b. Kays el-Hemdânî'yi elçi olarak göndermiştir. Fakat bu çağrı bir karşılık bulmamıştır. Sıffin Savaşı esnasında Cemel Savaşında olduğu gibi, her kabile karşı tarafın ordusunda bulunan aynı kabilenin mensuplarıyla savaşacak şekilde düzenlenmiştir. Hz. Ali (ra) Şam ordusundaki kabileleri tek tek sorarak öğrendikten sonra her kabileyi karşı tarafta bulunan kendi kabilesi ile savaşacak şekilde konuşturmuştur. (Taberî, 2021: 21; İbn'ül Esîr, 1991: 300-301) Aynı kabileden hem Hz. Ali'nin (ra) ordusunda hem de Muâviye'nin ordusunda yer alan kimseler olmuştur. Hz. Ali (ra) savaş planını ordusundaki her kabilenin Muâviye'nin ordusundaki amcaoğluyla savaşması üzerine kurmuştur. Bu olası kabile çatışmalarını engellemek için yapılmıştı. Ama savaş sırasında kardeşlerin karşı karşıya gelmesi durumunu ortaya çıkardı ve "Biz akrabayız neden birbirimizle savaşıyor" duygusunu yaratmıştır. (Câbirî, 2001: 210)

Sıffin Savaşı Hz. Ali'nin (ra) ordusunun üstünlüğü ile devam ederken Muâviye'nin askerlerinin mızraklarının ucuna Kur'an sayfaları takıp, Kur'an'ın hakemliğine başvurulmasını istemeleri Hz. Ali'nin (ra) ordusundaki askerler tarafından da kabul gördü. Hz. Ali'nin ordusunda bu görüşü kabul edenlerden biri de Yemen asıllı Eş'as b. Kays idi. (Taberî, 2021: 57) Muâviye ile

görüşmeye Hz. Ali'nin (ra) ordusundan Eş'as b. Kays el-Kindî ve Yemenlilerden oluşan bir grup gönderildi. (Taberî, 2021: 57-58)

Sıffîn Savaşında Hz. Ali'nin (ra) ordusunda bulunan Mâlik el-Eşter en-Nehaî Yemenî-Kahtânî Mezhic kabilesine mensuptur. Hz. Ömer (ra) zamanında Kûfe'ye yerleşen Eşter bu bölgenin nüfuzlu kişilerinden biri haline gelmiştir. Baştan beri Hz. Ali'nin (ra) sadık bir taraftarı olmuştur. Sıffîn Savaşında hepsi Kahtânî olan kendi kabilesi Neha, Mechic ve Hemdan kabilelerinin başında savaşmıştır. Savaş Hz. Ali (ra) lehine devam ederken Amr b. Âs'ın hilesiyle savaşın durdurulmasına şiddetle karşı çıkmıştır. Hakem Olayında Hz. Ali (ra) adına hakem olması teklif edilmişse de kabul görmemiştir. Daha sonra Muhammed b. Ebû Bekir es-Sıddîk'ın yerine Mısır valiliğine tayin edilmiştir. Muâviye Eşter'i zehirleterek öldürtmüştür. (Wellhausen, 1963: 38; Özaydın, 1995: 486-487)

Hakem tayin etme sırasında taraftarları Hz. Ali'yi (ra) zor durumda bırakmışlardı. Ordu içinde Hz. Ali'ye (ra) karşı diretenler hakemi kendilerinin belirlemesi konusunda baskı yapmışlardı. Yemen kökenli Eş'as b. Kays ve arkadaşları Hz. Ali'nin (ra) teklif ettiği Abdullah b. Abbas'ı onun akrabası olduğu gerekçesiyle kabul etmemişlerdi. (Taberî, 2021: 57-58) Onlar kendileri gibi Yemen kökenli olan Ebû Musa el-Eş'arî'nin hakem olmasını istemişlerdi. Hakem seçiminde Yemenlilerin kabile asabiyetini ön plana çıkardıklarını görmekteyiz. Çünkü onlar da herkes gibi kendi kabilelerinden olan kişiye daha çok itimat etmekteydiler. Nitekim Hz. Ali (ra) İbn Abbas'ın hakem olmasını isteyince Eş'as b. Kays *"Hayır bizim hakkımızda iki Mudarî hüküm veremez."* demiştir. Ayrıca Eş'as b. Kays *"Biri Yemenliyen hoşlanmadığımız bir karar vermeleri, ikisi Mudarlıyen hoşlandığımız karar vermelerinden bizim için daha iyidir."* demiştir. (Câbirî, 2001: 211; Apak, 2001: 159-160) Bu sözler cahiliye dönemindeki asabiyet duygusunun kaybolmadığını, gönüllerde yaşamaya devam ettiğinin göstergesidir. Bazı tarihçiler, Yemenli kabilelerin Ebû Musa'nın hakem olması yönündeki ısrarlarının sebebinin geçmişi çok eskilere dayanan Adnanî- Kahtânî çekişmesine bağlamaktadır.

Hz. Ali'nin (ra) tüm itirazlarına rağmen hakem olarak seçmek zorunda kaldığı Ebû Musa el-Eş'arî'nin, Muâviye'nin hakem olarak seçtiği Amr b. el-Âs ile yaptığı konuşmada söylediği şu sözler dikkat çekicidir: *"Ey Amr, Allah'tan kork! Senin Muâviye'nin şerefinden söz etmen yersizdir, çünkü böyle bir görev sırf şeref ile olabilecek bir görev değildir. Eğer bu görev bir üstün şeref ile verilmiş olsaydı bu iş Sabbâh'ın oğlu Ebrehe'ye havale edilirdi. Bu makam dindarlığı ve üstün faziletliliği gerektirir. Bütün bunlara rağmen eğer bu işin en üstün şerefe sahip olan bir Kureyşliye verilmesini arzu etseydim bunu Ebû Tâlib'in oğlu Ali'ye verilmesini tavsiye ederdim."* (İbnü'l-Esir, 1991: 337-338; Durî, 1991: 109) Ebû Musa'nın Yemen krallarının soyundan gelen Ebrehe'yi övmesinin problemli olduğunu düşünmekteyiz. Burada aslında o, Amr b. el-Âs'ın Kureyş kabilesi özelinde Emevîleri üstün tutan kabilecilik anlayışına karşı, hakem olarak seçilmesinde etken olan Yemenli Kahtânîleri övdüğünü görmekteyiz.

Hz. Ali'nin (ra) halifelik dönemi Kureyş kabilesi içinde halifelik mücadelesi ile yani Emevî-Haşimî mücadelesi ile geçmiştir. Bu mücadelede hangi kabilenin hangi tarafı desteklediğini anlamak adına Sıffîn Savaşında kimin hangi orduda savaştığının tespit edilmesinin faydalı olacağı kanaatindeyiz. Sıffîn Savaşında Hz. Ali'nin (ra) ordusunda savaşanlar ile Muâviye'nin ordusunda savaşanları Minkarî'nin Vak'atu Sıffîn eseri ile Taberî'nin Tarihini tarayarak isimleri belirledikten sonra, bu isimlerin hangi kabileye mensup olduğunu tespit etme yoluna gidilecektir.

HZ. ALİ (ra)

Mâlik b. Eşter en-Nehâî- Mezhic- **Kahtânî**
Sinân b. Mâlik en-Nehâî- Mezhic- **Kahtânî**
Ammâr b. Yâsir- Ans- Mezhic- **Kahtânî**
Kays b. Ubâde- Hazrec- **Kahtânî**
Muhammed b. Ebû Bekir-Teym/Kureys- **Adnânî**
Sehl b. Huneyf- Evs- **Kahtânî**
Ebû Mûsâ el-Eş'arî- **Eş'ar- Kahtânî**
Eş'as b. Kays el-Kindî- Kinde- **Kahtânî**
Abdullah b. Abbâs- Haşimoğulları/Kureys- **Adnânî**
Hucr b. Adî el-Kindî- Kinde-**Kahtânî**
Saîd b. Kays el-Hemdânî- Hemdan- **Kahtânî**
Beşir b. Amr b. Mihsan el-Ensârî- **Kahtânî**
Şebes b. Rib'î er-Riyâhî- Temim- **Adnânî**
Hânî' b. Urve- Mezhic- **Kahtânî**
Amr b. el-Hamîk- Huzâa- **Kahtânî**
Mihnef b. Süleym- Ezd- **Kahtânî**
Hâşim b. Utbe b. Ebî Vakkâs ez-Zührî- Benî Zühre-Kureys-**Adnânî**
Ahnef b. Kays- Temim- **Adnânî**
Hâlid b. el-Muammer es-Sedûsî- Bekir b. Vâil- **Adnânî**
Amr b. Mercûm el-Abdî- Abdülkays Kabilesi- **Adnânî**
Ebu'l-Esved ed-Düelî- Kinane- **Adnânî**
Sabre b. Şeymân el-Ezdî- Ezd Kabilesi- **Kahtânî**
Abdullah b. el-Haccâc el-Ezdî- Ezd Kabilesi- **Kahtânî**
Süleymân b. Surad el-Huzâî- Huzâa- **Kahtânî**
Sabre b. Şeymân el-Ezdî- Ezd Kabilesi- **Kahtânî**
Muhammed b. Ali(İbnü'l-Hanefiyye)- Haşimoğulları/Kureys- **Adnânî**
Sa'd b. Mes'ud es-Sekâfî- Sakîf- **Adnânî**
Mis'ar b. Fedekî et-Temîmî- Temîm- **Adnânî**
Saîd b. Kays b. Mürre el-Hemdânî- Hemdan- **Kahtânî**
Adî b. Hâtîm- Tay- **Kahtânî**
Sa'saa b. Sûhân- Abdülkaysoğulları- **Adnânî**
Ziyâd b. Hasefe et-Teymî- Teym/Kureys- **Adnânî**
Abdullah b. Büdeyl b. Verkâ' el-Huzâî- Huzâa- **Kahtânî**
Şüreyh b. Hânî- Benî Hâris b. Kâ'b- **Kahtânî**
Yezîd b. Kays el-Erhabî(el-Hârifî)- Hemdân- **Kahtânî**
Ma'kıl b. Kays er-Yerbûî- Temîm/Yerbû'-**Adnânî**
Abdullah b. Ebî Husayn el-Ezdî- Ezd-**Kahtânî**
Ziyâd b. en-Nadr el-Hârisî- Mezhic- **Kahtânî**
Şerîk b. A'ver el-Hârisî-
Sa'd b. Mes'ud es-Sekâfî- Sakîf- **Adnânî**
Mâlik b. Habîb el-Yerbûî- Temîm/Yerbû'-**Adnânî**
Ebû Saîd et-Teymî-Teym b. Mürre/Kureys-**Adnânî**
Hâris b. Hemmâm en-Nehâî es-Suhbanî- Mezhic- **Kahtânî**

Ziyâd b. Ca'fer el-Kindî- Kinde- **Kahtânî**
 İbn Cümhân el-Cu'fî-
 Temîm b. Hazlem en-Nâcî el-Kûfî Ebû Seleme-
 Ebû Leyla b. Amr-
 Ebû Amr b. Beşîr-
 Âiz b. Kays el-Hizmerî-
 Abdullah b. Halâfe et-Tâi el-Bevlânî-
 Mersed b. el-Hâris el-Cüşemî(Ceşmî)-
 Hassân b. Mahdûc-
 Zahr b. Kays-
 Hureys b. Câbir el-Haneffî-Lehâzim
 Hâris el-A'ver
 Hâris b. Cemhân el-Cu'fî-
 Ebû Eyyuûb el-Ensârî- Hazrec- **Kahtânî**
 Ebû Amre b. Amr b. Muhsin (el-Ensârî)- **Kahtânî**
 Huzeyme b. Sâbit el-Ensârî- Evs- **Kahtânî**
 Hâris b. Mürre el-Abdî-
 Hudayn b. el-Münzir- Benî Bekr b. Vâil- **Adnânî**
 Nuaym b. Hübeyre- Benî Bekr b. Vâil- **Adnânî**
 Cârîye b. Kudâme es-Sa'dî- Benî Sa'd/Temîm- **Adnânî**
 Rifâa b. Şeddâd- Becîle- **Kahtânî**
 Yezîd b. Rüveyne eş-Şeybânî- Zühel/Bekir b. Vâil- **Adnânî**
 A'yen b. Dubey'a- Amr Hanzala
 Abdullah b. Hâcel el-İclî- Benî İcl- **Adnânî**
 Umeyr b. Utârid- Temîm- **Adnânî**
 Cündüp b. Züheyr- Ezd- **Kahtânî**
 Abdullah b. Tufeyl el-Bekkâi- Benî Bekka- **Rebîa- Adnânî**
 Amr b. Hanzala- Abdülkays- **Adnânî**
 Hâris b. Nevfel el-Hâşimî- Haşimoğulları/Kureys- **Adnânî**
 Kabîsa b. Şeddâd el-Hilâlî- Kays- **Adnânî**
MUÂVİYE
 Dahhâk b. Kays- Kays- **Adnânî**
 Simâk b. Mahreme el-Esedî- Esed- **Adnânî**
 Habîb b. Mesleme b. Mâlik el-Fihri- Fihri/Kureys- **Adnânî**
 Ma'n b. Yezîd b. el-Ahnes es-Sülemî- Süleym- **Adnânî**
 Abdurrahman b. Hâlid b. Velid el-Mahzûmî- Kureys- **Adnânî**
 Ubeydullah b. Ömer b. El-Hattâb- Adî b. Kâ'b/Kureys- **Adnânî**
 Amr b. el-Âs- Sehm/Kureys- **Adnânî**
 Abdullah b. Amr b. el-Âs- Sehm/Kureys- **Adnânî**
 Şürahbîl b. es-Sımt el-Kindî- Kinde- **Kahtânî**
 Mâlik b. Hübeyre el-Kindî- Kinde- **Kahtânî**
 Muâviye b. Hudeyc- Kinde- **Kahtânî**
 Husayn b. Nümeyr- Kinde- **Kahtânî**
 Semîr b. Ka'b b. Ebî el-Himyerî- Himyer- **Kahtânî**

Simâk b. Mahreme el-Esedî- Benî Esed- **Adnânî**
Ebu'l-A'ver es-Sülemî/ Süfyân b. Amr- Süleym/Kays- **Adnânî**
Velîd b. Ukbe- Ümeyyeoğulları- Kureys- **Adnânî**
Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh- Âmir b. Lüey/Kureys- **Adnânî**
Selîl b. Amr es-Sekûnî- Kinde- **Kahtânî**
Maarrî b. el-Akbel- Hemdân- **Kahtânî**
Yezîd b. Esed el-Kasrî- Kasr- Becîle- **Kahtânî**
Abdullah b. Münzir et-Tenûhî- Tenûh- **Kahtânî**
Zabyan b. Ammâr et-Temîmî- Temim- **Adnânî**
Yezîd b. Esed b. Kürz el-Becelî- Becîle- **Kahtânî**
Velid b. Ukbe-Ümeyyeoğulları/Kureys- **Adnânî**
Hamza b. Mâlik el-Hemdânî- Hemdan- **Kahtânî**
İbn Zülkelâ' el-Himyerî- Himyer- **Kahtânî**
Büsr b. Ebû Ertât- Âmir b. Lüey/Kureys- **Adnânî**
Mesleme b. Ukbe el-Meriy-
Hâbis b. Sa'd et-Tâi- Tay- **Kahtânî**
Mesleme b. Muhalled- Hazrec-**Kahtânî**
Muâviye b. Hudeyc- Kinde-**Kahtânî**
Maarrî b. el-Akbel- Hemdân- **Kahtânî**
Sâlih b. Feyrûz el-Akkî- Benî Ak- **Kahtânî**
Mâlik b. Edhem es-Selmânî-
Riyâh b. Atîk el-Gassânî- Gassân- **Kahtânî**
Eclah b. Mansûr el-Kindî- Kinde- **Kahtânî**
İbrahim b. Veddâh el-Cumahî- Cumah/Kureys- **Adnânî**
Zâmil b. Ubeyd (Atîk) el-Hizâmî- Ezd- **Kahtânî**
Muhammed b. Ravda el-Cumahî- Cumah/Kureys- **Adnânî**
Abdullah b. Zülkelâ' el-Himyerî- Himyer- **Kahtânî**

Sıffîn Savaşına Hz. Ali(ra) ve Muâviye safında katılanlara ve kabilelerine baktığımızda, Rebîa kabilesi ve Ensâr'a mensup olanlar blok olarak Hz. Ali(ra) safında savaşmışlardır. Kelb kabilesi de tamamen Muâviye tarafında savaşa katılmışlardır. Diğer kabileler arasında bir kısmı ve bazı kolları Hz. Ali(ra) tarafında, diğer kısmı Muâviye tarafında savaşanlar olduğunu görmekteyiz. Kahtânî kabileler için de tesbitimiz aynıdır. Bazı Kahtânî kabileler Hz. Ali'yi(ra), bazıları Muâviye'yi desteklemişlerdir. Aslında kabileler taraf seçerken Irak bölgesinde yaşayanlar özellikle Kûfeliler Hz. Ali(ra) tarafını, Şam bölgesinde yaşayanlar Muâviye tarafını seçmişlerdir. Bu bize savaşın kabilesel değil bölgesel olduğunu düşündürmektedir.

Muâviye Sıffîn savaşında sancakları dağıtırken Adnânî/Mudar kabilesine mensup kişilerden Büsr b. Ertât (**Kureys/Adnânî**), Abdurrahman Hâlid b. Velîd (**Kureys/Adnânî**), Muhammed b. Ebî Süfyan (**Kureys/Adnânî**) ve Utbe b. Ebî Süfyan (**Kureys/Adnânî**) kişileri seçince Yemenli kabileler bundan rahatsız olmuşlardır. Muâviye burada Kureys kabilesini onurlandırmak istemiştir ama Yemenli Kahtânî kabilelerin eleştirisi ile karşılaşmıştır. Yemenliler yalnız kendilerinden olan kişilerin onlara amir olarak atanmasını istemiştir. Abdullah b. el-Hâris es-Sekûnî (**Sekûn/Kahtânî**) ve Kinde kabilesine mensup kişiler söz alarak, şiir okuyarak bu olayı eleştirmişlerdir. (Minkarî, 2017: 356-357)

3. EMEVİLER DÖNEMİNDE KAHTÂNÎ KABİLELER VE İKTİDAR İLİŞKİLERİ

Emevî döneminin siyasi, iktisadi ve askeri yönden kendinden önceki Dört Halife döneminden bağımsız olduğunu düşünemeyiz. Çünkü Dört Halife döneminde başlayan fetihler devam ettirilmiş, idarî ve malî düzenlemelerde o dönemin uygulamaları takip edilmiş ve daha da geliştirilmiştir. Fetihler sonucu ele geçirilen topraklarda askerlerin halk ile karışmasını engellemek için kurulan şehirlerin medenî merkezlere dönüştürülmesi Emevîler döneminde tamamlanmıştır. (Durî, 1991: 14-15) İslam öncesi dönemden beri Araplar arasında var olan kabilecilik unsuru Hz. Muhammed (sav) tarafından ortadan kaldırılmaya çalışılmış, kabileciliğin olumlu yönleri İslam dinini yayma aşamasında kullanılmıştır. Hz. Peygamber toplumunda var olan kabilecilik duygularını önce ümmet sonra da devlet olma yolunda yönlendirmiştir. İlk iki halife döneminde bu durum aynen devam etmiştir. Hz. Osman'ın (ra) öldürülmesi ile İslam Tarihinde “Birinci Fitne” olarak isimlendirilen olay ve ardından Hz. Ali (ra) dönemi iç karışıklıkları ile kalplerde gizli kalan kabilecilik tekrar gün yüzüne çıkma fırsatı bulmuştur. (Marín-Guzmán, 2014: 259)

Adnânî-Kahtânî ya da Kaysî-Yemenî kabile çatışmalarının ne zaman başladığı konusunda farklı görüşler vardır. Bu iki kabile arasındaki ihtilafların kökenini II. Muâviye'nin (ö. 64/684) halifelikten çekilip, veliaht bırakmadan genç yaşta ölmesinden sonra halifenin kim olacağı ile ilgili Câbiye'de yapılan toplantıdan sonra ortaya çıktığı iddia edilmektedir. İddiaya göre anlaşmazlık çıkması üzerine iki taraf arasında meydana gelen Mercü's-Suffer ve Merc Râhit Savaşlarında Kays kabilesi (Adnânîler) ağır yenilgiye uğradı ve akabinde iki taraf arasında ihtilaflar başladı. Başka bir görüşe göre de bu iki kabile arasındaki ihtilafların kökeni ilk İslam fetihleri sonrası Suriye bölgesine önceden gelip yerleşen Yemenî kabileler ile fetihlerden sonra buraya yerleşen Kaysî kabilelerin anlaşmazlığına bağlanmıştır. (Kennedy, 2016: 133-134) Bu ihtilafların sebebinin bölgeye önce gelenler ile sonra gelenler arasındaki güç savaşı olduğu iddia edilmektedir. Biz bu kabile çekişmelerinin İslam dini öncesinde de var olduğunu ama sebeplerinin su, otlak ve yerleşim yerlerinin paylaşımı ile ilgili olduğunu düşünmekteyiz. Nitekim giriş bölümünde bu konuya değinmiştik. Ayrıca Hz. Osman (ra) dönemi ile gün yüzüne çıkan ve Emevî Devleti ile zirve yapan kabile çatışmalarında ise yerleşilen yeni bölgede diğer kabilelere üstünlük kurma, devlette önemli görevler elde edip kabileyi üstün konuma getirme gibi iktidar imkanlarını elde etme yarışının etkili olduğunu görmekteyiz.

Hem Adnânî hem de Kahtânî kabileler İslam dininin yayılması için yapılan fetih hareketlerinde istekli olmuşlardır. Fetihlere katılma amaçlarını dinî, ekonomik ve siyasî sebepler olarak başlıklara ayırabiliriz. Roberto Marín-Guzmán, Adnânî ve Kahtânî kabileler arasındaki çekişmelerin bu fetihler sırasında ekonomik ve siyasî sebeplerle arttığını düşünmektedir. Fetihler sonucunda arazi ve ganimet paylaşımında Adnânî olan Mudarî kabilelerin lehine bir dağıtım olduğunu söylemektedir. Mudarî kabilelerin ağırlıklı olarak ülkenin doğusuna yerleşmeleri sebebiyle, Kahtânî kabilelerin de Kuzey Afrika ve Endülüs tarafına doğru yayıldığını ifade etmektedir. Kabileler arası düşmanlık ve çatışmalar yeni fethedilen bu bölgelere de taşınmıştır. Kabilelerin ganimet ve zenginlikler elde etme, daha iyi şartlarda yaşama gibi ekonomik nedenlerle de fetihlere katıldığını söylemektedir. Roberto Marín-Guzmán, Fetihlerin birçok koldan ilerlediğini (Endülüs, Irak, Horasan, Maverâünnehir vb.), yeni fethedilen yerlerde eski olanlarla yeni gelenler arasında problemlerin olduğunu ifade etmektedir. A. Aziz Durî de eski-yeni çatışmasından bahsetmektedir. (Durî, 1991: 16) Kahtânî kabileler İslam öncesi kurdukları Güneyli krallıkların

prestiji ile Adnânîlere karşı üstünlük kurmaya çalışırken; Adnânî kabileler ise Kureyş Kabilesi, Hz. Muhammed'in (sav) ve halifelerin kendi içlerinden çıkmasıyla üstünlük kurmaya çalışmışlardır. Kahtânîler Âdnânîlerin içlerinden bir peygamber çıkmış olmasıyla övünmelerine karşılık olarak ataları Kahtân'ın Hz. Hud'un (as) oğlu olduğu ya da Hz. İsmail'in (as) soyundan geldiğini söyleyerek soylarının üstünlüğünü kanıtlama yoluna başvurmuşlardır. İktidara gelen halifelerin Adnânî veya Kahtânî kabileler arasından kimilerini kendilerine yakın tutmaları, kimilerini ihya etmeleri gibi nedenler iki kabile arasında kıskançlık duyguların arttırmış ve bu kıskançlık birbirlerine ve dolayısıyla iktidara olan muhalefeti ve düşmanlığı arttırmıştır. (Marín-Guzmán, 2014: 260-298)

J. Wellhausen, Emevî Devletini uzun süre meşgul eden ve kendisi de Adnânî asıllı olan Abdullah b. Zübeyr'in öldürülmesiyle iç barışın tesis edilemediğini, kabile kan davalarının sonlandırılmadığını, Mercirâhit Savaşında ağır yenilgiye uğrayan Kaysîlerin intikamlarını almak için buldukları her fırsatı değerlendirdiklerini söylemektedir. Ayrıca Kahtânî asıllı olan Kelbîlerin bu saldırılara karşılık verdiklerini ve bu şekilde kabile çatışmalarının yoğunlaşarak devam ettiğini belirtmektedir. (Wellhausen, 1963: 95)

İlk dönem İslam Tarihinde İslamî ilkeler ile kabilevî unsurlar; yeni/dinamik olanla eski/durgun olan; kabile kavramıyla ümmet/devlet kavramı çatışmıştır. Ridde Olaylarını ve fitnelerin çıkışını kabile asabiyetinden bağımsız değerlendiremeyiz. Aynı şekilde Emevî dönemindeki kabile asabiyetinin olaylara etkisi de göz ardı edilmemelidir. Yemenî-Mudarî kabileler arasındaki çatışmanın İslam'dan önce de var olan rekabetin bir devamı mahiyetinde olduğu dikkatlerden kaçmamalıdır. (Durî, 1991:16) Halifeler kabilelerden bir tarafa iktidarını dayamak zorunda kalmışlardır. Kabileler arası dengeyi kurmada Muâviye b. Ebû Süfyan, Abdülmelik b. Mervân, Ömer b. Abdülaziz ve Hişâm b. Abdülmelik gibi halifeler başarılı olmuşlardır. Ne var ki bütün bunlara rağmen Emevî Devletinin yıkılışında kabile kavgalarının da etkili olduğunu düşünmek yanlış olmaz.

Emevîler döneminde kabile çekişmeleri daha da artmış, özellikle devletin son zamanlarında önüne geçilemez bir hâl almıştır. Hanedan çekişmeleri, iktidarın nimetlerini ele geçirme ve kaybetmeme hırsı halifelere bir kabileye sırtını dayama mecburiyeti vermiştir. Devletin ilk zamanlarından itibaren Kaysî-Yemenî veya Adnanî-Kahtânî ya da Kuzeyli-Güneyli çatışması diyebileceğimiz çatışmalar vardır. Halifeler ve halife adayları bu çatışmaları dengeleyecek bir siyaset takip etmek zorunda kalmışlardır. Muâviye b. Ebû Süfyan gibi halifeler bu dengeleri çok güzel korumuştur. Muâviye b. Ebû Süfyan Kelb Kabilesinden bir kadınla evlendiği gibi Kureyş kabilesinden de bir kadınla evlilik yapmıştır. Kabileler arası dengeyi evlilik bağı kurarak koruma yolunu tercih etmiştir. Abdülmelik b. Mervân, Kays Kabilesinden Vellâde adlı bir kadınla evlenerek, babası Mervân b. el-Hakem'in iktidarının ilk zamanlarında Mercirâhit Savaşında yenilgiye uğrayan Kaysîler ile ilişkileri onarmaya çalışmıştır. Emevî halifeleri genellikle Mudarî kadınlarla evlenmişler ama az da olsa Yemenî kadınlarla evlenenler de vardır. Kuzeyli olan Mudarîler kendilerini güneyli olan Yemenîlerden üstün görüyorlardı. (Demircan, 2011: 245-246) Belki de bu nedenle olacak ki bazı halifelerin Yemenîlerden evlilik yapmaları hem bu duygunun aşılmasına hem de onların desteklerini almaya yönelik bir hamle olarak değerlendirilebilir.

Carl Brockelmann, Adnânî-Kahtânî yani Kuzeyli-Güneyli Arapların mücadelesinin Dört Halife zamanında Suriye'de başladığını, Emevîler döneminde de devam ettiğini, Muâviye zamanında Mudarî-Kaysî grubunun, Yemenî-Kelbî gruba daha fazla önem verilmesinden rahatsız olduklarını ifade etmiştir. Carl Brockelmann dipnotta Goldhizer'in bu çatışmanın Kureyş-Ensar

anlaşmazlığının devamı olduğunu düşündüğünü, bunun doğru bir tespit olduğunu buna ilaveten bu anlaşmazlıkta Araplar arasındaki ırk esaslarına dayanan zıtlıkların da etkili olduğunu söylemektedir. Bu düşmanlığın İspanya’da kurulan Endülüs Emevîlerde de devam ettiğini söylemektedir. (Brockelmann, 1992: 62-63)

Yezîd’in ölümünden sonra yerine çocuk yaşta veliaht olan oğlu II. Muâviye ile o zamana kadar toplum içinde var olan kararsızlık, kabile mücadelesine dönüşmüştür. Suriye’de Arap kabileler arasında 684 yılında gerçekleşen Mercirâhit Savaşını Kelb kabilesi destekli Emevîler kazanınca hanedanlıklarının üstünlüğü devam etmiş oldu. Kahtânî asıllı olan Kelb kabilesinin Adnânî asıllı olan Emevîleri desteklemeleri tamamen siyasal gerekçelerle olmuştur. Göçebeler arasında devam eden kabilecilik anlayışı bu savaştan sonra siyasî ve dinî yollarla siyasi mecrada da gün yüzüne çıkmıştır. Bu kabileler arasındaki mücadeleler Emevî yönetiminin en büyük zaafı durumuna gelmiştir. Yeni kurulan şehirlerin mahallelerine yerleştirilen kabileler yakınlık derecelerine göre iskân edilmiştir. Kabilelerin küçük grupları arasındaki mücadeleler farklı sebeplerle hep var olmuştur. Ama büyük kabileler arasındaki düşmanlıklar fetihlerden sonra başlamıştır. Kuzey ve Güney Arapları arasında var olan düşük seviyedeki anlaşmazlıklar Muâviye döneminde büyümüş olsa da Yezîd’in ölümünden sonra idarenin zayıf olduğu zamanlarda kabileler arası mücadeleler güçlenmiştir. Kuzey Araplarından olan Kaysilerin II. Muâviye’nin halifelliğini kabul etmeyip Abdullah b. Zübeyr’i desteklemeleri ve Güney Araplarından olan Kelbîlerin desteği ile Emevîlerin yönetimi tekrar ele geçirdiği Mercirâhit Savaşında Emevî idarecileri giderek tarafsızlıklarını yitirmişlerdir. Daha sonra gelen halifeler bu iki kabileden birini tutmuşlardır. Halifelerin bir kabileden yana taraf tutmaları, halifelik kurumunun toplum gözünde değer yitirmesine neden olmuştur. İslam fetihlerinden çok önceleri gelip bu bölgelere yerleşen Güney Arapları ile fetihlerle bu bölgelere gelen Kuzey Araplarının menfaatleri çatışmıştır. (Lewis, 2019: 50-58) Muâviye b. Ebû Süfyan’ın halife olurken sırtını dayadığı Suriyeli kabile ittifakları, Kelb ve Kays olarak ikiye bölünmüş ve kendi aralarında savaşılmaya başlamıştır. Bu kabile kavgalarının yansımaları farklı eyaletler arasındaki kabile çatışmalarını da ortaya çıkarmıştır. Irak bölgesinde Mudar-Temîm; Horasan’da Kays-Rebîa çatışmaları gibi kabileler arası anlaşmazlıklar tezahür etmiştir. (Lapidus, 2013: 106)

Emevîler, “Arapların asabiyeti Kureyş’tedir. Kureyş’in asabiyeti Abdümenaf oğullarındadır. Abdümenaf oğullarının asabiyeti de Ümeyye oğullarındadır.” fikriyle devleti kabile mantığıyla yönetmişlerdir. “Abdümenaf oğullarının içinde niçin Haşim oğulları değil de, Ümeyyeoğulları?” sorusuna Muâviye Şam valisiyken şöyle cevap vermiştir: “*Resûlullah (sav) işlere Müslümanların yeterli ve yetenekli olanlarını seçti; ictihat ehlini, bilmeyenleri ve zayıfları değil.*” (İbn Sa’d, 2014: 18; Câbirî, 2001: 323) Muâviye bu sözlerle Ümeyyeoğullarının yönetme işinde daha tecrübeli ve daha iyi olduğunu belirtmiştir. Mekke’nin fethinden sonra Müslüman olan Ümeyyeoğulları Hz. Muhammed’in (sav) Ebû Süfyan’a itibarını iade etmesiyle beraber İslam öncesinde var olan toplum önündeki konumlarını korumuşlardır. Ebû Süfyan’a Necran bölgesi âmili görevinin verilmesi, Attab b. Esîd el-Umevî’nin Mekke âmili olarak bırakılması, Yemen, Bahreyn gibi bölgelerin âmilliği görevlerine Ümeyyeoğulları ya da müttetiklerinden kişilerin atanması bu itibar iadesinin somutlaşmış Hâlidir. Hz. Ebu Bekir (ra) zamanındaki Ridde Savaşlarında Ümeyyeoğullarını ordu komutanları olarak görüyoruz. Bu komutanlar daha sonra Irak, Suriye, Mısır, İran ve Afrika’nın fethinde görev almışlardır. Hz. Ömer (ra) zamanında da Ümeyyeoğulları aktif rol oynamışlardır. Suriye’nin fethi Ümeyyeoğullarından olan komutanların eliyle gerçekleşmiştir. Mekke, Taif,

Yemen, Umman, Yemame, Bahreyn, Suriye, Cezire ve Mısır valileri Ümeyyeoğulları ve onların müttefikleri olan kabilelerden seçilmiştir. (Câbirî, 2001: 195-196; Harman, 1991: 373-374)

İslam'dan önce Araplar Adnan ve Kahtân'ın soyundan iki ana grup olarak geldiklerini biliyorlardı. Ama daha çok mensup oldukları küçük kabilelerine bağlılık gösteriyorlardı. Adnânî, Kahtânî, Kaysî, Mudar gibi daha geniş kabile birlikleri İslam'dan sonra kendini göstermeye başlamıştır. Bu durum özellikle Hz. Ali-Muâviye kavgasında kendini göstermiştir. Emevîler döneminde ise zirve yapmıştır. Buna paralel olarak da ensâb cetvelleri bu dönemde tamamlanmıştır. Ensâb cetvelleri üzerinden de tartışmalar yaşanmıştır. Bir nesep âliminin Adnânî saydığı bir kabileyi başka bir nesep âlimi Kahtânî kabileler arasında sayabilmiştir. Mesela Kudâa kabilesinin tarihi hakkında âlimler anlaşmazlığa düşmüşlerdir. Bu kabilenin Adnânî mi yoksa Kahtânî mi olduğu konusunda farklı görüşler ortaya atılmışlardır. (Avcı, 2002: 308) Bu durum özellikle Suriye Araplarının ikiye bölündüğü Emevî döneminde siyasi sebeplerle gerçekleşmiştir. Kaysî-Kelbî yani Adnânî-Kahtânî kavgasında Kudâa gibi güçlü bir kabileyi herkes kendi kabilesine katmaya çalışmıştır. (Cevad Ali, 2018: 348-349) Nesep âlimleri Enmâr Kabilesi için de ihtilafa düşmüştür. Bir kısım âlimler Enmâr'ı Nizâr'ın oğulları arasında sayarak Adnânî kabileye mensup olduğunu söylerken (Temir, 2021: 5) bir kısmı ise Enmâr'ı Sebe'nin oğulları arasında sayarak Kahtânî asıllı olduğunu iddia etmişlerdir. (Cevad Ali, 2018: 323, 457)

Ensâb cetvelleri oryantalistler tarafından da eleştirilmiştir. İslam Ansiklopedisinde Nizâr maddesini yazan G. Levi Della Vida folklorik ve efsanevî motiflerle dolu olan şecerelerde Nizâr hakkında hemen hemen hiçbir şeyin olmadığını ve bu şecerelere şüpheyle yaklaşılması gerektiğini söylerken (Della Vida, 1964: 333) Nöldeke ise Arap nesep âlimlerinin ortaya koyduğu genel nesep hakkında şüphe duyulması gerektiğini söylemiştir. (Cevad Ali, 2018: 425) Cevâd Ali de Arap nesep cetvellerinin İslam'dan sonra özellikle Emevî Devleti döneminde tamamlandığını söyleyenlerdendir. (Cevad Ali, 2018: 323, 348)

Araplar neseplerine her zaman çok önem vermişlerdir. Bu önem verme Emevîler döneminde sadece zirve yapmış ve tamamlanmıştır. Kabile savaşlarının anlatıldığı hikayeler, şiirler yazmışlardır. Bu yolla kabilecilik duygusunu diri tutmayı amaçlamışlardır.

Yukarıda Emevîler döneminde Adnânî-Kahtânî arasındaki çekişmeler ve bu çekişmelerin yönetime yansımalarını genel hatlarıyla aktarmaya çalıştık. Tezimizin bu bölümünde esas olarak Emevî Devletinde kabileciliğin nasıl etkili olduğunu ve idarecilerin değişimi veya idari politikaların oluşturulmasında ne derece belirleyici olduğunu ortaya koymaya çalıştık. Ayrıca Emevîlerin yıkılışında kabileciliğin etkilerini belirlemeye çalıştık. Bu bölümde takip ettiğimiz yöntem ve başlıklandırmalarda panoramik bir tablo çizmeye dikkat ettik. Kronolojik olarak her bir halife ve onun zamanında Kahtânîlerin iktidar ile olan ilişkileri şeklinde bir yöntem takip etmenin konunun akıcı ve anlaşılır olmasına engel olacağını düşündük. Bu nedenle kronolojik bir başlıklandırma yerine daha çok tematik bir başlıklandırma sistemini takip etmenin, hem konunun daha iyi anlaşılması hem de daha akıcı olacağını düşündük.

3.1. Muâviye b. Ebû Süfyan'ın Kabileler Arası Denge Politikası

İnsanlarla arasındaki münasebetler konusunda çok dikkatli olan Muâviye, “İnsanlarla aramda koparmadığım bir bağ vardır; onlar ipi gerdiklerinde ben gevşetirim, onlar ipi gevşetirse ben gererim.” (Aycan, 2014: 51; Apak, 2015: 36) sözüyle bu konudaki denge anlayışını yansıtmıştır. İbn Kesir verilen bir rivayette İbn Abbas'ın şunları söylediğini nakletmektedir; “Muâviye'nin insanları nasıl mağlup ettiğini anladım. Şöyle ki: Onlar uçtukları zaman Muâviye

düşerdi. Muâviye düştüğü zaman da onlar uçardı.” bu rivayet Muâviye’nin denge politikasını yansıtmaktadır. (İbn Kesîr, 1994: 228) Philip Hitti de Muâviye’nin bu anlayışını naklen şu sözleriyle anlatmıştır: *“Ne kamçımın kâfi geldiği yerde ben kılıcımı kullanırım, ne de sözümün yettiği yerde kamçımı tatbik ederim. Şayet beni mesâî arkadaşlarıma bağlayan bir tek saç teli bile olsa bunun kopmasına meydan vermem. Ben gevşediğim zaman onlar bunu çekerler, onlar gevşedikleri vakit de bu defa ben bu (bağı tutar) çekerim.”* (Hitti, 1989: 312-313)

Philip Hitti, Muâviye ve Emevî Devleti hakkında yazılanların taraflı olduğunu, Şîî ve Abbasi tarihçilerinin rivayetleri aktarırken Muâviye aleyhine taraf aldıklarını, Emevî ailesi hakkında olumlu şeyler rivayet edenlerin Suriyeli tarihçiler ve edebiyatçılar olduğunu aktarmaktadır. Onun Devlet idaresi konusunda üstün özelliklere sahip, kendisinden sonra gelen halifelere örnek olduğunu, sonraki halifelerin onu taklit ettiklerini, fakat geçemediklerini söylemektedir. Ayrıca Muâviye’yi Arap İslam İmparatorluğunun mimarı olarak isimlendirmekte ve Hz. Muhammed (sav) ve Hz. Ömer’den (ra) sonra üçüncü büyük devlet adamı olarak nitелеmektedir. (Hitti, 1995: 74-75)

Hamdî Şâhîn’e göre ise Muâviyenin siyaseti makyevalist bir ruha sahipti. Yani rakiplerini korkutarak, kabilecilik eğilimini canlandırarak, devrimci ruhu felç ederek cebir (kadercilik) ve ircâ (kişinin imanı hakkındaki hükmü Allah’a bırakmak) ruhunu yayarak muhalefeti yarımsız ve güçsüz bırakmıştır. (Şâhîn, 2019: 22) Bu sebeple Muâviye’nin düşmanlarını dehasıyla ve onları zehirleyerek yendiği iddia edilmiş, ölüm sebebi bilinmeyen siyasi kimliği olan her kişi için Muâviye’nin onları zehirletmiş olabileceği düşüncesi kimilerinde oluşmuştur. Eşter en-Nehaî, Hasan b. Ali ve Sa’d b. Ebî Vakkâs’ın ölümleri buna örnek olarak verilmektedir. (Taberî, 2021: 107; İbnü'l-Esir, 1991: 446)

Muâviye’nin siyasi hayatının temel prensibi *“Paranın iş gördüğü yerde konuşmaya, konuşmanın yettiği yerde kırbaça, kırbacın yettiği yerde kılıca gerek olmadığı, eğer çaresiz kalırsa kılıca başvurmak gerektiği”* Muâviye muhaliflere karşı ilk önce ikna yoluna başvuruyor, halkın kılıçla değil sözle idare edilmesi gerektiğine inanıyordu. Muhliflerden bazılarını makam, bazılarını da para yoluyla kendi tarafına geçmeye ikna ediyordu. Savaşın her anlamda daha pahalı olacağını düşünüyordu. (Hitti, 1995: 67-68)

Muâviye devlet yönetiminin sağlıklı yürümesi adına özellikle kabile reislerine büyük önem vermiştir. O, belki de en fazla özeni kendi kabilesiyle arasına koyduğu mesafe noktasında göstermiş ve Hz. Osman’ın (ra) yaptığı hatayı yapmamıştır. Muâviye yönetim anlayışında Hz. Ömer’i (ra) örnek almış, tüm toplumu kuşatan bir politika anlayışı takip etmiştir. Kendi kabilesinin etkisi altında kalmamayı ilke edinen Muâviye, önemli eyaletlere başta Sakîf kabilesi olmak üzere başka kabilelerden valiler atarken, kendi akrabalarını yani Ümeyyeoğullarını Mekke, Medine, Taif valilikleriyle ve Hac Emirliği gibi daha sembolik görevlerle kontrolü altında tutmuştur. (Aycan, 2005: 332-334; Gömbeyaz, 2010: 321)

Tarihte Arap’ın dört dâhisinden biri olarak nitelenen Muâviye (İbn Habîb, 2018: 143), Emevî asabiyeti ile sınırları sürekli genişleyen ve farklı kabileleri içeren devleti yönetemeyeceğini anlamıştır. Muâviye’nin Suriye valiliği sırasında bu bölgeye İslam öncesinde gelip yerleşmiş olan güçlü Kahtânî-Kelb kabilesinden biriyle evlenerek bu kabilenin desteğini garanti altına almıştır. Bunun yanı sıra Muâviye kendi kabilesi Ümeyyeoğullarının etkisinde kalmamak için güçlü eyaletlere başka kabilelerden valiler atmayı ve iktidarını sadece bir kabileye bağlamamayı tercih etmiştir. Yönetime esas olarak Kureyş Kabilesini almakla birlikte hem Adnanî hem de Kahtânî kabilelerden yöneticiler de atayarak siyasi tabanını genişletmiştir. Özellikle Sakîf kabilesinde valileri tercih etmiş, Tâif, Mekke, Medine valiliklerine ya da Hac Emirliği görevine

Ümeyyeoğullarını atamıştır. 20 yıl valilik yaptığı Şam bölgesindeki Yemeni kabileler ile iyi ilişkiler kurmuş, onları kendinin en büyük destekçisi durumuna getirmiştir. (Yiğit, 2017: 39; Apak, 2015: 40-41) Muâviye'nin kurduğu bu uygulamanın diğer halifeler tarafından da devam ettirildiği görülmektedir.

Muâviye idarede daha çok Yemen kökenli Suriyeliler ve Adnânî/Sakîf kabilesi ile iş birliği yapmıştır. Muğire b. Şu'be ve Ziyâd b. Ebîhî Sakîf kabilesine mensuptu. Sakîf kabilesi Muâviye'nin saltanatını devam ettirmesinde kilit rol oynamıştır. Bu kabilenin öncelikli olmasının sebebi Ümeyyeoğullarıyla aralarında çok eskilere dayanan ticarî ilişkilerdi. Sakîf kabilesiyle aralarında kız alıp verme yoluyla kurulan akrabalık bağları da kabileler arasındaki ilişkileri kuvvetlendirmiştir. Muâviye'nin babası Ebû Süfyân'ın halaları, kız kardeşleri ve kızlarından bazıları Sakîf kabilesinden ünlü kimselerle evliyidiler. Bu sebeple Ebû Süfyân için "Sakîf'in Dayısı" tabiri kullanılırdı. (Aycan, 1995: 217-218; Küçükaşçı, 2009: 11) Sakîf kabilesi Hz. Osman'ın (ra) katledilmesinden sonra oluşan fitne olaylarında tarafsız kalmayı tercih etmiştir. Kabilenin reisleri Hz. Ali-Muâviye kavgasında da tarafsızlıklarını korumuşlardır. Hakem Olayından sonra kabile Muâviye'den yana tavır koymaya başlamıştır. Kabilenin bu savaşta tarafsız kalması, Ümeyyeoğulları ile akrabalık bağları ve ticarî ortaklıkları onları Muâviye'ye yakınlaştırmıştır. (Aycan, 2014: 156)

Emevîler döneminde ülke Suriye, Mısır, Hicaz ve Irak olarak dört idarî bölüme ayrılmıştı. Halife Suriye'nin merkezi durumunda olan Şam'da oturuyor ve bu bölgeyi yerli halktan idareciler atayarak yönetiyordu. Mısır bölgesinin yönetimi yaptıkları anlaşma gereği halifeliği kazanmasında kendisine yardım eden Amr İbnü'l As ve yakınlarına verilmişti. Mısır'ın yönetimini Amr İbnü'l-As'a veren Muâviye, Hicrî 43 (M.664) yılında Amr İbnü'l-As'ın ölümüyle bu bölgeye kardeşi Utbe b. Ebî Süfyan'ı atamış. Ama kardeşinin bir yıl geçmeden ölmesiyle Mısır'a Amr İbnü'l-As'ın oğlu Abdullah'ı tayin etmek zorunda kalmıştır. Çok uzun zaman geçmeden yaklaşık iki yıl sonra Muâviye Abdullah'ı valilikten azlederek Mısır'da Sehmoğullarının etkisine son vermiştir. (Taberî, 2021: 198, 246) Muâviye bundan sonra Mısır'a önce Muâviye b. Hudeyc'i vali olarak atadı. Muâviye b. Hudeyc Mısır'da üç yıl valilik yapabildi. Muâviye daha sonra Hz. Osman (ra) taraftarı olan Mesleme b. Muhalled'i Mısır'a vali olarak atadı. Muâviye göreve getirdiği Mesleme'ye "*İşlerine Ezdlî ve Hadramî olanların dışında kimseyi tayin etme, çünkü onlar emanet ehlidir.*" (Taberî, 2021: 255; Aycan, 2014: 161) diye de uyarıda bulunmuştur.

Muâviye Hicaz bölgesinin yönetimini Emevî kabilesinin farklı kollarından valilere vermişti. Medine valisi olarak görev verdiği Emevî ailesine mensup Saîd b. el-Âs ve Mervân b. el-Hakem kısa süreli bu görevde kalmıştır. Mervân b. el-Hakem'i üç kez, Saîd b. Âs'ı ise iki kez Medine valisi olarak görevlendirmiştir. Bu yolla Medine'de güçlenmelerini önlemeyi amaçlamıştır. Muâviye'nin izlediği bu politika gereği yaptığı başka bir olay da Medine valiliği yapan Ümeyyeoğullarına mensup valilerden Saîd b. el-Âs ile Mervân b. el-Hakem arasına düşmanlık sokmak için izlediği yoldur. İkisine de mektuplar gönderip birbirinin mallarına el koymaları, evlerini yıkmaları gibi emirler vermiş ve bu emirleri uygulayanı vali yapmıştır. En sonunda durumu anlayan ikili Muâviye'nin yaptıklarına şaşırıklarını, halifenin yabancılara daha iyi davrandığını ama Ümeyyeoğullarının arasına yaptıklarıyla kin ve düşmanlık soktuğunu söylemişlerdir. (Taberî, 2021: 310-312) Ümeyyeoğulları ailesinin bu iki önemli ve güçlü kişisine Muâviye'nin bu şekilde davranmasının sebebi oğlu Yezîd'in veliahtlığı için tehlike olabilecekleri düşüncesi olabilir. Emevî ailesinde yaş ve tecrübe olarak lider konumunda bulunan Saîd b. el-Âs ile Mervân b. el-Hakem'i

birbirine düşürerek yıpratıp oğlu Yezîd'in halifeliğini garanti altına almayı düşünmüş olabileceği kanaatindeyiz.

Muâviye Suriye'deki gücünü Hicaz'dan gelenlere ya da kendi kabilesi Ümeyyeoğullarına dayamak yerine damatları olduğu Kelb kabilesine dayamayı tercih etmiştir. Önce kendisinin bu kabileden Meysûn ile daha sonra da Hz. Osman'ın (ra) Nâile bnt. el-Ferâfise b. el-Ahvas b. Amr b. Sa'lebe b. el-Hâris b. Hısn b. Damdam b. Adî b. Cenâb b. Kelb ile evlenmesiyle Kelb kabilesiyle akrabalık bağına kuvvetlendirmiştir. (Taberî, 2020: 469) Yezîd'in annesi Meysûn bnt. Bahdal b. Üneyf b. Delce b. Kunâfe b. Adıyy b. Züheyr b. Cenab el-Kelbîyye'dir. (Taberî, 2021: 344; Halife b. Hayyât, 2019: 218) Muâviye, Hz. Ömer (ra) tarafından Suriye valisi olarak görevlendirildiğinde bölge halkının desteğini kazanmak için Suriye'ye Güney Arabistan'dan göç edip gelen ve bölgede nüfusun çoğunluğunu oluşturan Kelb kabilesinden Meysûn ile evlenmiştir. (Aycan ve Sarıçam, 2002: 3) Muâviye ile akrabalık bağı olan Kelb kabilesi hem valiliği sırasında hem de halife olma aşamasında her zaman Muâviye'nin yanında olmuşlardır. Meysûn ile evliliği siyasi amacın öne çıktığı bir evlilik olarak göze çarpmaktadır. (Aycan, 2014: 56) Muâviye her ne kadar Meysûn ile siyasi amaçlarla evlenmiş olsa da Meysûn onun en sevdiği eşi olma özelliğini her zaman korumuştur. (Bkz: Hitti, Arap Tarihinin Mimarları, 1995: 68-69) Muâviye'nin Meysûn ile evlenmesi ve Hz. Osman'ı (ra) da aynı kabileden Nâile ile evlendirmesi Kelb kabilesi ile iktidarın bağlarını güçlendirmiştir. Nitekim Muâviye, oğlu Yezîd'i veliaht ilân ettiğinde başkent Şam'da bulunan Kelb kabilesi Yezîd'in annesinin kendilerinden olması ve onun dayıları olmaları hasebiyle bu kararı desteklemiştir. Yezîd halife olduğunda Kelb kabilesinin de yönetimde etkinliği artmıştır. Buna karşılık ülkenin doğusunda çoğunlukta olan Mudarî kabileler ve sahabenin yaşadığı Hicaz bölgesinde bu veliahtlık kabul görmemiştir. Bütün bunlar Muâviye zamanında da kabile bloklaşmasının olduğunu göstermektedir. Yemenî-Mudarî kabile grupları ya da Şam-Irak siyasi blokları daha da derinleşmiş ve Kelb kabilesi destekli Yezîd'e karşı, Mudarî-Kaysî kabileler Abdullah b. Zübeyr'i desteklemişlerdir. (Apak, 2016: 243)

Muâviye, Suriye bölgesinin tamamının kendisine bağlanmasıyla Temîmoğulları, Kaysoğulları, Esedoğulları, Rebîa ve Mudar kabilelerini bölgenin belirli yerlerinde iskân etmiştir. (Aycan, 2014: 77) Suriye bölgesine sonradan gelip iskân edilen bu kabilelerin Adnânî olması da dikkat çekmektedir. Bunun sebebinin Muâviye'nin denge politikası gereği olduğunu düşünmekteyiz. Daha önceden gelip bu bölgeye yerleşen Kahtânî kabileleri bu şekilde daha rahat kontrol altında tutmuştur.

Kelb kabilesi kendilerini devletin sahibi olarak görüyorlardı. Bu kadar güçlenince de yönetime ortak olma ihtimali olan Mudarî kabileleri ortadan kaldırmak gibi düşüncelere kapılmışlardır. Bir gün Muâviye Yemenlilerden birinin; “*Şam'da Mudar'dan hiç kimseyi bırakmasam diye içimden geçiyor. Hatta Şam'dan her Nizarlıyı çıkarıncaya kadar oturmak istemiyorum.*” dediğini işitmiştir. Muâviye tehlikeyi sezmiş ve Mudarlı Kays kabilesinden 4000 kişiye maaş vererek, Kelbileri tehlikeli deniz savaşlarına, Kaysîleri de kara savaşlarına göndererek dengeyi sağlamaya çalışmıştır. Yemenli şairlerden birinin bu durumdan rahatsız olup şiir yazması üzerine Yemen'e elçi gönderip, “*Ben sadece sizi uğurlu saydığım için deniz savaşlarına gönderiyorum. Kayşılarda ise sugûrun taşımayacağı huysuzluk, aksilik ve anlaşmazlık hali var. Bundan başka bir şey zannettiyseniz sizlerle Kayşılaları birleştiririm, hep birlikte olursunuz. Gazveleri de aranızda sıra ile yaparım.*” demiştir. (Apak, 2016: 242-243; Şâhin, 2019: 406) Burada Muâviye'nin kabileler arasında izlediği denge politikası gereği gönül aldığını görmekteyiz. Güney Araplarının ilk yurtları olan Yemen'de İran ve Habeşistan arasında deniz yoluyla ticaret yaptıkları

ve Kuzey Arabistan'a göç ettikten sonra Bizans sınırlarında yaşamalarından dolayı denize yabancı olmadıkları bilinmektedir. Bu sebeplerle deniz seferlerinde tercih edilmiş olabilirler. Ama Emevî donanmasına baktığımızda Kuzeyli Araplardan olan Büsr b. Ebî Ertât el-Âmirî ve Abdullah b. Kays el-Câsî gibi kimseleri de görmekteyiz. (Taberî, 2021: 230)

Muâviye Irak bölgesinin yönetimi bazı Emevî valilerle beraber ağırlıklı olarak Sakîf kabilesine vermişti. Muâviye'nin izlediği bu denge politikası kendisinden sonra güçlü halifeler tarafından da aynen uygulanmıştır. Ama halife güçsüz olunca farklı kabilelerin iktidara hâkim olma yarışlarında âdeta oyuncığa dönmüşlerdir. Adnânî ve Kahtânî kabileler arasındaki rekabeti devlet istediği zaman kendi çıkarları için kullanmaktan da çekinmemiştir. Merkezde halifeler, vilayetlerde valiler devletin bu politikasının uygulayıcısı olmuşlardır. Basra, Kûfe ve Horasan'da bu politika gözle görünür şekilde uygulanmıştır. Horasan'a Basra ve Kûfe'de oturan Rebia ve Mudar kabilelerine mensup aileler yerleştirilmiştir. Daha sonra bu bölgeye dengeyi sağlamak için Yemenli Ezd kabilesinden aileler de yerleştirilmiştir. Bu şekilde Şam'da var olan kabileler arası ihtilaflar Horasan'a sıçramış oldu. Bütün bu yaşananlara ek olarak Horasan'da yaşayan Rebia'ya mensup kabilelerin kardeş kabile olan Mudarlı Kaysîleri desteklemek yerine onların düşmanları Yemenlileri desteklemeleri dengeleri alt üst etmiştir. (Câbirî, 2001: 320-324) İdarecilerin bu stratejileri herhangi bir bölgede belli bir kabilenin büyümesi ve siyasi iktidara tehlike arz etmesinin önüne geçmiştir. Kabileler bu şekilde birbirleriyle çatışmaktan iktidarla uğraşmaya mecal bulamamış olmaktadır.

Hiz. Osman (ra) zamanında Basra valisi olarak atanan Abdullah b. Âmir Muâviye döneminde bölgeyi yönetmede başarısız olmuştu. İbn Âmir yumuşak huylu ve kerem sahibi bir kişiliğe sahipti. İnsanların kalbini kazanarak yönetmeyi istiyordu ama Basra'daki siyasî ortam buna izin vermiyordu. Abdullah b. Âmir zimmetine geçirdiği paraların kendisinde kalması şartıyla valilikten azlini istedi. Hicrî 45 yılında Muâviye Abdullah b. Âmir'i azlederek yerine Yemenli Ezd kabilesinden Hâris b. Amr el-Ezdî'yi atadı. (Taberî, 2021: 231-232; Halife b. Hayyât, 2019: 178) İsimlerde küçük farklar olsa da yeni atanan vali Yemenli Ezd kabilesine mensuptur. Basra'da Adnânî olan vali Abdullah b. Âmir görevden alınmış, yerine Kahtânî Hâris b. Abdullah el-Ezdî atanmıştır.

İktidarın bu denge politikasına rağmen Muâviye'yi en çok uğraştıran vilayet Irak olmuştur. Bu bölge Hiz. Ali (ra) taraftarları ve Haricilerin yoğunlukta olduğu bir bölgeydi ve her iki taraf da Emevî iktidarına karşıydılar. Irak vilayetine bağlı Basra, Kûfe ve Horasan bölgelerinde muhaliflerin yoğun olarak yaşaması, valilerin yetersiz kalması, kabile çekişmeleri gibi nedenlerle iç karışıklıklar eksik olmamıştır. Hiz. Hasan (ra) ile yapılan anlaşma sonrası bu vilayetin yönetimini ele geçiren Muâviye ilk iş olarak bu bölgeye vali atamaları yapmıştır. Fakat Hiz. Ali (ra) taraftarları halifeliği Muâviye'ye bırakan Hiz. Hasan'ın (ra) yaptığını onaylamamışlardır. (Taberî, 2021: 405-406) Kûfe'ye Muğire b. Şu'be, Basra'ya Büsr b. Ebû Ertât, daha sonra Hiz. Ali (ra) taraftarı olan Ziyâd b. Ebîh'i Ümeyyeoğulları nesebine katarak Irak valisi olarak atamıştır. Hiz. Ali (ra) taraftarlarından Basra'da bulunan Humrân b. Ebân isyan ederek şehri ele geçirince Muâviye daha önce Yemen'de kendi adına başarılar elde eden Büsr b. Ebî Ertât'ı Basra'ya göndererek bu isyanı bastırmıştır. (Taberî, 2021: 183-184)

Muâviye halifeliği boyunca Haricî ayaklanmalarla uğraşmıştır. 20 yıl süren halifeliğinde Haricîler Muâviye'ye karşı 16 kez ayaklanmışlardır. (Aycan, 1999: 150) Hiz. Ali'nin (ra) Haricîler tarafından öldürülmesi sebebiyle Ali taraftarları Haricîlere karşı düşmanlık duyuyorlardı. Halife bu iki grubun birbirine karşı duyduğu düşmanlık hissini kendi çıkarları doğrultusunda kullanmış ve iç

karişıklıklarda onları birbirlerine karşı savaştırmıştır. Çünkü Muâviye kendi askerlerinin bu karişıklıklarda yıpranmasını istemiyordu. (Taberî, 2021: 183, 212; Aycan, 2014: 158; Apak, 2009: 105) Buna rağmen Muâviye Haricîleri yok edemedi sadece onları bastırmış oldu. Hz. Ali (ra) taraftarları ortak düşman Haricîlere karşı merkezi yönetim ile iş birliği yaptı ama Muâviye'ye muhalif duyguları bitmedi. Muâviye her fırsatta Kûfelileri Haricîlerin içinde bulunan kabile mensuplarını çekmeleri konusunda tehdit etmiştir. Haricî hareketin liderlerinden Ferve b. Nevfel'i kabilesi Eşça', Kakaa b. Nefr'i kabilesi Tay, İtris b. Urkub'u kabilesi Benî Şeyban geri çekilmeleri konusunda ikna edebilmiştir. (Taberî, 2021: 182-183) Muâviye'nin Irak bölgesine vali olarak atadığı Ziyâd b. Ebî Süfyan da Haricîlere karşı Hz. Ali (ra) taraftarlarını kullanarak kabile reislerini toplayıp içlerinden Haricîlere destek veren kendi kabile mensuplarını uyarmalarını ve vazgeçirmelerini istemiştir.

Kûfe valisi Muğire b. Şu'be muhaliflere karşı baskı ve şiddet yolunu değil kişiliği gereği barışçıl bir yol takip etmekle birlikte Hz. Ali'yi (ra) kötülemek ve Hz. Osman'ın (ra) katillerini lanetlemek konusunda diğer valilerden de geri kalmıyordu. Emevîler zamanında bir devlet politikası olan bu uygulamaları devam ettiriyordu. Muğire b. Şu'be öldükten sonra onun yerine gelen Ziyâd b. Ebî Süfyan muhaliflere onun kadar anlayışlı davranmamıştır. Ziyâd b. Ebî Süfyan vali olduktan sonra halifenin otoritesini baskı ve şiddetle sağlamıştır.

Hucr b. Adî el-Kindî valilerin Hz. Ali'ye yönelik bu uygulamalarından dolayı rahatsızlığını dile getirmiş ve iktidara açıkça muhalefet etmiştir. Muğire b. Şu'be Huçr'u dinlemiş ve kendisine zarar vermemiştir. Fakat kendisinden sonra valilik makamına gelen Ziyâd b. Ebî Süfyan onun gösterdiği hoşgörüyü göstermemiş, Huçr ve arkadaşlarının idam edilmesini sağlamıştır.

Ziyâd, Huçr b. Adiy'i vazgeçirmek için kabilelerin aracı olmasını istemiş, Kûfe halkına baskı yapmış, onları tehdit etmiş ve Huçr'u destekleyen akrabalarına onu terketmelerini söylemiştir. Huçr b. Adî Yemenli Kinde kabilesine mensup olduğu için bu kabile Huçr'un yakalanıp valiye getirilme işine yanaşmamıştır. Polis takibinden kaçan Huçr b. Adiy'i Kinde kabilesinin açık açık koruması Ziyâd'ı yine meselenin çözümünde kabilelere başvurmaya götürmüştür. Ziyâd minbere çıkıp Hemdân, Temîm, Hevâzin, Benî A'sur, Esed ve Gatafân kabileleri başta olmak üzere bölgedeki bütün kabilelerin Kinde kabilesinin mahallesine gidip Huçr'u almalarını istemiştir. Taberî Ziyâd'ın Mudar'dan kimseyi göndermediğini, çünkü Yemenî ve Mudarî kabileler arasında bir çatışma çıkmasını istemediğini söylemiştir. Ziyâd'ın gitmesini istediği kabilelere baktığımızda bunlardan Hemdân ve Mezhic kabilelerinin Kindeliler gibi Yemenî- Kahtânî olduğunu tespit ettik. Diğerlerinin ise Adnanî- Mudarî olduğunu görmekteyiz. Taberî bu tezinde yanılmaktadır. Yemenli kabilelerden Mezhic ve Hemdân dışındakiler Huçr'un yakalanması işinde bulunmak istememişlerdir. (Taberî, 2021: 268-278; Aycan, 2014: 164) Ancak bu işi çözmek için bir araya getirdiği Mudar ve Yemenli kabileler arasında tarihi çok eskilere dayanan kabile çekişmesi tekrar ortaya çıkmıştır. Mezhic ve Hemdan kabileleri Ziyâd'a yardım etmekten yana çaba harcarken, Hadramevt ve Kinde kabileleri Huçr'dan yana tavır koymuşlardır. Ezd, Becîle ve Has'am kabileleri ise bu konuda tarafsız kalmayı tercih etmişlerdir. (Taberî, 2021: 272, 274, 277-278) Kinde kabilesinin reisi Muhammed b. Eş'as el-Kindî vali tarafından baskı altına alınmıştır. Huçr b. Adiy'in arkadaşlarından olan Abdullah b. Halife et-Tâî yakalanamayınca aynı kabileden Adiy b. Hatim hapse atılmıştır. Bu durum Yemenli kabileler arasında hoş karşılanmamış, idare üzerinde baskı unsuru kuran Yemenli kabileler Adiy b. Hatim'in haptiden çıkmasını sağlamışlardır. (Taberî, 2021: 284)

Ziyâd b. Ebî Süfyân, Hucr b. Adî'nin muhalefeti halife Muâviye'ye bildirince Muâviye ona Hucr'u yakalayıp Şam'a göndermesini emretmiştir. Ziyâd b. Ebîhi, Hucr b. Adiy ve on iki arkadaşını yakalayıp hapsedtikten sonra Kûfe şehrinde yönetimde söz sahibi olan kişileri toplayarak Hucr'un aleyhine şahitlik yapmalarını istemiştir. Bu kişiler arasında Temîm, Hemdân, Rebîa, Kinde, Mezhiç, Esed gibi kabilelerin liderleri yer almaktaydı. Ziyâd b. Ebîhi bununla yetinmeyerek halkın da bu konuda şahitlik yapmasını istemiştir. Ziyâd ayrıca Mezhiç ve Esed kabilelerinin reisi Ebû Burde b. Ebî Musa tarafından hazırlanan ve Hucr b. Adiy'in yaptıklarının yazılı olduğu kâğıdı Kureyş kabilesinden başlayarak herkesin imzalamasını istemiştir. Bu şekilde kimin halifeye dost kimin düşman olduğunun ortaya çıkacağını savunmuştur. Rebîa kabilesi bu kâğıdı imzalayan kabile mensuplarına çok kızmış ve onları kınamışlardır. (Taberî, 2021: 284-286)

Ziyâd daha sonra Hucr b. Adiy ve arkadaşlarını Şam'a göndermiştir. Onlara Hucr b. Adiy'in arkadaşlarından Utbe b. el-Ahnes ve Said b. Nimran el-Hemdanî de eklenmiştir. (Taberî, 2021: 288; İbnü'l-Esir, 1991: 486) Toplamda Hucr b. Adiy ile birlikte on dört kişi idam edilmek üzere Şam'a ulaşmıştır. Şam yakınlarında hapsedilen Hucr b. Adiy ve arkadaşlarına ne yapılması konusunda halife Muâviye kararsız kalmıştır. Muâviye'nin bu kadar kararsız kalmasında Suriye'de oturan Yemenli kabilelerin etkisi büyük olmuştur. Yemenli kabilelerin Muâviye'ye baskısı sonuç vermiş on dört kişiden yedisi serbest bırakılmıştır. Kinde, Sekûn ve birçok Yemenli kabile mensubu Hucr'un ve arkadaşlarının affedilip sürgün edilmelerini talep etmişlerdi. Bu isteklerini halife Muâviye'nin reddetmesi üzerine *"Vallahi Muâviye'nin bize olan ihtiyacı, bizim ona olan ihtiyacımızdan daha fazladır. Biz onun kavminde yerine alternatif bulabiliriz. Buna karşılık onun için bizim alternatifimiz yoktur. Haydi bu adamı kurtaralım."* demişlerdir. Ancak Hucr ve kalan arkadaşlarının öldürülmesine engel olamamışlardır. (Taberî, 2021: 278-295; Wellhausen, 1996: 96) Yemenli yani Kahtânî asıllı olan kabilelerin bu sözleri Emevî Devletinde ne kadar etkili ve vazgeçilmez bir konuma sahip olduklarını, aynı zamanda özgüvenlerini bize göstermektedir. Hicrî 51(671) yılında Hz. Ali (ra) taraftarı olan Hucr b. Adî el-Kindî ve arkadaşlarının siyasi bir kararla idam edilmesi halk arasında huzursuzluk oluşturdu. Bu idamlar Muâviye'yi destekleyen Suriyedeki Yemenli kabileler ve Hicaz'da oturan Hz. Aişe tarafından da tepkiyle karşılandı. (Taberî, 2021: 294-296; Wellhausen, 1996: 96-98)

Irak'ta Ziyâd b. Ebîhi'nin yönetimi zamanında Hz. Ali (ra) taraftarlarının yanı sıra Harici isyanlarının da eksik olmadığını görmekteyiz. Benî İyâd kabilesine mensup olan Karîb b. Murre el-Ezdî ile Kahtânî Tayy kabilesine mensup olan Zahr b. Zahr et-Taî isimli kişiler isyan etmişlerdir. Bunlar teyze veya hala çocuklarıydı. (Taberî, 2021: 252-253) Bu kuzenler Nehrevân halkından sonra ilk isyan eden Haricîler olmuşlardır. (Halife b. Hayyât, 2019: 189-192; Taberî, 2021: 252-253) Emevî Devleti Haricîlerle mücadelede onlara düşman olan Hz. Ali (ra) taraftarlarını kullanma politikası gereği bu isyan eden kuzenlerin üzerine de onları göndermiştir. Vali Ziyâd b. Ebîh Basra halkını tehdit ederek isyan edenlerden kendisini kurtarmalarını aksi taktirde onların maaşlarından keseceğini söylemiştir.

Babası Ziyâd b. Ebîhi'den sonra Basra valiliğine atanan Ubeydullah b. Ziyâd da babasının Haricîler ile ilgili uyguladığı politikayı devam ettirmiştir. Künyesi Ebû Bilâl olan Mirdâs b. Udeyde Temîm kabilesinin kolu olan Rebîa b. Hanzala'ya mensup biriydi. Haricîler içinde büyük bir itibarı vardı. Ubeydullah b. Ziyâd, Ebû Bilâl ve arkadaşlarını hapse atmış, fakat araya giren bazı kabileler nedeniyle onları serbest bırakmıştı. Ubeydullah b. Ziyâd, Ebû Bilâl'in kardeşi Urve b. Udeyye'yi kendisini eleştirdiği için öldürmüştür. Kardeşinin vali tarafından öldürülmesi üzerine Ebû Bilâl tekrar isyan etmiştir. İsyancılar sayıları az olmasına rağmen üzerlerine gönderilen

birlikleri bozguna uğratmıştır. Taraflar savaşırken Ebû Bilâl ve askerleri namaz kılmak için müsaade istemişlerdi. Ubeydullah'ın askerleri onlara namaz kılmaları için müsaade vermelerine rağmen onları namaz kılarak öldürmüşlerdir. (Taberî, 2021: 329-330, 501-502)

3.2. Yezîd b. Muâviye ile Toplumsal Barışın Yara Alması

Muâviye daha hayattayken toplumun önemli bir kesiminin biatını alarak oğlu Yezîd b. Muâviye'yi veliaht olarak ilan etmiştir. Babasının ölümünden sonra halifelik makamına geçen Yezîd Kerbela Olayı, Mekke'nin kuşatılması ve Harre Savaşı gibi olaylarla İslam Tarihi boyunca unutulmayan ve toplumun hafızasında kötü etki bırakan olaylara neden olmuştur.

Kerbela Olayı acısıyla hâlâ Müslümanların zihninde kalan, Yezîd döneminin kötü anılmasına sebep olan olaylardan biridir. Hz. Hüseyin'i (ra) halifelik için desteklemek üzere ilk olarak gelenler, Abdullah b. Seb el-Hemedanî (**Hemdân/ Kahtânî**) ile Abdullah b. Val olmuştur. Iraklılar, bunlardan sonra Kays b. Meşher es-Sudaî (**Sudâ/ Kahtânî**), Abdurrahman b. Abdullah b. Kevva el-Erhabî ve Ammare b. Abdullah es-Selulî (**Selûl/ Kahtânî**) gibi adamları da gönderdiler. Hz. Hüseyin'e (ra) Kûfe'ye gelmesi için mektup yazanlar arasında Şebes b. Rib'î et-Temîmî (**Temîm/Adnânî**) ve Süleyman b. Surad (**Huzâa/ Kahtânî**) gibi bazı ileri gelenler de vardır. Kûfeliler ayrıca Ebû Abdullah el-Cedelî başkanlığında bir heyet göndererek onu davet etmişlerdir. Hz. Hüseyin (ra) adına Kûfe'ye giden Müslim b. Akîl şehirde nüfuzlu bir kişi olan Hânî' b. Urve el-Murâdî'nin (**Murad/Mezhic/ Kahtânî**) evine yerleşmiştir. Kufe'de ayaklanma çıktığı zaman Müslim b. Akîl'in yanında olan Hz. Hüseyin (ra) taraftarları dağılınca, Müslim **Kinde/Kahtânî** kabilesine mensup Tav'a adlı bir kadının evine saklanmış. Kûfe valisi Ubeydullah b. Ziyâd, 1000 kişilik bir kuvvet ile Hür b. Yezîd el-Hanzelî'ye (**Hanzale-Temîm/ Adnânî**) Hz. Hüseyin'in (ra) kafilisini gözetleme emri vermişti. Hür b. Yezîd daha sonra taraf değiştirip Hz. Hüseyin'in (ra) yanına geçmiş ve çarpışmada hayatını kaybetmiştir. Kûfe valisi Ubeydullah b. Ziyâd, Hz. Hüseyin'e (ra) karşı Ömer b. Sa'd b. Ebi Vakkas (**Zühre-Kureys/Adnânî**), Şemir b. Zülcevşen (**Hevâzin/Adnânî**) ve Husayn b. Nümeyr'i (**Kinde/Kahtânî**) gönderdi. Sıffin'de Hz. Ali'nin (ra) safında çarpışanlardan Şemir b. Zülcevşen (**Hevâzin/ Adnânî**) emriyle Hz. Hüseyin'e (ra) saldırı başlamıştır. Sinân b. Enes en-Nehaî (**Neha'/ Kahtânî**) bir hareketle Hz. Hüseyin'i (ra) yere düşürüp, başını kesmiştir. (İbn Kesîr, 1994: 253-254, 256, 283, 310; İbnül Esîr, 1991: 24-25, 44, 49, 55, 62, 69-70, 80; Taberî, ? : 100-101, 106; Fığlalı, 1998: 518-521) Kerbela Olayına baktığımızda Hz. Hüseyin'in (ra) yanında olan kişiler arasında ve karşısında olan kişiler arasında da Kahtânî kabilelere mensup kişiler olduğunu görmekteyiz. Söz konusu olay herhangi bir kabile çekişmesi olmayıp, iktidar ve iktidara baş kaldıran bir kesimin isyanının bastırılması şeklinde cereyan ettiğini söyleyebiliriz.

Yezîd döneminde ortaya çıkan bir başka mesele Harre Olayıdır. Emevîlerin Yezîd b. Muâviye'nin zamanında gerçekleşen Harre Savaşı diye tarihe geçen olayda Medineliler devlete karşı isyan ettiğinde çok kanlı bir şekilde bastırılmıştır. Bu olayın bastırılma biçimi Hz. Osman'ın (ra) şehit edilmesinde Ensâr'ın hiçbir müdahalede bulunmamasından dolayı Yezîd'in Ensâr'dan intikam alma isteği olarak yorumlanmıştır. Harre Savaşı Medine'de yaşayan çoğunluğu Ensâr'ın oluşturduğu grubun merkezî yönetime isyanı olarak görülmektedir. Bu isyanın halife olan Yezîd'in yaşam şeklini eleştiri gibi dinî boyutu dışında, ekonomik boyutu da vardır. Bu isyanı bastırması için Adnânî/ Gatafân kabilesinden Müslim b. Ukbe el-Müzenî görevlendirilmiştir. Yezîd, Şamlı süvarilerin başına Abdullah b. Mes'ade el-Fezarî'yi (**Fezâre/Adnânî**), Humuslu süvarilerin başına Husayn b. Nümeyr es-Sekunî'yi (**Sekûn/ Kahtânî**), Ürdünlü süvarilerin başına Hubeyş b. Dülce el-

Kaynî'yi (**Kayn-Kudâa/Kahtânî**), Filistinli süvarilerin başma Ruh b'. Zenba el-Cüzamî'yi (**Cüzâm/ Kahtânî**) ve Şerik el-Kinanî'yi (**Kinâne/ Adnânî**), Kinnesrinli süvarilerin başına Tarif b. Haşhaş el-Hilhalî'yi komutan olarak tayin etmiştir. Başkomutan olarak da **Adnânî/Gatafanlı** Müslim b. Ukbe el-Müzenî'yi tayin etmiştir. Şam ordusunun bel kemiğini her zamanki gibi halife Yezîd'in dayıları diyebileceğimiz Kelb kabilesi oluşturmuştur. (İbn Sa'd, 2014: 73; İbn Kesîr, 1994), 357; İbnül Esîr, 1991: 110; Taberî, 118-120; Küçükaşçı, 1997: 245-247) Bu savaşta başta komutan olarak atanan kişilerin bağlı oldukları kabileler ve savaşta yer alan kabilelere baktığımız zaman kabilecilik olarak değerlendirilebilecek bir durumun olmadığını söyleyebiliriz. Çünkü hem Kahtânî hem de Adnânî olan kabilelerin birlikte yer aldıklarını görmekteyiz. Bu savaşta Ensâr ve Kureyş kabilesinden seçkin kişiler öldürülmüştür. Buradaki isyanın sebebi olarak eskiden başkent olan Medine şehrinin bu statüsünü kaybedince devletin gelirlerinden daha az pay almaları ve ekonomik olarak zorlanmış olmaları gösterilebilir.

Harre Savaşına komutan olarak tayin edilen Adnânî/ Gatafan kabilesinden Müslim b. Ukbe, kendisine bir şey olursa yerine vekil olarak Kahtânî/ Kinde kabilesinin Sekûn kolundan Husayn b. Numeyr atanmıştır. Abdullah b. İdâh el-Eş'arî gibi Kahtânî/Eş'ar kabilesinden komutanlar da bu savaşa katılmışlardır. (İbnül Esîr, 1991: 110, 114) Orduda bulunanların çoğunun Kahtânî kabilelere mensup olması bu savaşın kabile savaşı olduğu anlamına gelmez. Zaten Ensâr diye adlandırılan Evs ve Hazrec kabileleri de Kahtânî/Ezd kabilesine mensuplardır.

Goldziher, Güney Arapları/Kahtânî ve Kuzey Arapları/Adnânî arasındaki anlaşmazlıkların Kureyş kabilesi ve Güney Araplarından olan Ensâr'ın iktidar kavgasının sonucu olarak görme eğilimindedir. Biz bu fikrin isabetli olmadığını düşünmekteyiz, Ensâr'a yapılan bir haksızlık olduğu kanaatindeyiz. Goldziher, bu rekabetin başlangıcı olarak da 1. asrın ikinci yarısını vermektedir. (Goldziher, 2019: 152, 157) Annesi Kahtânî/Kelb kabilesinden olduğu için, dayılarının da etkisinde kalarak Kahtânî yanlısı bir politika takip ettiği iddia edilen Yezîd b. Muâviye zamanında gerçekleşen Harre Olayı'nda Medine'de bulunan çoğunluğu Kahtânî/ Evs ve Hazrec kabilelerinden yani Ensârdan olan sahabeyi öldürmesi Emevîlerin yaptığı hatalardan biridir. Bu isyanı bastırmak için başkent Şam'dan gönderilen ordunun bel kemiğini devlete kuruluşundan beri destek veren, kurucu unsur olan Kahtânî/Kelb kabilesi oluşturmaktadır. Annesi Kahtânî olan, izlediği siyaset Kahtânî/Kelb kabilesi merkezli olan Yezîd'in, Kahtânî olan Ensâr'dan Evs ve Hazrec kabilelerinin öncü olduğu isyanı bu şekilde kanlı bir şekilde bastırması Goldziher'in Kureyş-Ensâr ayrışmasıyla kabile mücadeleleri başladı fikrini çürüttüğünü düşünmekteyiz. Devleti yöneten aile Ümeyyeoğulları da Adnânî/Kureyş kabilesine mensupturlar. Ama iktidarlarını Şam'da bulunan ve aralarındaki ilişkiyi evlilik bağıyla güçlendirdikleri Kelb kabilesine dayamışlardır. Kureyş kabilesi bütün bu rekabetlerin üzerinde bir konuma sahiptir. Aslında Adnanî olan Kaysîler onlara soy olarak Kahtânî olan Kelbîlerden daha yakındı. Emevî halifeleri Kureyş kabilesine mensup oldukları için Adnanî-Mudarî oluyorlardı. Yemenliler "*Halife olmasaydı Kudâa (Kahtânî) efendi, Kays (Adnanî) köle olurdu.*" diyorlardı. (Taberî, 2021: 581; Wellhausen, 1963: 99)

Harre Savaşında devlete karşı çıkan isyan bastırıldıktan sonra aynı ordu Mekke'de bulunan muhalif Abdullah b. Zübeyr'e karşı harekete geçmiştir. Müslim b. Ukbe yolda hastalanınca daha önce halife Yezîd'in verdiği talimat gereği komutanlığı **Kahtânî/ Kinde** kabilesinin Sekûn kolundan Husayn b. Numeyr'e vermiştir. Halife Yezîd b. Muâviye'nin ölüm haber gelinceye kadar 64 gün boyunca Mekke kuşatması devam etmiştir. Kutsal şehir Mekke'nin böyle bir duruma maruz kalması Müslümanların zihninden silinmemiştir. Bu durum Yezîd'e duyulan düşmanlığın artmasına sebep olmuştur. (İbn Kesîr, 1994: 358, 366; İbnül Esîr, 1991: 119; Kılıç, 2013: 513-514) Harre

Savaşında olduğu gibi Mekke kuşatmasında da ordunun çoğunluğunun Kahtânî kabilelerine mensup askerlerden oluşması da açıkladığımız gibi kabilecilik duygusundan değil, devletine sadık olma, isyanı bastırma ve anne tarafından akraba oldukları halifeye destek olma gibi duygulardan kaynaklandığını düşündürmektedir.

Yezîd b. Muâviye'nin halifeliği döneminde önemli olaylarda Kahtânî kabilelere mensup kişiler ya baş rolde ya da önemli görevlerde karşımıza çıkmaktadır. Yezîd b. Muâviye'nin annesi Meysûn'un Kahtânî/Kelb kabilesine mensup olması sebebiyle âdeta kendilerini devletin sahibi gibi görüyorlardı. Bu duygularla Emevî Devletini ve halifeyi uğraştıran her olaya müdahil olarak çözmek için canları pahasına savaşmışlardır.

3.3. Mercirâhit Savaşı (64/684) İle Kabilecilikte Kırılma Noktası

Yezîd b. Muâviye'nin vefatından sonra yerine geçen oğlu II. Muâviye kısa süren halifeliği sırasında önemli bir icraatı olmadan vefat etmiştir. II. Muâviye'nin ölümünden sonra kimin halife olacağı ile ilgili anlaşmazlıklar, bölgeler arası rekabet ve tabii ki kabilecilik gibi sebeplerle Müslümanlar iç savaşa sürüklenmişlerdir. Hicaz bölgesinde hakimiyetini sürdüren Abdullah b. Zübeyr Ehl-i Beyt'in ve Irak bölgesinin desteğiyle halifeliğini ilân etmiştir. Abdullah b. Zübeyr Şam bölgesinde yaşayan Adnânî Kays kabilesinin de desteğini almıştır. Emevîlerin Mervânî kolundan Mervân b. el-Hakem bile Abdullah b. Zübeyr'e katılmayı düşünürken Basra eski valisi Ubeydullah b. Ziyâd'ın teklifiyle halifelğe aday olmuştur. Yezîd'in dayıları olan Kelb kabilesinin desteğiyle de halifenin belirlenmesi için yapılan Câbiye toplantısında hicrî 64 (M.684) yılında Emevî Devletinin başına Mervân b. el-Hakem geçmiştir. Câbiye Toplantısında Yezîd'in dayısı olan Kahtânî-Kelb kabilesine mensup Filistin ve Ürdün valisi Hassân b. Mâlik (ö. 70/690), Yezîd'in oğlu Hâlid'in halife olmasını istiyordu. Bunun yanı sıra Adnânî- Kays kabilesinin reisi Dahhâk b. Kays ise Mekke'de halifeliğini ilan eden Abdullah b. Zübeyr'e katılmayı uygun buluyordu. (Yiğit, 2017: 57) Aslında Kelbîler'in bu toplantıda Mervân'ı mı yoksa II. Muâviye'nin kardeşi Hâlid b. Yezîd'i mi destekleyecekleri konusunda tereddütleri vardı. Fakat Hâlid'in yaşının küçük olması ve Abdullah b. Zübeyr ile mücadele edemeyeceği düşüncesi onları Mervân'a destek olmaya sevketmiştir. Kelbîler Mervân'dan sonra Hâlid'in halife olması şartıyla ona destek verdiler. Câbiye'de yapılan toplantıda Yemenî/Kahtânî kabilelerin Mervân b. el-Hakem'i desteklemesi, Mudarî/Adnanî kabilelerin ise Abdullah b. Zübeyr'i desteklemeleriyle kabile mücadelesinin fitili ateşlenmiş olundu. Bu iki büyük kabile arasında var olan mücadele devletin yıkılışına kadar devam etmiştir. Halifelerden bazılarının iki taraftan birini açık açık desteklemeleri de bu mücadelenin şiddetlenmesine sebep olmuştur. (Mes'ûdî, 2020: 298-299; Yiğit, 2017: 135-136)

Şam valisi Dahhâk b. Kays yeni halifeye biat ya da Abdullah b. Zübeyr'e biat etme konusunda kararsız kalmıştı. Daha sonra Abdullah b. Zübeyr'e biat etmeye karar vermiştir. (Lammens, 1978: 554-555; Demircan, 2018: 66-67) Mercirâhit Savaşında Abdullah b. Zübeyr için savaşanların hepsi Kaysî olan Süleym, Havâzin ve Gatafan kabileleriydi. Dahhâk b. Kays birlikleriyle Mercirâhit denilen yerde karargâh kurmuştur. Kendisine verilen destekten sonra halife Mervân b. el-Hakem Kelbîler, Sekasekîler, Sekûnîler, Gassanîler, Tenûh ve Tayy kabilelerinden oluşan ordusuyla Dahhâk b. Kays'ın üzerine yürümüştür. Mervân'ın ordusunda Kaysîlerden de kimseler yer almıştır. (Wellhausen, 1963: 85-86) Dahhâk b. Kays'ı ikna edemeyen yeni halife Mervân b. el-Hakem, birlikleriyle saldırmıştır. Tarihte İkinci Cemel Olayı ya da İkinci Sıffin (Hitti, 1989: 305) olarak da isimlendirilen Mercirâhit Savaşı gerçekleşmiştir. İki taraf arasında 20 gün süren kanlı bir savaş olmuştur. Dahhâk b. Kays'ın birliklerinin 60.000, Mervân b. el-Hakem'in

birliklerinin ise 10.000 kişi olduğu kaydedilmektedir. Taberî Mervân'ın askerlerinin sayısını 6000 olarak belirtmekte ama Dahhâk'ın askerlerinin sayısı hakkında bir rakam telaffuz etmemektedir. (Taberî, 2021: 575) Mes'ûdî ise Dahhâk b. Kays'ın ordusunun Kays kabilesi ve Mudar kabilelerinden oluşan 30.000 kişi olduğunu; Mervân'ın ordusunun Yemen kabileleri ve özellikle Kelb kabilesinden 13.000 kişi olduğunu söylemektedir. (Mes'ûdî, 2020: 299) Bu verilen rakamlardan anlaşılan Dahhâk b. Kays'ın ordusu ile Mervân b. el-Hakem'in ordusu arasında sayısal olarak farkın çok olduğudur. Sayısal çoğunluğa sahip olmasına rağmen Dahhâk b. Kays'ın yenilmesi de düşündürücü bir durumdur. Mervân b. el-Hakem Basra eski valisi Ubeydullah b. Ziyâd'ın verdiği taktikle hile yaparak Dahhâk b. Kays'ın birlikleri arasında bulunan Kays kabilesinin atlı birliklerini bertaraf ederek savaşı kazanmıştır. (Halife b. Hayyât, 2019: 222; Yiğit, 1995: 91) Mercirâhit Savaşında Dahhâk b. Kays öldürülmüş, Emevî saltanatının devamı sağlanmıştır. Ama bu savaş Emevî Devletinin yıkılış sebepleri arasında sayılan Kelbî-Kaysî ya da Kahtânî-Adnanî kabile mücadelesinin ilk halkası olarak tarihe geçmiştir. (Yiğit, 2017: 59; Apak, 2015: 126) Muâviye'nin Suriye'de kurduğu Kaysî-Yemenî Arap ittifakı bozulmuş, Emevî halifelerinin bu kabilelerden birinin desteğini alarak iktidara gelmesi ve iktidara gelmesini sağlayan tarafı desteklemesiyle bu mücadele körüklenmiştir.

Valilerin bu savaşta kimi desteklediğine baktığımızda Kinnesrîn valisi Züfer b. el-Hâris el-Kilâbî (**Kaysî-Adnânî**), Humus valisi Nu'mân b. Beşîr el-Ensârî (**Hazrec-Kahtânî**), Medine valisi Ubeyde b. Zübeyr (**Kureys-Adnânî**), Mısır valisi Abdurrahman b. Cahdem el-Fihri (**Kureys-Adnânî**), Filistin'i ele geçiren vali Nâtil b. Kays el-Cüzâmî (**Cüzâm-Kahtânî**) ve Şam'da bulunan Kaysîlerin lideri Dahhâk b. Kays Abdullah b. Zübeyr'e biat etmiştir. Filistin ve Ürdün genel valisi Hassân b. Mâlik b. Bahdel el-Kelbî (**Kelb-Kahtânî**) ve Basra eski valisi Ubeydullah b. Ziyâd (**Ümeyyeoğulları-Adnânî**), Ümeyyeoğulları ve Yemenliler Mervân b. el-Hakem'i desteklemişlerdir. (Taberî, 2021: 565-567)

Dahhâk b. Kays liderliğinde Abdullah b. Zübeyr'i destekleyenler içerisinde Kahtânî olan valiler ve kabileler olmakla birlikte Dahhâk'ın ordusunun çoğunluğunun Adnanî-Mudar kabilelerinden oluştuğunu görmekteyiz. Kabileler arasında ya da onlara bağlı alt kolları arasında farklı tarafları destekleyenler olmuştur. Mervân b. el-Hakem'in ordusunun çoğunluğunu da Ümeyyeoğulları ve Yemenli Kelb kabilesinden müteşekkildi.

Mervân b. el-Hakem'in halife olmasıyla eskiden beri Emevîler'i destekleyen Kuzeyli-Güneyli Araplar ya da Kaysîler-Kelbîler diye adlandırılan kabileler arasındaki denge bozulmuştu. (Aycan ve Sarıçam, 2002: 39) Çünkü Mercirâhid Savaşında Güney'den göç edip gelen Güney Arapları (Yemenîler), Kuzey Araplarını (Kaysîler-Mudarîler) bozguna uğratmış ve yıllardır kalplerde bastırılan kabile asabiyeti tekrar gün yüzüne çıkmıştı. (İbnü'l-Esir, 1991: 142-143; Aycan ve Sarıçam, 2002: 39-40; Seyithanoğlu, 1992: 337) Güneyli-Kuzeyli ya da Yemenî-Kaysî şeklinde isimlendirilen eski Arap kabileciliği yeniden hortlamıştı. Bu savaşla Emevî Devletinin Kaysîlere karşı takındığı tutum sonraki yıllarda Kaysî-Yemenî kabilelerin çekişmelerini arttırmıştır. (Demircan, 2018: 67)

Kuzey Arabistan'ın önemli kabilelerinden Kays kabilesi, Muâviye zamanından beri Güney Arabistanlı Kelb kabilesine fazla önem verilmesinden rahatsız olmuştu. Abdullah b. Zübeyr devlete isyan edince Kays kabilesi de Kelb kabilesine mensup Kinnesrin valisini kovmuş ve II. Muâviye'nin ölümünden sonra Abdullah b. Zübeyr'i halife olarak tanımışlardı. Mervân savaşındaki bu galibiyetle hakimiyeti yeniden kurmuş olmasına rağmen Kays ve Kelb kabileleri arasındaki mücadelenin alevlenmesine engel olamamıştır. (Brockelmann, 1992: 63)

Emevî Devletinin yıkılışında etkili olan sebepler arasında İslam coğrafyasının çeşitli bölgelerinde Arap kabileleri arasında ortaya çıkan kabile asabiyeti ruhunun tekrar ortaya çıkması da sayılmaktadır. Mercirâhit Savaşı da kabile taassubunun gün yüzüne çıktığının göstergelerindendir. Yemenî kabileler ile Mudarî kabilelerin çekişmesi bu savaşta Kelbîler ve Kaysîlerin karşı karşıya gelmesiyle kendini göstermiştir. Ümeyyeoğullarının tarafını tutan Kelbîler, İbn Zübeyr'i destekleyen Kaysîleri mağlup etmiştir. Bu olaydan sonra Emevî Devleti topraklarında Horasan'dan Endülüs'e kadar kabile asabiyeti alevlenmiş, Irak ve Horasan'da Kuzey Araplarından Temîm kabilesi ile Güney Araplarından Ezd kabilesi arasında çekişmeler baş göstermiştir. (Akçeten, 2001: 60) Buna benzer durumlar devletin otoritesine zarar vermiş, halifeler bu duruma müdahale etmek zorunda kalmışlardır. Şayet halife güçlü ise iki taraf arasındaki dengeyi koruyabilmiştir.

Kuzey ve Güney Arapları arasında var olan düşük seviyedeki anlaşmazlıklar Muâviye ile beraber büyümüş, Yezîd'in ölümünden sonra olduğu gibi idarenin zayıf olduğu zamanlarda bu mücadele güçlenmiştir. Kuzey Araplarından olan Kaysîlerin Abdullah b. Zübeyr'i desteklemeleri ve Güney Araplarından olan Kelbîlerin desteği ile Emevîlerin yönetimi tekrar ele geçirdiği Mercirâhit Savaşından sonra Emevîler iktidar olarak tüm halka yönelik olması gereken tarafsızlıklarını yitirmişlerdir. Daha sonra gelen halifeler bu iki kabileden birini tutmuşlar ve böylece halifelik kurumu toplumun gözünde değerini yitirmiştir. (Lewis, 2019: 50-58)

Hamdî Şâhin, iki kabile bloğunu Mercirâhit'ta gerçekleşen savaşa götüren kutuplaşmanın Emevîlerin müdahalesiyle oluşmadığını, bu kutuplaşmanın özel toplumsal ve kabilevî sebeplerle oluştuğunu söylemektedir. Yemenlilerin halife seçtiği Mervân b. el-Hakem ile Yemenliler arasında çıkar ortaklığı olduğunu, Mervân b. el-Hakem'in Kelbî-Kaysî çekişmesinden memnun olmadığını, savaşta kabile bölünmelerinin çok keskin olmadığını, Abdullah b. Zübeyr'i destekleyen ve Dahhâk b. Kays el-Fihri'nin ordusunda savaşan Yemenlilerin de bulunduğunu söylemektedir. Şürahbîl b. Zilkilâ' el-Himyerî gibi komutanları örnek vermektedir. (Taberî, 2021: 572, 636; Şâhin, 2019: 410) Ama tabi ki Yemenlilerin çoğunluğu ve özellikle Kelb kabilesi Mervân b. el-Hakem'i yani Emevîleri desteklemiştir.

Babası Mervân'ın yerine halifelığe gelen Abdülmelik b. Mervân siyasi birliğin yeniden sağlanması adına bir politika takip ederken Mercirâhit Savaşı ile araları iyice açılan Kaysî ve Yemenî kabilelerin aralarındaki çekişmeyi en aza indirme adına denge politikası takip etmiştir. Emevî Devletinin Yezîd'den sonra tekrar canlanmasına destek olan Yemenî kabilelere daha yakın davranarak onların Şam bölgesindeki gücünü lehine kullanmıştır. Suriye bölgesinde Yemenîlerin desteklenmesinden rahatsız olan Kaysîler Züfer b. Hâris liderliğinden isyana teşebbüs etmişler ama halifenin güçlü yönetimi karşısında başarılı olamamışlardır. Öte yandan halife Abdülmelik b. Mervân takip ettiği denge politikası gereği Irak bölgesinde yönetimi Kaysî kabilelerden Sakîf'e mensup Haccâc b. Yûsuf'a vermiştir. (Apak, 2015: 131-132) Abdülmelik b. Mervân, Kays Kabilesinden Vellâde adlı bir kadınla evlenerek, babası Mervân b. el-Hakem'in iktidarının ilk zamanlarında Mercirâhit Savaşında yenilgiye uğrayan Kaysîler ile ilişkileri onarmaya çalışmıştır. (Demircan, 2011: 245-246)

Mercirâhit Savaşında ağır bir yenilgi yaşayan Kaysîler kaybettiklerinin intikamını almak için hiç zaman kaybetmemişlerdir. Yanlarına Âmir, Süleym, Gani ve Bâhile kabilelerini de almışlardır. Kelbîler ise Kudâalılar ile beraber hareket etmişlerdir. (Wellhausen, 1963: 95) Kaysîleri destekleyen kabilelere baktığımızda Kays Aylân'a mensup olduklarını yani Adnanî olduklarını görmekteyiz. Kelbîler ve Kudâalılar ise Yemenî yani Kahtânî'dir.

Abdûlmelik b. Mervân'ın halifelîği zamanında Hz. Hüseyin'in (ra) intikamını almak için ayaklanan Muhtâr es-Sekafî, İbrahim b. Eşter'in komuta ettiğı ordusu Hâzir Nehri kıyısında Ubeydullah b. Ziyâd komutasındaki orduyla savaşımıştır. İbrahim b. Eşter halifenin ordusunu yenilgiye uğratmıştır. Konunun bizim başlığımızla ilgili kısmı şudur. Halife Abdûlmelik b. Mervân'ın ordusunda yer alan Kays kabilesine mensup Umeyr b. el-Hubâb ve Furât b. Sâlim düşman ordusunun komutanı İbrahim b. Eşter'in yanına gelerek şöyle söylemişlerdir: *“Benim mensup olduğum Kays kabilesi, öyle bir kabile ki yarın şu iki dağ gibi ordu savaşa başlayınca Şam ordularının sol cenahında yer alan bizi kafana takma! Çünkü biz Şam ordusunu zayıflatmak için yeniliriz. Bizler Kays kabilesi olarak gördüğümüz kötü muameleden dolayı Mervân oğullarının üstün gelmelerinden hoşlanmıyoruz. Sana daha çok meylediyoruz.”* dedi. İbrahim b. Eşter *“Dediğiniz gibi olsun”* dedi. Umeyr b. el-Hubâb ve Furât b. Sâlim kendi ordugâhlarına döndüler. İki ordu karşı karşıya geldiklerinde İbrahim b. Eşter, Umeyr ve Furât'ın hile yaptıklarını düşünerek onlara inanmadı. Umeyr b. el-Hubâb Kays kabilesini savaşta idare ederken *“Mercirâhit'e intikama yürüyün gerillalar! Sancaklarını indirin, onları hezimete uğratin!”* diye bağırdı. Böylece Şam halkı yenilgiye uğramış oldu. (Dîneverî, 2017: 359-361) Bu rivayette Kays kabilesinin Mercirâhit Savaşında uğradıkları hezimeti unutmadıklarını, buldukları her fırsatta bu hezimetin intikamını almak için çaba gösterdiklerini görmekteyiz.

Mercirâhit savaşının Kahtânî ve Adnânî çekişmesini yeniden körüklediğini ve iki kabile arasındaki çekişmelerin yeniden gün yüzüne çıkmasına ve hatta giderek şiddetlenmesi neden olduğunu gördük. Bu çekişmeler daha sonra gelen halifeler döneminde de devam etmiş ve nihayet Emevîlerin yıkılışında rol oynamıştır.

3.4. Haccâc b. Yusuf es-Sekafî İle Kaysîlerin Güçlenmesi

Emevî Devletinin ilk zamanlarında Irak gibi sorunlu bölgelere Sakîf kabilesine mensup valiler atanmıştır. Muğire b. Şu'be, Ziyâd b. Ebih, Ubeydullah b. Ziyâd, Haccâc b. Yusuf es-Sekâfî bu valilerdendir. Büyük eyaletlere vali ataması yapılırken kabile rekabeti göz önüne alınmıştır. Bir vali Kaysîlerden ise ondan sonra gelen vali Kelbîlerden seçilmiştir. Bu şekilde babililer arasındaki denge gözetilmeye çalışılmıştır. (Demircan, 2018: 125-126)

Haccâc b. Yûsuf es-Sekafî, Adnânî Sakîf Kabilesinin Ahlaf koluna mensuptur. Sakîf kabilesi ile Ümeyyeoğulları arasında kökü eskilere dayanan dostluk ilişkileri mevcuttur. II. Muâviye'nin vefatında sonra yeni halifenin belirlenmesi için Câbiye'de yapılan toplantıda Ubeydullah b. Ziyâd liderliğinde Sakîf kabilesi Mervân b. el-Hakem'i desteklemiş ve halife olmasına katkı sunmuşlardır. Halife Mervân b. el-Hakem, Haccâc b. Yûsuf ve babası Yûsuf b. Hakem'e Mısır ve Hicaz'ı kontrol altına almak için gönderilen orduda görev vermiştir. Mervân b. el-Hakem'in ölümünden sonra yerine gelen halife Abdûlmelik b. Mervân, Haccâc b. Yûsuf'a Abdullah b. Zübeyr'i ortadan kaldırmak için gönderilen ordunun komutanlığını vermiştir. Kâbe'yi mancınıklarla vurarak ve Mekke'yi kuşatarak dokuz yıl Emevî Devletini uğraştıran Abdullah b. Zübeyr'in isyanını ortadan kaldırmıştır. (Çelik, 2003: 23) Bu başarısı ona ilk önce Hicâz, Yemen ve Yemâme valiliğini getirmiş, daha sonra Emevî Devletinde isyanların merkezi durumuna gelen Irak valiliğine getirilmiştir. Haccâc Irak bölgesinde yaşayan muhalif Haricilere ve Hz. Ali (ra) taraftarlarına karşı çok sert bir politika takip etmiştir. Bu sert yönetimden kaçan muhalifler Hicâz valisi Ömer b. Abdûlaziz'e sığınmışlardır. Bu durum Ömer b. Abdûlaziz'in valilikten azline sebep olmuştur. (Aksu, 2020: 160-162) 25 yılı aşkın bir zamanda Emevî saltanatı için çalışan Haccâc b.

Yûsuf, uyguladığı sert politikalar sebebiyle “Zalim” lakabıyla anılmaktadır. (Lammens, 1987: 18-20; Aycan, 1996: 427)

Abdülmelik b. Mervân siyasi birliğin yeniden sağlanması adına bir politika takip ederken Mercirâhit Savaşı ile araları iyice açılan Kaysî ve Yemenî kabilelerin aralarındaki çekişmeyi en aza indirme adına denge politikası takip etmiştir. Halife Abdülmelik b. Mervân takip ettiği denge politikası gereği Irak bölgesinde yönetimi Kaysî kabilelerden Sakîf'e mensup Haccâc b. Yûsuf'a vermiştir. (Apak, 2015: 131-132)

Üç halife döneminde de görev yapan Haccâc b. Yûsuf Abdülmelik b. Mervân'ın oğlu ile kızını evlendirmiştir. Yezîd b. Abdülmelik ile de kız kardeşini evlendiren Haccâc b. Yûsuf halifeler ile akrabalık bağı kurmuştur. (Halil, 1985: 101) Kurulan bu akrabalık bağları ihlifeler üzerinde etkili olmuş, Yezîd b. Abdülmelik Adnânîlere mensup Kaysîlere atamalarda daha çok yer vermiştir.

Haccâc, “*Sert idareli bir hükümetin pek az kişiye zararı dokunur. Fakat zayıf bir hükümetin zararı herkesedir.*” sözüyle yönetim anlayışını özetlemiştir. Abdülmelik b. Mervân ve Velîd b. Abdülmelik dönemleri incelenirken en çok dikkat çeken kişi şüphesiz Haccâc b. Yûsuf'tur. Yirmi yıl aşkın sürdürdüğü valilik görevinde Emevî Devleti için sorunların merkezi olan Irak bölgesini düzene koymuştur. Büyük fetihlerin yapılmasının önünü açmış, Kûfe ve Basra şehirlerinin ilim merkezi olmasına katkı sunmuş, Vâsıt şehrini kurmuştur. Valiliği sırasında sert tedbirler alması, idarede asla müsamaha göstermemesi gibi sebeplerle zalim olarak anılmıştır. Yirmi yılı aşkın süre İslam coğrafyasının doğusunu yöneten Haccâc b. Yûsuf'un öldüğünde bir Kur'an-ı Kerim, silahları, bir binek, bir eyer, vakfedilmiş 100 zırh ve birkaç yüz dirhemden başka miras bırakmamasını tarihçiler onun dürüstlüğüne yorumlamıştır. (İbn Kesîr, 1994: 230; Seyithanoğlu, 1992: 353-354; Kazancı, 1992: 118-127)

Philip Hitti'ye göre, Haccâc b. Yûsuf hakkında yazılanların çoğu Abbâsî iktidarı zamanında yazıldığı için onu kana susamış bir zalim olarak göstermişlerdir. Aslında Haccâc'ın aldığı sert önlemler Emevî Devletini uğraştıran ve isyanların merkezi olan Irak bölgesinde boşa gitmemiş ve bu bölgeye düzen getirmiştir. (Hitti, 1989: 328) Julius Wellhausen da Haccâc b. Yûsuf'a atfedilen kötü işlerin ve öldürdüğü insanların sayısının uydurma ve abartı olduğunu, bu haberlerin Haccâc'ın ölümünden sonra da ona karşı düşmanlarının devam eden nefretinin sonucu olarak değerlendirmiştir. Yine Haccâc'ın Basra'da Zâviye Savaşından sonra büyük bir kalabalığı öldürdüğü haberini asılsız olarak kabul etmektedir. Kremer ve Vloten'i bu asılsız haberlere inanmalarından dolayı da eleştirmektedir. Wellhausen, Haccâc'ın tam tersine Basra'da İbnü'l-Eş'as ile olan mücadelesinden sonra savaşı hemen bırakanlar için genel af ilan ettiğini, Suriye askerlerinin işgal edilen şehirlerde taşkınlıkta bulunmalarının önüne geçtiğini, ancak buna rağmen genel affı kabul etmeyip savaşmaya devam edenleri öldürdüğünü belirtir. (Wellhausen, 1963: 120-121)

İslam Ansiklopedisinde Haccâc b. Yûsuf maddesini yazan H. Lammens ise onun sadece devrimci bir adam olmayıp aynı zamanda yaratıcı bir devlet adamı olduğuna inanmaktadır. Yine Haccâc b. Yûsuf'un samimi bir Müslüman olduğunu belirtirken ona atfedilen zalimlik sıfatının ve Haccâc öldüğünde 50.000 erkek ve 30.000 kadının zindanda olduğu ile 120.000 veya 130.000 kişiyi öldürdüğü iddialarının, Haccâc b. Yûsuf'a karşı uydurulmuş bir yalan ve bir ithamdan ibaret olduğunu ifade etmektedir. (Lammens, 1987: 18-20)

Haccâc b. Yusuf'a yüklenen sıfatlar aslında onun bağlı olduğu yöneticilere karşı duyulan öfkenin sonucudur. Wellhausen bu konuda şunları söylemektedir: “*O, yaşadığı devrin insanlarından daha az batıl itikatlı ve daha az gelenek düşkünü olmakla beraber hiç de dinsiz ve*

hiç şüphesiz münafık değildi; yaşarken ve ölürken vicdanı müsterihtti. Fakat onun Mekke'deki ihtilâf yuvasını çekinmeden sökmesi, Kûfe ve Basra tahrikçilerinin dindarlığını mazeret addetmemiş olması Hicaz ve Irak efkâr-ı umumîyesinde onun zulmünün bir delili olarak kabul edildi. Ona izâfe edilen diğer kötü işler ve cinayetler uydurma ve düşmanlarının onun ölümünden sonra da devam eden kinlerinin sakat ceninleridir.” (Wellhausen, 1963: 120)

Haccâc b. Yusuf için görüş belirtirken ona nereden baktığımız önemlidir. Onu vali olarak atayan halifelerin gözünden bakınca sorunların merkezi olan Irak bölgesini düzene koyan, başarılı ve sadık bir devlet adamıdır. Emevîlere muhalif olan grupların gözünden ise Haccâc b. Yusuf Irak bölgesinde uyguladığı sert yönetimle, devlete muhalif olanlara göz açtırmamasıyla acımasız, zalim ve kötü biridir. Biz de Haccâc b. Yusuf'a yapılan eleştirilerin taraflı olduğu kanaatindeyiz. Hem Şîî hem de Sünnî gruplar Haccâc hakkında olumsuz düşüncelere sahiptirler. Emevî döneminin tüm olumsuzlukları ona yüklenmiş, adeta günah keçisi seçilmiştir. (Yılmaz, 2015: 8)

Haccâc b. Yusuf es-Sekafî'nin valilik yaptığı süre zarfında ve valilik yaptığı bölgelerde Adnânî kabilesinin Kahtânîler'e göre hatırı sayılır bir düzeyde yönetimde söz hakkına sahip olduğunu söylemek mümkündür.

3.5. Abdülmelik b. Mervân Döneminde Mühellebî Ailesi İle Kahtânîlerin Güçlenmeye Başlaması

Abdülmelik b. Mervân Emevî Devletinin siyasi birliğini yeniden inşa ederken, babası Mervân döneminden kalan kabile öfkelerine tavizsiz yaklaşımı ve izlediği denge politikası sebebiyle onun döneminde kabile anlaşmazlıklarının zayıfladığı görülmektedir. Mercirâhit'ta Emevî Devletine karşı savaşan Kaysîlere intikam alma duygusuyla yaklaşmamıştır. Hatta oğlu Mesleme b. Abdülmelik'i Kaysî muhalif liderlerden Züfer b. Hâris el-Kilâbî'nin kızı Rebâb (Rehâb) ile evlendirmiş ve o kabileyle akrabalık bağı kurmuştur. Abdülmelik, kendinden sonra halife olacak oğulları Velîd ve Süleyman'ın annesi, Kaysî Abs b. Bağîd kabilesinden Vilâde (Vellâde) ile evlenmiştir. (İbnü'l-Esir, 1991: 308, 466; Şâhîn, 2019: 411-412)

Emevîler Abdullah b. Zübeyr'i destekleyen Kaysîlere karşı Suriyeli Kelb kabilesinin desteğini arkalarına almışlarsa da onlara destek veren bu kabilelerin çoğu aslında Kaysî kabilelerdir. Bu sebeple halifeler kendilerini kabileler arasındaki dengeyi kurmaya mecbur hissetmişlerdir. Abdülmelik b. Mervân da bu durumun önemini çok iyi kavrayan halifelerdendir. Kabileler üstü bir politika takip etmeye çalışmıştır. Başkent Şam'da bulunan sarayında hem Kaysî hem de Kelbî kabilelere mensup nüfuzlu kişileri yanında bulundurmıştır. (Wellhausen, 1963: 99-100; Erkoçoğlu, 2011: 202)

Abdülmelik b. Mervân 71/690 yılında Mu'sab b. Zübeyr'in öldürülmesinden sonra Kûfe'ye girdiğinde halk ona biat etmek için kabile kabile gelmiştir. Kudâa, Mezhic, Hemdân, Cu'fî, Kinde ve Bekr b. Vâil kabileleri art arda biat etmişlerdir. Arap kabileleri arasındaki rekabeti çok iyi bilen Abdülmelik b. Mervân, Kudâa kabilesi biat ederken onlara, "*Az olmanıza rağmen Mudar'dan nasıl korundunuz?*" sorusunu yönelterek Yemenliler ile Mudarlılar arasındaki eski kabile mücadelelerine işaret etmekteydi. Mezhic kabilesi geldiğinde "*Ben Kûfe'de bunlarla birlikte olduğum sürece herhangi bir kimseye bir şey olacağını sanmıyorum*" (İbnü'l-Esir, 1991: 298) demiştir. Halife bu sözleriyle de Kûfe'de Yemen kabilelerinin diğer Araplara hâkim oluşuna dikkat çekmiştir.

Abdülmelik b. Mervân'ın halifeliği içinde bu iki rakip kabile arasında dengeli bir politika takip edildiği görülmektedir. Bunun kanıtı olarak da eyaletlere atanan valiler gösterilebilir.

Aşağıdaki tabloda onun döneminde atanan valiler arasında hem Adnânî hem de Kahtânî valilerin olduğu görülmektedir.

BÖLGE	ATANAN KİŞİ	ALT KABİLE	KABİLE
Mısır Valisi	Abdülaziz b. Mervân	Ümeyyeoğulları	Adnânî
Irak Valisi	Bişr b. Mervân	Ümeyyeoğulları	Adnanî
	Haccâc b. Yusuf es-Sekafî	Sakîf Kabilesi	Adnanî
Horasan Valisi	Mühelleb b. Ebî Sufre el-Ezdî	Ezd Kabilesi	Kahtânî
	Kuteybe b. Müslim b. Amr el-Bâhilî	KaysAylân/Bâhile Kabilesi	Adnanî
	Ümeyye b. Abdullah b. Hâlid b. Useyd	Kureyş Kabilesi	Adnanî
	Yezîd b. Mühelleb	Ezd Kabilesi	Kahtânî
Kuzey Afrika Valisi	Hassân b. Nu'mân el-Gassânî	Ezd kabilesi Gassân kolu	Kahtânî
	Mûsâ b. Nusayr	Lahm Kabilesi mevlası	Kahtânî
	Züheyr b. Kays el-Belevî	Kudâa Kabilesi Belî kolu	Kahtânî
Cezîre Valisi	Muhammed b. Mervân b. el-Hakem	Ümeyyeoğulları	Adnanî

Abdûlmelik b. Mervân'ın atadığı valilere baktığımızda kabileler arası bir ayırım yaptığını iddia edemeyiz. Halifenin devletin kuruluşundan beri Emevîlerin yanında olan, Câbiye'deki toplantıda halifelüğün ailenin Mervânîler kolunda kalmasını sağlayan, Suriye ordusunun bel kemiği olan, Hâricî isyanların bastırılmasında ön saflarda savaşan Yemenli kabileler özellikle Kelb kabilesi aleyhine bir ayırım yapması söz konusu değildir. Mısır valisi olan halifenin kardeşi Abdülaziz b. Mervân Emevî ailesinden olmasına rağmen annesi Kelb kabilesinden Leylâ bint Zebbân'dır. (Erkoçoğlu, 2011: 358; Yiğit, 1968: 192) Dolayısıyla her ne kadar Abdûlmelik b. Mervân Kahtânî olsa da Adnânî olan diğer kabileleri gözden çıkarmamış, onlarla bir denge kurmaya çalışmıştır.

Bu başlık altında ele aldığımız Mühellebî ailesi aslında sadece Abdûlmelik b. Mervân döneminde ön plana çıkmış değillerdi. Mühellebîler ondan sonra gelen halifeler ile birlikte toplamda altı halife ile birlikte çalışan bir ailedir. Söz konusu aile Abdûlmelik b. Mervân ve sonrasında gelen halifeler tarafından valilik başta olmak üzere çeşitli görevlere getirilmişlerdir. Mühellebîlerin iktidarda güçlenmesi ve daha sonra bizzat iktidar eliyle yok edilmesine dair olaylar birden çok halife döneminde meydana gelmiştir. Biz farklı halifelere ait dönemlerde ortaya çıkan bu olayları, konunun bütünlüğünü sağlamak ve bağlantıları koparmamak adına bu başlık altında ele almayı tercih ettik. Bundan dolayı bazen farklı halifeler döneminde meydana gelen olayları da burada zikretmek durumunda kaldık.

Kahtânî Ezd kabilesinin Atîk koluna mensup olan Mühelleb ailesi, Emevîler ve Abbasîler zamanında valilik, komutanlık gibi önemli görevler yapmışlardır. Ailenin babası Ebû Sufre'nin sahabe olduğu Hz. Muhammed (sav) zamanında heyetler yılında kabilesi ile gelip Müslüman olduğu, rivayet edilmektedir. Fakat Hz. Ebu Bekir zamanında kabilesi ile beraber Ridde Olaylarına katılıp, zekât vermek istemeyenlerden olduğu daha sonra halife Hz. Ebû Bekir'in gönderdiği

orduya yenilip, Hz. Ömer (ra) zamanında Basra'ya yerleşen Ezdliler arasında olduğu anlatılmaktadır. (İbn Sa'd, 2014: 100-101; Odabaşı, 1993: 5-6; Küçük, 1994: 230)

Ailenin lideri konumunda olan Mühelleb b. Ebû Sufre Hz. Ali (ra) taraftarıyken Muâviye tarafına geçmiş ve komutan olarak Sicistan ve Horasan gibi bölgelerinin fetihlerine katılmıştır. Yezîd b. Muâviye'nin ölümünden sonra Abdullah b. Zübeyr saflarına katılmış ve onun tarafından Horasan valiliğine atanmıştır. Emevî halifesi Abdülmelik b. Mervân Irak üzerine yürüyüp Mus'ab b. Zübeyr'i ortadan kaldırıncaya, Mühelleb b. Ebû Sufre halifeye biat etmiştir. Halife Abdülmelik b. Mervân, Basra'da ayaklanan Ezrakîlerle savaşmak için Mühelleb'e görev vermiştir. Irak genel valisi ve aynı zamanda Horasan valiliğine atanmıştır. (Aycan, 2006: 511-512)

Mühelleb b. Ebû Sufre vali olduktan sonra kabilecilik duygusuyla, mensup olduğu Ezd kabilesi ile Rebîa ittifakının güçlenmesi için, oğullarına ve kendi kabilesine mensup kişilere görev vermiştir. Bu durumu J. Wellhausen şöyle anlatmıştır: “*Mühelleb Horasan'da askerlik şöhretini hiç de fazlalaştırmış değildi. Mamafih onun Horasan'a gelişi yine de büyük ehemmiyeti haiz olmuştur. O vakte kadar emrinde Hevâric'e karşı savaşmış olan kabilesini beraberinde getirmişti. Ezdliler Horasan'da da Bekr ve Rebîa ile ittifak ettiler. Bu suretle Mudarlılar (Temîm ve Kays) hiç olmazsa vali nüfuz ve iktidarını terazinin diğer kefesine attığı müddetçe üstünlüklerini kaybetmiş oluyorlardı.*” (Wellhausen, 1963: 203) J. Wellhausen bu sözleriyle Mühelleb'in Horasan valiliği yaparken kabileler arasındaki dengeyi kurduğuna işaret etmektedir. Kahtânî-Ezd kabilesinin müttefiki olan Bekr ve Rebîa kabilelerinin Adnânî olması dikkat çekmektedir. Bazen kabile çıkarları söz konusu olduğunda ortak ataya sahip olunan kabile yerine, yaşanan bölgedeki farklı ataya sahip olan kabileyle de ittifak yapılabileceğini göstermektedir. Ezd- Bekr- Rebîa ittifakının karşısında Temîm-Kays (Mudarî) ittifakı vardır. Wellhausen Rebîa'nın Yemenî bir kabile olduğu için Yemenli Ezd kabilesi ile müttefik olduğunu söylemektedir. (Wellhausen, 1963: 99) Ama kaynaklarda Rebîa'nın Adnânî olduğu kesin bir şekilde aktarılmaktadır. (Aycan, 2007: 498-499) Dolayısıyla J. Wellhausen'ın bu ifadelerinin doğru olmadığını söyleyebiliriz. Rebîa ve Temîm kabileleri arasındaki rekabeti aynı zamanda Rebîa-Mudar rekabeti olarak ifade edebiliriz. Aynı bölgede yaşayan kabilelerin rekabet içinde olması ve siyasî çıkarlarının çatışması normaldir.

Babası Mühelleb b. Ebû Sufre'nin ölümünden sonra Horasan valiliğine getirilen Yezîd b. Mühelleb kız kardeşiyle evli olan Irak genel valisi Haccâc b. Yusuf'un ısrarıyla halife Abdülmelik b. Mervân tarafından görevinden azledilmiştir. Velîd b. Abdülmelik halife olduğu zaman yine Haccâc b. Yusuf'un ısrarıyla hapse atılmıştır. Dört yıl boyunca hapiste ağır işkencelere maruz kalmıştır. Dört yılın ardından hapisten kaçarak veliaht halife Süleyman b. Abdülmelik'in yanına sığınmıştır. Haccâc b. Yusuf ve halife Velîd b. Abdülmelik'in ard arda ölümüyle Yezîd b. Mühelleb rahatlamış ve yeni halife Süleyman b. Abdülmelik tarafından Irak genel valiliği ve Horasan valiliğine atanmıştır. Mühelleb ailesinin Abdülmelik b. Mervân'ın halifeliği döneminde başlayan Emevî Devletine hizmetleri Süleyman b. Abdülmelik döneminde de devam etmiştir.

Üç yıl kadar kısa süren halifeliği sonrasında halife Süleyman b. Abdülmelik vefat etmiştir. Onun yerine halife olan Ömer b. Abdülaziz tarafından Yezîd b. Mühelleb vergide usulsüzlük yaptığı için hapse atılmıştır. Bu sefer iki yıl süren tutukluluk döneminden sonra halife Ömer b. Abdülaziz ölüm döşeğindeyken veliaht halife Yezîd b. Abdülmelik tarafından öldürülme korkusuyla hapisten kaçmış ve Ezd- Rebîa desteğiyle Basra'yı ele geçirip isyan etmiştir. Halife Yezîd b. Abdülmelik kardeşi Mesleme b. Abdülmelik komutasında bir ordu göndererek bu isyanı bastırmıştır. (Yıldız, 1986, 413-415; Odabaşı, 2013: 522-523; Demircan, 2018: 89) Yezîd b. Abdülmelik, Yezîd b. Mühelleb'in çıkardığı isyanı bastırırken anne tarafından Kaysî olması ve

halifelğe Kayslı kabilelerin desteğiyle gelmesi sebebiyle intikam duygusuyla davranmıştır. Ama intikam hırsıyla gözden kaçırdığı bir konu vardı, o da Emevî Devletinin başkenti Şam'da devletin kuruluşundan beri yanlarında olan Kahtânî- Kelb kabilelerinin hâkim olduğu gerçeğidir.

Yezîd b. Mühelleb'in ölümünden sonra kardeşleri ve ailenin diğer üyeleri kaçmış ama Kandâbil'de halifenin adamları tarafından sıkıştırılmışlardır. Mufaddal b. Mühelleb ailenin kadınları ve çocuklarını düşman eline düşmelerindense öldürmeyi bile düşünmüştür. Ailenin tüm erkekleri ölümü göze alarak Şamlı askerlerle savaşmış fakat hepsi de öldürülmüştür. Tarihçiler Kerbelâ ve Mühelleb ailesinin yok edilmesi olaylarının benzer olduğunu düşünmüşlerdir. Bundan dolayı Mühelleb ailesinin başına gelenler Hz. Hüseyin (ra) ve ailesinin başına gelenlere benzetilmiştir. (Demiryürek, 1996: 108-109) Nasıl ki Kerbelâ Olayı Emevî Devletine isyan etmede sebep olarak yıllarca kullanılmış ve etkileri tarih boyunca devam etmişse aynı şekilde Mühelleb ailesinin başına gelenler de Yemenî olan kabileler arasında unutulmamış ve bu kabileler Emevîlerden intikam almak için fırsat kollamışlardır. Horasan merkezli Abbasî ihtilaline destek verme sebeplerini bu intikam duygularıyla açıklayabiliriz. Ayrıca tarihçiler, Abbasîler için Bermekî ailesi ne ise Emevîler için de Mühelleb ailesinin o olduğu konusunda görüş bildirmişlerdir. Mühelleb ve Bermekî aileleri arasında benzerlikler olduğunu vurgulamışlardır. İki ailenin de bağlı oldukları devlete uzun yıllar hizmet etmeleri ve sonlarının aynı olması gibi benzer özellikleri vardır. (Demiryürek, 1996: 120)

Mühellebî ailesi Hz. Ali (ra) döneminden itibaren İslam'a hizmetleri olan önemli bir ailedir. Emevî Devletine de kuruluşundan beri önemli hizmetlerde bulunmuş ve Basra'da devleti zorlayan Haricîler'in Ezrakî grubuna karşı uzun yıllar süren mücadele sonucu başarılı olmuşlardır. Devlete bu kadar önemli hizmetlerde bulunmuş güçlü bir ailenin yok edilmesinin etkileri uzun yıllar sürmüştür. Emevî Devletine büyük hizmetleri bulunan Mühelleb ailesinin kıyım diye tabir edebileceğimiz bir şekilde ortadan kaldırılması, Yemen-Kahtânî asıllı kabileler arasında huzursuzluk yaratmıştır. Ezd-Rebîa müttefikî kabilelerin Emevî Devletine bağlılığı kopmuş, Halife Yezîd b. Abdülmelik tarafından Irak genel valiliğine getirilen Adnânî/Kaysî Ömer b. Hübeyre'nin Yemen asıllı kabilelere kötü davranmasıyla da bu kopuş hızlanmıştır. Bölgede önceden de var olan Güney Arapları- Kahtânî-Yemenî kabileler ile Kuzey Arapları-Adnânî-Mudarî kabileler arasındaki düşmanlık artmıştır. Kahtânî-Yemenî olan Mühelleb ailesine yapılanları hazmedemeyen Yemenîler, Emevîlerden desteğini çekmiş, hatta Emevîlerin yıkılmasına yönelik her türlü oluşuma destek vermişlerdir. Mühelleb ailesi ve destekçileri Emevîlere duydukları öfke sebebiyle Horasan merkezli Abbasî ihtilalini desteklemişlerdir. Emevîlerin hakimiyetini sona erdirmek için ayaklanan Haşimoğullarına yardım ederken sloganları "Mühellebîlerin intikamını almak." olmuştur. (Wellhausen, 1963: 213; Odabaşı, 1993: 44-45; Aycan, 2006: 513-514)

Hugg Kennedy, Kays ve Yemen kabileleri arasındaki ihtilafın sebeplerinin Şam'da, Irak'ta ve Horasan'da birbirinden farklı olabileceğini düşünmektedir. Bu farklılıklarda halifelerin, valilerin yönetim anlayışının, bölgesel kabile ittifaklarının, halktan gelen şikayetlerin ve zamanla ortaya çıkan yeni sorunların etkili olabileceğini ifade etmektedir. (Kennedy, 2016: 133-141)

Ira M. Lapidus ise şunları söylemektedir: *"İkinci iç savaştan sonra kabile hizipleri daha somut siyasal ve ekonomik yönelişler geliştirdi. Yemenliler askerliği giderilmiş, sivil işlerle kaynaşmış ve ticarete dalmış şehir sakinleri veya köyde arazi sahipleri veya çiftçiler haline gelmiş Arapları temsil ediyorlardı. Bu Araplar ordu içinde Arap ve Arap olmayan halkların kaynaşmasını kabul ediyor ve İslam'a girenlerin çıkarlarına uymayı öncelikli tutuyorlardı. Sürekli yayılma savaşlarından Ziyâde barışı, Araplarla sonradan İslam'a girenler arasında malî eşitlik ve hilâfet*

gücünün ademi merkezileşmesini istiyorlardı. Saf Arap kimlikleri yerine İslamî kimlikleri vurgulamaya meylettiler. Aksine Kays aktif olarak orduya katılan ve fetihlerdeki gelirlerine, hükümet yönetimine ve vergi gelirlerine bağımlı olan Arapları temsil ediyordu. Merkezi bir siyasal iktidardan, askeri yayılmayı ve Arap imtiyazlarının yerleşik Araplar, sonradan Müslüman olanlar ve gayrimüslimlerin çıkarlarına karşı korunmasını istediler.” (Lapidus, 2005:110)

3.6. Süleyman b. Abdülmelik İle Kabilecilikte Zirve Dönemi

Süleyman b. Abdülmelik dönemi ve faaliyetleri diğer halifelere göre daha az anılan ve bununla birlikte yaptığı bazı icraatlar sebebiyle tarihçiler tarafından farklı şekillerde değerlendirilen bir halife olmuştur. Kaysî-Kelbî çekişmesi onun döneminde zirve yapmıştır. Ama bu iki kabile arasındaki rekabet onun halifelik döneminden çok önce başlamıştır. Özellikle kardeşi Velid b. Abdülmelik döneminde Kuteybe b. Müslim ve Haccâc b. Yusuf ile Mühelleb ailesi arasındaki bu çekişme sertleşmeye başlamıştır. Kendisinden önceki dönemlerin biriken sorunları Süleyman b. Abdülmelik döneminde zirve yapmıştır.

Süleyman b. Abdülmelik dönemi Emevî Devleti için duraklamanın başladığı dönem olarak değerlendirilir. Üç yıl kadar kısa bir halifelik dönemi olmasına rağmen bu dönem yapılanların etkisi uzun yıllar devleti uğraştırmıştır. Kuteybe b. Müslim gibi bir komutanın intikam duygusuyla öldürülmesi, Sind bölgesi fatihi olarak isim yapan Haccâc b. Yusuf’un yeğeni ve damadı olan Muhammed b. Kasım’ın işkenceyle öldürülmesi, Kuzey Afrika ve İspanya fatihi Musa b. Nusayr ve ailesine yapılan kötü muamele gibi olaylar bu dönemin kötü hatırlanmasında etkili olan olaylardandır. (Yiğit, 2010: 81)

Halife olan kardeşi Velid b. Abdülmelik tarafından yeğenleri lehine veliahtlıktan çekilmesinin istenmesi ve dönemin güçlü valileri Haccâc b. Yusuf ve Kuteybe b. Müslim tarafından bu düşüncenin desteklenmesi sebebiyle halife olduktan sonra Haccâc b. Yusuf’un ailesinden ve Kuteybe b. Müslim’den intikam alma duygusuyla elinden geleni yapmıştır. (Taberî, ? : 278, 281; İbnü'l-Esir, 1991: 17; İbn Kesîr, 1994: 270; Ongunyurt, 2001: 11-15)

Abdülmelik b. Mervân kendisinden sonra halifeliğe sırasıyla oğullarından Velid b. Abdülmelik ve Süleyman b. Abdülmelik’in geçmesini istemişti. Fakat Velid b. Abdülmelik kardeşi Süleyman yerine kendi oğullarını veliaht bırakmak niyetindeydi. Kelb kabilesinin desteği ile Süleyman b. Abdülmelik halife olmuştur. İstedikleri kişinin halife seçilmesine destek olan Kelbîler daha önceki halife Velid b. Abdülmelik döneminde mağdur edildikleri düşüncesiyle rakip oldukları Kaysîlerden intikam alma duygusuyla hareket etmişlerdir. (Demircan, 2018: 80-81)

Velid b. Abdülmelik’ten sonra halife olan kardeşi Süleyman b. Abdülmelik döneminde Yemenî- Mudarî ya da Kelbî-Kaysî veya Güneyli-Kuzeyli kabile mücadelesi çok net ve açık bir biçimde ortaya çıkmıştır. Bu kabilelerden biri iş başına geçen halifenin yanında yer alırken diğeri muhalefet olarak kalmış ve çeşitli baskılara uğramıştır. Yezid b. Mühelleb, Haccâc ile aralarındaki düşmanlıktan dolayı Velid b. Abdülmelik zamanında hapse atılmıştı. Hapisten kaçmanın bir yolunu bulan Yezid b. Mühelleb, Süleyman b. Abdülmelik’in yanına sığınarak ona halife olma konusunda destek olmuştur. Yemenîler Yezid b. Mühelleb’i destekledikleri için Süleyman b. Abdülmelik’in halife olmasında ona yardımcı olmuşlardır. Bu vesileyle Süleyman b. Abdülmelik de Yezid b. Mühelleb sayesinde Yemenîlerle yakın bir ilişki içine girmiştir. (Aycan ve Sarıçam, 2002: 68-70) Böylece yeni halife Yemenî-Ezd kabilesine mensup Yezid b. Mühelleb’in etkisiyle Yemenî kabileleri tutan bir politika takip etmiştir.

Süleyman b. Abdülmelik bu tutumuyla kabilecilik hareketini körüklemiştir. Onun bu icraatı Emevî Devletinin yıkılışına kadar devam eden kabile kavgalarını canlandırmıştır. Hatta Süleyman b. Abdülmelik dönemi Emevî Devleti içinde asabiyet hakimiyetinin milâdı olarak da görülür. Güney-Kuzey Arapları ya da Kahtânî-Adnanî ya da Yemenî-Mudarî ya da Kelbî-Kaysî mücadelesi tekrar canlanmış ve bu kabileler biri birinin alternatifi durumuna gelerek halifelerin icraatlarında söz sahibi olmuşlardır. (Apak, 2015: 188) Adnanî-Sakîf kabilesinden olan Haccâc b. Yusuf'u cezalandırıp, Kahtânî-Ezd kabilesine mensup Mühelleb ailesini öne çıkarmasıyla var olan kabile mücadelesi daha görünür bir hal almıştır. Yine Süleyman b. Abdülmelik'in veliahtlıktan vazgeçmesi için yapılan baskılara destek veren valilerden Kuteybe b. Müslim Temîm-Adnanî kabilesinden oluşan birlikler tarafından ortadan kaldırılmıştır. Bu cezalandırmaların başında Kahtânî-Yemenî kabilelere mensup Yezîd b. Mühelleb'in olması Adnanî-Kaysî kabilelerin öfkesine sebep olmuştur. (Yiğit, 2017: 86-87)

Süleyman b. Abdülmelik devleti yönetirken kardeşi Velîd'in tam aksi bir politika takip etmiştir. Süleyman kardeşi Velîd'in Haccâc b. Yusuf'a bu kadar yetki vermesinden rahatsız olmuş ve bunu daha veliahtken bile dile getirmişti. Süleyman, Yezîd b. Mühelleb'in Haccâc'ın zindanından kaçmasına açık açık yardım etmiş ve onu koruması altına almıştır. Haccâc Süleyman b. Abdülmelik'in halife olması halinde başına gelecekleri tahmin ettiği için Velîd b. Abdülmelik'i kendi oğlunu veliaht tayin etmesi konusunda desteklemiştir. Haccâc'ın bu tutumu Süleyman b. Abdülmelik'in ona olan düşmanlığını daha da arttırmıştır. Hatta Haccâc b. Yusuf'un Süleyman halife olmadan önce ölmek için dua etmeye başladığı ve bu duasının kabul edildiği rivayet edilmiştir. Süleyman halifelige gelince Haccâc'ın kurduğu ekibi tasfiye etmiş ve onun döneminde atanan valileri azletmiştir. Velîd döneminde atanan valileri azlederek Velîd'in izlediği politikanın aksi bir politika uygulamaya başlamıştır. Osman b. Hayyân el-Murrî ve Hâlid b. Abdullah el-Kasrî gibi valiler onun iktidara gelmesinden hemen sonra azledilmiştir. Haccâc tarafından kendisine bağlı Horasan vilayetine vali olarak atanan Kuteybe b. Müslim ise azledilmeyi beklemeden halifeye isyan etmiş ve mağlup olmuştur. Haccâc'ın en büyük düşmanı olan Yezîd b. Mühelleb onun makamına getirilmiştir. Ünlü şarkiyatçı Wellhausen Mühelleb'in Kahtânî Ezd kabilesine mensup olmasından dolayı Kays aleyhine birtakım icraatlar yaptığını fakat halife Süleyman b. Abdülmelik'in annesi Vellâde'nin Kaysî olması nedeniyle Kaysilere karşı açık bir düşmanlık göstermiş olmasının mümkün olmadığını iddia etmektedir. O, Arap dünyasında bu şekilde Kahtânî-Adnanî diye kabile ayrımının daha o zamanlarda başlangıç aşamasında olduğunu söylemektedir. (Wellhausen, 1963: 121- 123) Fakat kanaatimizce Süleyman b. Abdülmelik'in icraatları iki kabile arasındaki muhalefeti daha da derinleştirmiştir.

Süleyman b. Abdülmelik dönemi ile ilgili yapılan yorumların iki uç noktada olduğunu söylemek mümkündür. (Yüksel, 2016: 427-444) Kimi tarihçiler Süleyman b. Abdülmelik'in danışman olarak Ömer b. Abdülaziz ve Recâ b. Hayve'yi seçmesi, Ömer b. Abdülaziz'i veliaht bırakması, kendinden önceki dönemde yapılan birçok yanlış ve haksız uygulamaya son vermesi onun övülmesine vesile olacak icraatlardır. Fakat kimi tarihçiler ise onun kendisinden önceki dönemde görev yapan valileri azletmesi, Haccâc b. Yusuf'un ailesi, Kuteybe b. Müslim, Muhammed b. Yusuf, Musa b. Nusayr olaylarında yaptıklarının doğru olmadığı kanaatindedirler. Mücahit Yüksel valilerin azledilmesi ve ismi geçen kişilere yapılan muameleler konusunda yapılan eleştirilerin doğru olmadığı görüşündedir. Ona göre azledilen valiler, tebaalarına haksızlık etmekteydi ve onlarla ilgili çok sayıda şikâyet halifeye ulaşmıştı. Halife, tüm bu azilleri Ömer b. Abdülaziz'e danışarak yapmıştır. Haccâc b. Yusuf'un ailesi, Musa b. Nusayr, Kuteybe b. Müslim'e

yapılanlar ise kendisinin halife olmasını engellemeye çalışmalarından ötürü onlara duymuş olduğu kin ile açıklanabilse de tek sebep bu olmayıp, bu valilerin halifenin otoritesine karşı geldiğini söylemektedir. (Yüksel, 2016: 427-444) Ayrıca İbn'ül Esîr'de insanların Süleyman b. Abdülmelik'i yaptığı hayırlı işler vesilesiyle hayırla yâd ettiği kaydedilmiştir. (İbn'ül-Esir, 1991: 38)

3.7. Ömer b. Abdülaziz İle Dengelerin Tekrar Kurulması

Emevî Devletinin zirve dönemi olarak nitelendirilen Velîd b. Abdülmelik döneminden sonra halifelîğe gelen Süleyman b. Abdülmelik dönemi fetihlerin durduğu ve iç siyasetin karışık olduğu bir dönemdir. Söz konusu dönemde Mudarî-Yemenî çekişmeleri yeniden ortaya çıkmış ve isyanlar başgöstermiştir. Süleyman'ın veliaht olarak bıraktığı Ömer b. Abdülaziz dönemi ise özel bir yere sahiptir. “Beşinci Râşid Halife” olarak görülen Ömer b. Abdülaziz'in kişiliği ve yaptığı icraatlar toplumda destek görmüş onun döneminde oluşan olumlu hava devletin mevaliye karşı iyi davranmasıyla daha da pekişmiştir. (Akçeten, 2001: 34; Hatalmış, 2017: 342-346)

İlk dört halifeyi örnek alan yönetim anlayışı sebebiyle Hulefâ-yi Râşidîn'in beşincisi sayılan Ömer b. Abdülaziz, halka kötü davranan, zulmeden, adı yolsuzluğa karışan valileri kabilelerine bakmaksızın görevden almasıyla, onların yerine yine kabilesine bakmaksızın dürüst ve dindar kişileri vali olarak atamasıyla kendinden önceki uygulamaları yıkmıştır. İzlediği politikalar sayesinde Şiîler, Hâricîler, mevâlî ve Gayr-i Müslimler ile devleti barıştırmıştır. (Yiğit, 2007: 53-55; Zettersteen, 1964: 463; Cide, 2018: 69-71)

Ömer b. Abdülaziz'in herhangi bir kabileye sırtını dayamadan halife olması, Hz. Ömer'in (ra) akrabası olma özelliği, dindar kişiliği, şahsî özellikleri gibi sebeplerle toplumun her kesimi tarafından kabul görmesine sebep olmuştur. Kabileler üstü konumuyla halifelik yaptığı dönem Kaysî-Yemenî kabilelerinin çekişmesinin olmadığı bir dönemdir. Valilerden kabilecilik konusunda aşırılık yapmayanları görevinde tutmuş, kabile taassubuyla davrananları Kaysî-Yemenî ayrımı yapmadan görevinden azletmiştir. Valileri seçerken hangi kabileden olduklarına bakmaksızın ümmet içerisinde ilmi ve takvası ile ön plana çıkan sâlih kişileri tercih etmiştir. Câhiliye adetlerinden olan kabile ve ırk taassubunun yeniden hortlaması ve İslâm kardeşliğinin yıkılmaması konularında çok titiz davranmıştır. (Apak, 2015: 199-200; Ağırakça, 2016: 101-102; Köse, 2010: 86-87, 95-96; Yüksel, 2020: 35)

Lapidus rakip iki kabile olan Kays ve Kelb kabilelerinin aralarındaki kavganın Ömer b. Abdülaziz zamanında giderek azaldığını, Ömer b. Abdülaziz'in gerçekçi yaklaşımı ve zekâsıyla bu konuyu hallettiğini söylemektedir. Ömer b. Abdülaziz'in artık imparatorluğun bir Arap İmparatorluğu olamayacağını gördüğünü, devletin bütün Müslümanların devleti olduğu politikasını uyguladığını ifade etmektedir. Ömer b. Abdülaziz'in halkın isteklerini karşılayıp, bu istekleri devletin çıkarlarıyla uzlaştırdığını, ortaya koyduğu ilkeler doğrultusunda vergi, askerlik gibi konularda eşitsizlikleri ortadan kaldırmak amacıyla adımlar attığını belirtmektedir. (Lapidus, 2005: 110-111)

Ömer b. Abdülaziz anne tarafından büyük dedesi olan Hz. Ömer (ra) gibi adaletli davranmış ve kendi atadığı görevliler için halka, “*Memleketlerinize gidin! Ben sizi kendi şehirlerinizde hatırlıyorum, yanımda ise unutuyorum. Ancak kime bir görevli zulmederse, bilsin ki: Bu konuda onun için bir iznim yoktur. Haksızlığa uğrayan bana gelsin.*” (İbn Sa'd, 2014: 353) diyerek güven vermiş, valileri halkın denetlemesini istemiştir.

İbn Esîr'de geçen bir rivayette Ömer b. Abdülaziz: “*Irak'ta Haccâc, Şam'da Velîd, Mısır'da Kurrâ, Medine'de Osman ve Mekke'de Hâlid... Allah'ım! Dünya zulüm ve haksızlıkla dolup taşı;*

artık sen bu insanlara rahat yüzü göster.” (İbnü'l-Esir, 1991: 525) diyerek dua etmiştir. Ömer b. Abdülaziz bu sözleriyle zalim yöneticilerin isimlerini sayarak onlara muhalefet etmiş, onları eleştirmiş ve devletin kötü yönetildiğine dikkat çekmiştir. Ömer b. Abdülaziz döneminde diğer Emevî halifelerine nazaran kabilecilik anlayışının güdülmediği, adalet ve hak duygularının ön planda olduğu bir yönetim sisteminin tesis edildiğini söyleyebiliriz.

3.8. Yezîd b. Abdülmelik İle Kabileler Arasındaki Dengelerin Bozulması

Ömer b. Abdülaziz'in ortadan kaldırmaya çalıştığı Güneyli-Kuzeyli ya da Yemenî- Mudarî kabile çekişmeleri ondan sonra halife olan Yezîd b. Abdülmelik döneminde tekrar ortaya çıkmıştır. Yezîd b. Abdülmelik anne tarafından Yezîd b. Muâviye'nin torunu olmakla birlikte hanımı Haccâc b. Yusuf'un yeğeni olması hasebiyle Haccâc b. Yusuf ile akrabalık bağı vardı. Bu sebeple idarede Kuzeyli Araplar yani Mudarîlerin/Kaysîlerin etkisi artmıştır. Onun döneminde Kaysîlerin diğer kabilelere üstünlük sağladığı ve taraflı bir yönetimin sergilendiğini görmekteyiz. (İbnü'l-Esir, 1991: 56; Wellhausen, 1963: 148; Üçok, 1968: 66; Hodgson, 1995: 223) Süleyman b. Abdülmelik zamanında hâkim olan Güneyli yani Yemenî kabileler muhalefet durumuna düşmüş ve baskıya maruz kalmışlardır.

Göreve gelen halifenin takip ettiği politika gereği ve iktidarını dayandığı kabile hangisi ise, halifenin görevlendirdiği valiler de mensubu olduğu veya dayandığı kabile lehine bir siyaset takip etmişlerdir. Emevî Devletinde bu, bir nevi gelenek haline gelmiştir. Yezîd b. Abdülmelik'in Irak ve Horasan valiliğine Adnânî/Kaysî Ömer b. Hübeyre b. Fezârî'yi ataması kabileler arasındaki dengeyi bozmuştur. Ömer b. Hübeyre de kendisine valilik görevini veren halife Yezîd b. Abdülmelik gibi Adnânî/Kaysî bir politika takip etmiş ve kendi kabile mensuplarına devlet kademelerinde görevler vermiştir. Kaysîlere mensup olan Ömer b. Hübeyre valiliği boyunca Kahtânî/Yemenî kabilelere çok kötü muamelelerde bulunmuştur. (Wellhausen, 1963: 151-152; Aycan, 1999: 168; Aycan ve Sarıçam, 2002: 77-78; Apak, 2016: 254; Gömbeyaz, 2016: 137) Yeni valinin, Mühelleb ailesini destekleyen Ezd ve Yemenî kabilelere karşı olumsuz davranması kabileler arası rekabeti daha da körüklemiştir.

Emevî halifeleri arasında en başarısız kişi olarak gösterilen II. Yezîd dönemi Irak bölgesinde Yemen asıllı Ezd ve Rebîa kabileleriyle Kuzey Arapları'ndan Temîm ve Kays kabilelerini şiddetli savaflara sevkeden Yezîd b. Mühelleb isyanıyla başlamıştır. (Yiğit, 1995: 93) Çünkü II. Yezîd'in Haccâc'ın yeğeni ile evli olması onu Haccâc'ın yakınlarını ortadan kaldıran ve o sırada Ömer b. Abdülaziz tarafından valilikten azledilip, hapsedilmiş olan Yezîd b. Mühelleb'ten intikam almaya sevk etmiştir. Yezîd b. Mühelleb II. Yezîd'in kendisini cezalandıracağını bildiğinden hapisten kaçarak Ezd ve Rebîa kabilelerinin desteğiyle Basra'yı ele geçirmişti. (Yiğit, 1995: 93) Yezîd b. Abdülmelik orduyu göndererek Yezîd b. Mühelleb'in ordusunu yenilgiye uğratmıştır. Bu savaştan sonra Yezîd b. Mühelleb öldürülmüş, mallarına el konulmuş ve ailesi ağır cezalara çarptırılmıştır.

Halifeliğin ilk zamanlarında Ömer b. Abdülaziz'in politikalarını devam ettirme yönünde bir yönetim anlayışı ortaya koyan Yezîd b. Abdülmelik, önceki dönem valilik yapan kişileri azletmedi ve bu davranışıyla halkın takdirini kazandı. Fakat daha sonra bu yönetim anlayışını değiştirdi ve barışçıl ortamın bozulmasına sebep oldu. (Dîneverî, 2020: 450) Kardeşi Velîd b. Abdülmelik'in yönetim anlayışını örnek aldı. Halk sanki Velîd ölmemiş gibi hissetmeye başladı. II. Yezid, Yezîd b. Mühelleb isyanı ile birlikte Kaysîlere meyletmiş, valileri Kaysîlerden seçmiş ve Yemenî kabilelere açık bir şekilde cephe almıştır. Bu tutumuyla Ömer b. Abdülaziz zamanında küllenmeye başlayan Kaysî-Yemenî çatışmaları, halifenin Kaysî kabileleri tutan bir politika takip etmesiyle

yeniden canlanmıştır. Halife Yezîd b. Abdülmelik'in tarafsız olacağı yerde açık bir şekilde taraf olması da olayları alevlendirmiştir. Haccâc b. Yusuf'un yeğeni olan eşi Ümmü'l-Haccâc'ın da etkisiyle, geçmişte devlete büyük hizmetleri bulunan Mühelleb ailesi ve Yemenlilere savaş ilan etmesi, intikam ve kabilecilik duygularıyla yapılmıştır. (Yıldız, 1986: 410; Bozkurt, 1999: 83-84; Fidan, 2008: 345) Yezîd b. Mühelleb isyanının sonuçları Emevî Devleti için çok sarsıcı olmuştur. Yemenî kabileler küstürülmüş, bu kabilelerin devletten kopuşları başlamıştır. Abbasî propagandası yapanlar, Yemenî kabileleri saflarına katılmaya çağırılmışlar ve bu çağrılar olumlu yanıt bulmuştur. (Kılıç, 2013: 515-516; Kılıç, 2010: 51-69)

Ünal Kılıç, Yezîd b. Abdülmelik'in dört yıl süren halifeliği boyunca önemli sayılabilecek icraatlar yapmadığını, mevcut yapı ve devlet geleneğini devam ettirdiğini, kendinden önceki halifelerin takip ettiği politikaları devam ettirdiğini söylemektedir. Yezîd b. Abdülmelik'in halife olduktan sonra Kaysî kabileler ile beraber isyanları bastırıp, devletin düzenini sağladıktan sonra Ömer b. Abdülaziz'in kurduğu kabileler arası dengeyi kurmakta yetersiz kaldığını ifade etmektedir. (Kılıç, 2010: 68-69)

Wellhausen, Yezîd b. Abdülmelik'in devlet adamlığıyla değil Haccâc b. Yusuf'un ailesinin etkisiyle intikam duygusuyla davrandığını iddia etmektedir. O, asil ve kudretli bir aile olan Mühellebîlere karşı açılan savaşın tüm Yemenlilere karşı savaş açmak anlamına geldiğini, devletin Kaysî bir kabile devleti halinde bozulduğunu, bütün bunların sorumlusu olarak halifenin görülmesinin normal olduğunu söylemektedir. Kaysî olan Ömer b. Hübeyre'yi geniş yetkilerle vali yapanın halife olduğunu, devletin diğer eyaletlerinde Kays yanlısı bir politika takip edilmediğini, bu durumun Irak bölgesiyle sınırlı olduğunu söylemiştir. (Wellhausen, 1963: 152-153)

Hamdî Şâhîn ise Yezîd b. Mühelleb'in isyanı karşısında yeni halife Yezîd b. Abdülmelik'in devleti korumak için savaşmaktan başka çaresi kalmadığını ifade etmiştir. Şâhîn'e göre Kaysî (Halife) ile Yemenî (İsyancı) grup arasında meydana gelen bu savaşı kabileler arası bir savaş olarak görmemek gerekmektedir. Çünkü bu savaşta kabilelerin takınmış olduğu tavır, kabileler arası bir savaşın ötesindedir. Aynı kabileye mensup kimselerin her iki tarafta da yer aldığını ifade eden Şâhîn devletin kuruluşundan beri devletin yanında olan Yemenli Kelb kabilesinin Yemenli kabilelerin desteğini alarak başlattığı isyanda Ezdli Yezîd b. Mühelleb'in yanında yer almadığını belirtmektedir. Arapların savaşlarda bazı durumlarda kabilecilik anlayışı ile değil de menfaatleri bağlamında olaylara yaklaştığına dair örnekler görmek mümkündür. Şam'da yaşayan Yemenli Kelb kabilesi gibi Irak bölgesinde yaşayan Ezd kabilesinin bazı mensupları da bu savaşta halifeyi desteklemiştir. Yine Basra'da yaşayan Kays ve Temîm kabilelerinden kimseler ve Adnânî olan Rebîa kabilesi de Yezîd b. Mühelleb'i desteklemişlerdir. (Şâhîn, 2019: 417-419)

Bazen bölge asabiyetinin, siyasî ve ekonomik çıkarlar gereği kabile asabiyetinin önüne geçtiğini söyleyebiliriz. Irak bölgesi daha önceki halifelerin döneminde olduğu gibi Yezîd b. Abdülmelik döneminde de devlete problem çıkaran, isyanların, muhaliflerin merkezi bir bölge olma konumunu sürdürmüştür. Bu durum Emevî Devleti var olduğu sürece devam etmiştir. Şâhîn'e göre başkent Şam ve devletin kurucusu olan Kelb kabilesi, iktidarını koruma adına isyancılara göz açtırmamışlardır. Şâhîn, halife Yezîd b. Abdülmelik'in böyle büyük bir isyandan sonra tabi ki doğal olarak bu bölgeye Yemenli bir kabileden vali atamayacağını, Kaysî Ömer b. Hübeyre'nin valiliğinin siyasî olarak doğru bir karar olduğunu, bunun devletin Kaysî politikaya dönüşü anlamına gelmediğini, farklı eyaletlerde görevli Kelbî valiler olduğunu söylemektedir. Kelb kabilesi Yemenî/Kahtânî bir kabiledir ve bu kabile Süfyânî halifeler döneminde Emevî ailesi ile kurulan akrabalık bağından kaynaklı bir güce sahiptir. (İbnü'l-Esir, 1991: 56, 67, 73; Taberî, ? : 330,

333; Şâhîn, 2019: 417-419) Yezîd b. Mühelleb'in çıkardığı isyan nedeniyle tüm Yemenli kabilelerin ona destek vermediğini söyleyebiliriz. Özellikle de Yemenli Kelb kabilesini buna örnek olarak gösterebiliriz.

3.9. Hişâm b. Abdülmelik İle Dengeleri Yeniden Kurma Denemeleri

Hişâm b. Abdülmelik kendisinden daha önce halifelik yapan Muâviye b. Ebû Süfyan ve Abdülmelik b. Mervân gibi yirmi yıl süren bir halifelik yapmıştır. Emevî Devletinde uzun süre halifelik yapan bu üç halifenin ortak yanı kabileler arası dengeyi kurabilmeleri, kabilelerin enerjilerini kendi aralarında çatışmak yerine fetihlere yönlendirmeleridir. Hişâm b. Abdülmelik dönemi de kabileler arası dengenin korunup, devletin yıkılışının engellenmeye çalışıldığı bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Hişâm b. Abdülmelik ülkede iç karışıklıkların arttığı bir dönemde halife olmuştur. Hişâm b. Abdülmelik'in tüm gayretlerine rağmen Emevî Devletinin üçüncü yükselme dönemi olarak anılan bu dönem Mevâliye karşı Arap milliyetçiliğinin arttığı, Kaysî-Kelbî kabilelerin çatışmalarının yoğunlaştığı, Şîî ve Haricî isyanların yoğunlaştığı özellikle de Abbâsî propagandasının başladığı bir dönem olmuştur. (Zettersteen, 1987: 540-541; Özkuyumcu, 1998: 148-150)

Hişâm b. Abdülmelik halifeliği boyunca kabileler arasındaki dengeyi koruma üzerine bir siyaset takip etmiştir. Bu sebeple de Irak bölgesindeki kabile taassubunu kırmak için tarafsız bir vali atamayı tercih etmiştir. Hişâm b. Abdülmelik zamanında yönetimde Kaysîlerin yani Kuzeyli Arapların ağırlıkları fazlaydı. Dengeleri kurmak ve bu gücü kırmak için ilk olarak Yezîd b. Abdülmelik zamanında Irak valiliği yapan Kaysî Ömer b. Hübeyre azledilmiştir. Hişâm b. Abdülmelik'in bunu yapmasındaki sebep devletin doğusundaki Kaysî egemenliğine son vermek istemesiydi. Çünkü Ömer b. Hübeyre valiliği süresince kendi kabilesi Fezâre'nin bağlı olduğu Kays kabilesini önceleyen, Yemenli kabileleri ötekileştiren bir yönetim anlayışı benimsemişti. (Gömbeyaz, 2016: 137) Ayrıca onun Kelbîlere karşı düşmanca tavırları halk arasında şikayetlere neden olmuştu. Irak bölgesi Ziyâd b. Ebîh ve Haccâc b. Yûsuf'dan sonra adından yönetim anlayışı ve yaptıklarıyla çokça bahsedilecek bir valiye daha sahip olmuştu. Hişâm bu gerekçelerle Irak valiliğine Ömer b. Hübeyre yerine Hâlid b. Abdullah el-Kasrî'yi getirmiştir. Hâlid bu süreçte Irak'ta Kaysîlerin leyhine yapılan haksızlıkları dengelemek için Yemenîlerin yani Güney Araplarının tarafını tutmak zorunda kalmıştır. (İbnü'l-Esir, 1991: 106; Wellhausen, 1963: 154; Demircan, 2018: 91; Aycan ve Sarıçam, 2002: 83)

Hâlid b. Abdullah el-Kasrî'nin kabilesi olan Kasr Yemenî olan Becîle kabilesinin bir koludur. Becîle kabilesinin Adnânî olduğunu söyleyenler de vardır. (Fayda, 1992: 287) Aslında kabilesinin Adnânî mi yoksa Kahtânî mi olduğunun kesin olarak bilinmemesi ona Hişâm zamanında vali olmasında avantaj sağlamıştır. Ayrıca Becîle kabilesinin küçük ve parçalanmış bir kabile olması Hâlid'in sırtını dayayacağı güçlü bir kabilesinin olmaması nedeniyle vali olarak tercih edildiği izlenimi vermektedir. Bu avantaj ona Irak gibi sorunlu bir eyalette 15 yıl gibi uzun bir süre valilik yapma imkânı vermiştir. Hâlid, Irak'ta nüfuzları azalan Yemenî kabilelerin Kaysîlere karşı gücünü dengelemeyi düşünmüştür. Hâlid b. Abdullah el-Kasrî güçlü karakteriyle halifenin istediği gibi kabileler arasındaki dengeyi çok iyi korumuştur. Takip ettiği bu politikanın sonucu olarak Kaysî ve Yemenî kabileler arasındaki düşmanlıklar onun valiliği sürecinde azalmıştır. Hâlid her ne kadar tarafsız olma fikriyle iş başına gelse de 15 yıl gibi uzun bir zaman yaptığı zor görevinde Mudarlıların ona düşmanlık beslemesi sebebiyle görevinin son vakitlerinde Yemenli Kelbîler tarafına kaymak zorunda kalmıştır. Yemenî taraftarlığı ortaya çıkan Hâlid, çeşitli

entrikalar ve Kaysî kabilelerin tepkisi üzerine görevinden alınmıştır. (Wellhausen, 1963: 155; Akçeten, 2001: 47-50; Demirci, 2004: 72-73) Onun yerine Sakîf kabilesine mensup Yusuf b. Ömer valilik makamına getirilmiştir. (İbnü'l-Esir, 1991: 181; Taberî, ? : 350) Hâlid b. Abdullah el-Kasrî'nin bu uygulamalarına rağmen onun valiliği döneminde kabileler arası ciddi bir anlaşmazlık ortaya çıkmamıştı. Fakat yeni vali Yusuf b. Ömer es-Sekafî zamanında Yemenî-Kaysî düşmanlığı yoğun bir şekilde ortaya çıkmıştır. Yusuf b. Ömer es-Sekafî'nin bu anlaşmazlıklara sert müdahale etmesi olayları daha da büyötmüştür. (Zettersteen, 1986: 440; Atçeken, 2013: 22-23)

Yusuf b. Ömer'in Sakîfli yani aslen Kaysî olması tesadüf değildir. (Wellhausen, 1963: 154-158) Hişâm b. Abdülmelik aynı gerekçelerle kendisi tarafından Horasan'a vali olarak atanan Esed b. Abdullah el-Kasrî'yi de görevden almıştır. (Akçeten, 2001: 46) Hişâm b. Abdülmelik valileri tayin ederken bölgedeki kabile ağırlığına ve denge politikasına önem vermiştir ama bu durum Kaysî-Yemenî kabilelerin mücadelesini ortadan kaldırmamıştır. (Yiğit, 2017: 106-107; Apak, 2015: 216-217) Eyalerdeki vali değişiklikleri aslında Emevî Devletinin kabileler arasındaki dengeyi korumak için çok kez kullandıkları politikalarının bir gereğidir. İrfan Aycan'ın da ifade ettiğı gibi bu atamalarla aslında 90 yıllık Emevî iktidarının yarısında Irak'ı Sakîf kabilesine mensup valiler yönetmiştir. (Aycan, 1997: 119-141) Bu tarz atamalar Emevî Devletinin kuruluşunda Muâviye'nin de bu bölgede takip ettiğı bir yoldu. Hişâm b. Abdülmelik'in vali atamalarında kabileleri arası dengeyi sağlamaya çalıştığına bir örnek olarak onun döneminde Horasan'a atanan valileri ve bağılı bulundukları kabileleri zikretmek istiyoruz. (Akçeten, 2001: 150)

Vali	Alt Kabile	Kabile
Esed b. Abdullah el-Kasrî	Becîle Kabilesi	Kahtânî
Eşres b. Abdullah es-Sülemî	Süleyym Kabilesi	Adnanî
Cüneyd b. Abdurrahman el-Mürri	Mürre	Adnanî
Asım b. Abdullah b. Yezîd el-Hilâlî	Benî Hilâl	Adnânî
Cafer b. Hanzale	?	?
Cüdey b. Ali el-Kirmanî	Ezd Kabilesi	Kahtânî
Nasr b. Seyyâr el-Kinanî	Benî Leys/Kinâne	Adnanî

Hişâm b. Abdülmelik devletin doğu vilayetlerinde Yemenî kabilelerden olan valileri atamayı tercih ederken, batı bölgelerinde Kaysî kabilelerden vali tayin ederek dengeyi korumuştur. (Akçeten, 2001: 64) Hişâm b. Abdülmelik azlettiğı bir Yemenî vali yerine Kaysî kabilelerden birini vali olarak görevlendirebilmiştir. Nitekim onun bu politikalarının bir gereğı olarak halife olduğı zaman İfrıkıyye ve Mağrib valisi olan Bişr b. Safvân Kelbî'nin görevine devam etmesini istemiştir. Bişr b. Safvân Kelbî vefat ettiğinde yerine Kays kabilesinden Ubeyde b. Abdurrahman es-Sülemî'yi tayin etmiştir. Ubeyde 4 yıl süren valiliğı süresince kendisinden önceki Kelbî valinin atadığı görevlileri azlederek Kays kabilesi mensuplarından atamalar yapmıştır. Ubeyde'nin kendi kabilesine mensup kişileri göreve getirmesi, Mevâli ve Berberîlere karşı sergilediğı olumsuz tutumlar yüzünden Hişâm b. Abdülmelik onu azletmiştir. Yerine Ubeydullah b. Habbâb el-Kaysî getirilmiştir. Ubeydullah da Kelbîlere karşı Kaysîleri, Mevâliye karşı Arapları tutarak ve bölgedeki Berberîlere sert davranarak isyanlara sebep olmuştur. (İbnü'l-Esir, 1991: 123; Akçeten, 2001: 93) Hişâm b. Abdülmelik zamanında çıkan isyanlardan biri de Beyân b. Seman ve Muğire b. Said isyanlarıdır. Beyân b. Seman et-Temimî Yemen asıllı, Muğire b. Said ise Benû İcl ya da Becîle kabilesindendir. Diğer bir isyan hareketi de Ebû Mansûr el-İclî İsyanıdır. Ebû Mansûr el-İclî İcl ya da Abdu'l Kays kabilesine mensuptur. Muğire b. Said'e destek veren Becîle, Kinde ve İcl kabileleri

Ebû Mansûr el-İclî'ye de destek vermişlerdir. (Watt, 2017: 64-65) Hişâm b. Abdülmelik döneminde bu isyanların yanı sıra Mısır'da Kıptîler'in ağır vergiler yüzünden geniş çaplı bir isyan başlattığını görmekteyiz. Mısır'da çıkan bu isyanlar vali Hür b. Yûsuf tarafından bastırılmış ve bölgeye Kays kabilesine mensup Araplar yerleştirilmiştir. (Yiğit, 2017: 110-111)

Kabileler arasındaki rekabet Hişâm b. Abdülmelik döneminde ortaya çıkan bir durum değildir. Bu rekabetin İslam öncesi dönemden beri var olduğu görülmektedir. Hişâm b. Abdülmelik özellikle kendisinden önceki halife Yezîd b. Abdülmelik döneminde tekrar alevlenen kabile mücadelelerini dengelemek yolunda icraatlar yapmıştır. Hişâm iki büyük Arap kabilesinden Yemenî ve Kaysîlerden birine daha yakın olmanın tehlikesini görmüş ve devlet yönetiminde bu iki büyük kabileden kişilere de yer vermiştir. Kendi kabilesini tutup diğer grubu ezen vali hangi kabileden olursa olsun hemen görevden almıştır. *“Devletin maslahatı her türlü asabiyye düşüncesinin üstündedir.”* düşüncesiyle devleti yönetmiştir.

Hamdî Şâhîn, Hişâm b. Abdülmelik döneminde fetihlerin azalması, devletin doğu ve batı bölgelerinde muhalif grupların aktif olması gibi sebeplerle kabile asabiyetinin aktif hale geldiğini söylemektedir. Bu durumu Hişâm b. Abdülmelik'in dengelemek için çok çaba harcadığını ve kısmen de olsa başarılı olduğunu ifade etmektedir. Hişâm b. Abdülmelik'in valilerini seçerken çok titiz olduğunu, kabilecilik yaptığı şüphesi bulunanları hemen görevden aldığını, Horasan valisi Esed b. Abdullah el-Kasrî'nin bu uygulamaya örnek olduğunu açıklamaktadır. (Şahin, 2019: 419)

Herhangi bir bölgedeki bir valiyi görevden alıp yerine başka bir vali atamanın geçici bir çözüm olduğunu düşünmekteyiz. Bunu daha sonra göreve gelen halifeler döneminde somut olarak görmekteyiz. Halifenin güçlü, atadığı valilerin de yetenekli ve disiplinli olduğu zamanlarda ve başkent Şam'da halifeyi destekleyen güçlü bir ordu ile birlikte Kahtânî/Kelb kabilesinin desteği ile Emevîler, kabilecilik duygusuyla kaynayan bölgeleri kontrol altına almada başarılı olmuşlardır. Bu faktörlerden biri zayıfladığında devleti zor durumda bırakan olaylar gerçekleşmiştir.

3.10. Yezîd b. Velîd'in Darbesi İle Kaysîlerin Zayıflaması

Hişâm b. Abdülmelik'ten sonra halife olarak devletin başına Velîd b. Yezîd geçmiştir. Velîd b. Yezîd, Hişâm'ın kurduğu düzenin tam tersi bir politika takip etmiş, onun atadığı valileri görevden almış ve bu uygulamalar neticesinde kabileler arasında tesis edilmeye çalışılan denge tekrar bozulmuştur. Velîd b. Yezîd'in bunu kendisini velayetlikten azledip, oğlu Mesleme'yi velayet yapmak isteyen Hişâm'dan intikam alma duygusuyla yaptığı söylenmektedir. Velîd b. Yezîd kısa süren halifeliği içinde Kaysî kabileleri destekleyen bir politika takip etmiştir. Bunda annesinin Haccâc'ın kardeşi Muhammed b. Yusuf'un kızı olmasının etkili olduğu düşünülmektedir. Alenî bir şekilde Kaysî politika takip eden Velîd b. Yezîd'in yaptıkları, kabileler arasındaki düşmanlığı daha da arttırmıştır. Halife Velîd b. Yezîd'in Yemenîlere açıkça düşmanlıkta bulunması onların, Emevî içindeki muhalefeti desteklemesine sebep olmuştur. Yemenîleri desteklediği için önceki halife Hişâm b. Abdülmelik tarafından görevden alınan eski vali Hâlid b. Abdullah el-Kasrî'nin Yezîd b. Velîd zamanında para karşılığı yeni vali Yusuf b. Ömer es-Sekafi'ye satılıp, işkenceyle öldürülmesi Yemenîlerin tepkisiyle karşılanmıştır. Hâlid el-Kasrî'nin öldürülmesi Şam bölgesindeki isyanlara katılımı arttırmış ve Emevî Devletinin yıkılışını hızlandırmıştır.

Yemenî/Kahtânî kabilelere eziyet etmiş ve bu kabile mensubu devlet görevlilerini görevlerinden uzaklaştırmıştır. Yemenî kabilelerin değer verdiği, başkanı konumundaki Hâlid b. Abdullah el-Kasrî'nin Yusuf b. Ömer es-Sekafi tarafından işkenceyle öldürülmesine göz

yummuştur. Velîd b. Yezîd Yemenlileri küçük gören, tahkir eden şiirler yazmıştır. Onun yazmış olduğu iddia edilen şiirlerden bazı örnekler vermek istiyoruz. (Mes'ûdî, 2020: 312)

Devletimizi Nizâr oğullarıyla güçlendirdik, itaatten çıkanları onlarla yola getirdik.

Bu Hâlid'dir ve bizde esirdir, adamları varsa gelip onu bizden alsalar ya!

Onların eskiden beri başları ve önderleriydi, şimdi biz onun gölgesi gibi onu rezil eden her şeyi yapıyoruz.

Bu şiire baktığımızda Velîd b. Yezîd'in Nizarîleri övdüğünü, Hâlid b. Abdullah el-Kasrî'yi anlatarak Yemenlilere gözdağı verdiğini, onlara âdeta meydan okuduğunu görmekteyiz.

İbn'ül Esîr'de bu şiirin Yemenli bir şair tarafından Velîd b. Yezîd'in ağzından Yemenlileri kınamak için yazıldığı rivayet edilmektedir. Ayrıca aynı şiirin Velîd b. Yezîd tarafından yazıldığını belirten rivayetler de aynı eserde yer almaktadır. Yukarıdaki şiirin İbn'ül Esîr'de bulunan versiyonu şöyledir: (İbn'ül-Esir, 1991: 236)

Sen birleşmeyi düşünerek isyan etmedin mi? İrtibatı sağlayan ip kopmadı mı?

Biz Eş'arîleri Kays'ın gücüyle ezdik; senin bu affedilmeyecek adımına da ne oluyor?

Hâlid içimizde esirdir; eğer erkekseler ona mani olsalardı

Onlar ebediyyen bizim kölelerimiz olarak kalacaklar ve biz onlara zillet ve aşağılığı reva göreceğiz.

Aynı şiir Dineverî'nin *el-Ahbâru't-Tivâl* adlı eserinde ise şöyle geçmektedir: (Dineverî, 2017: 407-408)

Sil kafandan Su'dâ ailesini hatırlama!

Biz daha çoğuz sayımızla ve malımızla

Hâkimiz insanlara zorla, istemeseler de

Getiririz başlarına zillet ve işkence!

Batırırız onları yerin dibine zelilce,

Vermeyiz onlara verirse çıldırma sadece!

Çığnedik Eş'arîleri her yerde ezdik,

Kurtulamaz kimse bundan, ezen bizdik

Sığındık Kinde ve Sekûn imdat diledi

Getirdik başlarına zillet ve bela illeti

Güçlendirdik hâkimiyeti Nizâr oğullarıyla,

Destekledik malı olan onlarla!

Maktul aramızda işte Hâlid

Savunurlardı onu olsalardı yiğit!

Olaydı Kahtân oğulları gerçek Arap

Boşa gitmezdi çabaları olmazdı serap!

Velîd b. Yezîd'in Hâlid'in ölümü üzerine okuduğu şiirde geçen Su'dâ, Eş'ar, Kinde ve Sekûn kabileleri Yemenli Kahtânî kabilelerdir. (Kallek, 1995: 442) Yazarın Kahtânî/ Eş'ar kabilesini beraber ezdiklerini söylediği Kays kabilesi ise Adnânî/Nizârî/Mudarî kabilelerinin en güçlü temsilcisi olarak görülmektedir. Çoğu defa Adnânî ya da Mudarî kabilelerin tamamını temsil edecek şekilde Kaysî kelimesi kullanılmıştır. (Önkâl, 2002: 91) Bu şiirin halife Velîd b. Yezîd tarafından yazılıp yazılmadığı net bir şekilde bilinmemektedir. Fakat bu şiirin Yemenli kabileler arasında hoş karşılanmamış olmasının normal olduğunu düşünmekteyiz. Çünkü şiir Yemenî kabilelere yönelik ağır hakaretler ve meydan okumalar içermektedir. Bu şiirde de görüldüğü üzere Yemenî kabilelere yönelik bu tarz hakaret içeren ifadeler ve halifenin onlara yönelik olumsuz

yaklaşımları, Kahtânî kabileleri halifeye muhalefet etmeye iten amillerden olmuştur. Bu tür yaklaşımlardan dolayı Emevî Devletine kuruluşundan beri hizmet eden Yemenli kabileler görevde olan halife aleyhine dönmüş ve halifeye karşı darbe yapmayı planlayan Yezîd b. Velîd'e destek olmalarına sebep olmuştur. Bunların yanı sıra Velîd b. Yezîd'in kendi ailesi Emevîlere de kötü davranması ve küçük yaşta iki oğluna bey'at almaya çalışması, aile içinde muhalefetle karşılaşmasına sebep olmuştur. Emevî ailesinin ileri gelenleri Velîd b. Yezîd'in yaptığı bu uygulamalardan dolayı onun görevden alınıp yerine Yezîd b. Velîd b. Abdülmelik'in halife olmasına karar vermiştir.

Yemenli kabileler başta olmak üzere halkın halife Velîd b. Yezîd'den hoşnut olmamaları, Yezîd b. Velîd'i harekete geçirmiş ve el altından kendisine biat almaya başlamıştır. Yezîd b. Velîd'in gizlice biat almaya başladığını gören ve bu esnada Ermeniy'e'de bulunan Mervân b. Muhammed, hemen Emevîlerin ileri gelenlerinden Said b. Abdülmelik b. Mervân'a mektup yazmıştır. Mektubunda; *"Allah, her ev için kendisinin dayanacağı direkler ortaya koymuştur. Sen de Allah'a hamd olsun ki, ailenin (Mervânîlerin) direğisin. Bazı beyinsizlerin (Yezîd b. Velîd ve avânesi) kötü işlere kalkıştıkları haberi bana ulaşmış bulunuyor. Eğer onlar böyle bir kapıyı aralarlarsa, kendilerinden pek çok insanın kanının akmasına neden olacak olan bu kapı, bir daha kapanmayacaktır. Sen onlara benden daha yakınsın. Onları tehdit et ve bu işten vazgeçir. Umulur ki Allah, onları böylesi bir işe tevessülünden uzaklaştırır."* şeklinde önemli bir uyarıda bulunmuştur. Yezîd b. Velîd'in ağabeyi Abbâs b. Velîd de onu bu yoldan döndürmek için elinden gelen uyarıları yapmış ve ona destek verenlere: *"Ey Mervânoğulları! Anlaşılan Allah, artık sizin helâk olmanıza izin vermiştir"* (İbnü'l-Esir, 1991: 237-238; Aksu, 2000: 289-304) diyerek onları vazgeçirmeye çalışmıştır.

Yemenli kabileler halifeye karşı birleşerek saldırıya geçmişler, halife Velîd b. Yezîd yanına Mudarlıları alarak onlarla çarpışmaya başlamıştır. Yemenlilerden oluşan ordu Mudarlıları yenilgiye uğratmışlardır. Halife Velîd b. Yezîd sarayına girip kapıları kapatmış ama ölümden kurtulamamıştır. (Dîneverî, 2017: 408-409) Velîd b. Yezîd isyancılar geldiğinde yanında ailesinden başka kimsenin kalmadığını gördüğü zaman saraya girip, eline Kur'an-ı Kerim'i alıp, kapıları kapatmıştır. Bu durumu Hz. Osman'a (ra) benzetilmiştir. Yemenîlerin de desteğini alan Yezîd b. Velîd b. Abdülmelik darbe sonucu Velîd b. Yezîd'i öldürüp, devletin başına geçmiştir. (İbnü'l-Esir, 1991: 221, 235; İbn Kesîr, 1994: 25; Halife b. Hayyât, 2019: 300, 306-308; Wellhausen, 1963: 168-170; Apak, 2015: 239-242; Yıldız, 1986: 297-298; Atçeken, 2013: 31-33; Demirci, 2004: 73-74) Darbe yaparak halifelîğe geçen Yezîd b. Velîd yönetiminde Ömer b. Abdülaziz'i örnek aldığını ilan ederek göreve başlamıştır. Velîd b. Yezîd, Emevî tarihinde yine Emevîler tarafından, görevi başında öldürülen ilk ve tek halife olmuştur. (İbnü'l-Esir, 1991: 240-241; İbn Kesîr, 1994: 10/28; Wellhausen, 1963: 172-173; Aksu, 2000: 289-304; Koyuncu, 2011: 283-298)

Emevî Devletinde ilk defa bir kişi darbe yaparak halifelik makamına gelmiştir. Emevî ailesi Velîd b. Yezîd'e yapılan muameleyle kendi ayaklarına sıkılmıştır. Wellhausen bu yapılanları Emevî ailesinin siyasî anlamda intihar etmesi olarak değerlendirmektedir. Bu darbe Emevî ailesine muhalif olan Haricîler, Şiîler, Mevâliler ve Abbasi ihtilalcilerini harekete geçirmiştir. (Wellhausen, 1963: 176)

Kaysîler ile Yemenîler arasındaki bu kavgada Yemenî kabilelerin desteğiyle iktidarı ele geçiren Yezîd b. Velîd, gücünü bu kabilelerden aldığı için Yemenî kabileleri destekleyen atamalar yapmıştır. Yezîd b. Velîd halifelîği sırasınca gücünü Kelb kabilesine dayamıştır. (Wellhausen, 1963: 173-174) Halife çevresinde hiçbir Kays kabilesi mensubunu barındırmamıştır. (Wellhausen,

1963: 174, 176; Aycan ve Sarıçam, 2002: 89) Kahtânî Arapların beklentisini karşılamak adına bir politika takip eden halife Yezîd b. Velîd, ilk iş olarak Kaysî valileri görevden alıp yerlerine Yemenî valiler atamıştır. Yemenli Kahtânî/Becîle kabilesine mensup eski vali Hâlid b. Abdullah el-Kasrî'yi öldüren Yusuf b. Ömer es-Sekafî'yi görevden almıştır. Yemenî politika takip edilmesine tepki olarak devletin farklı eyaletlerindeki Mudârîler ayaklanmışlardır. Kaysî kabilelere mensup Horasan valisi Nasr b. Seyyar ile Azerbaycan valisi Mervân b. Muhammed halifeyi tanımadıklarını ilân ederek, isyanlara destek vermişlerdir. (Apak, 2015: 244-245; Koyuncu, 2013: 516-517)

Yezîd b. Velîd halife olduktan 6 ay sonra ölmüştür ve yerine İbrahim b. Velîd gelmiştir. Emevî ailesinden Mervân b. Muhammed öldürülen halife Velîd b. Yezîd'in intikamını almak bahanesiyle ayaklanmışlardır. Bu, bize Mervân b. Muhammed'in büyük atası olan Muâviye'nin Hz. Osman'ın (ra) kanını talep etmesi olayını hatırlatmaktadır. Mervân b. Muhammed, Abdülmelik soyundan gelenlere karşı başlattığı iktidar mücadelesinde yanına Kaysîleri de almıştır. Mervân b. Muhammed devletin başkentini Şam'dan kendisine destek olan Kuzey Arabistanlıların yani Kaysîlerin çoğunlukta bulunduğu Harran'a taşımıştır. (İbnü'l-Esir, 1991: 258; Taberî, ? : 382; Wellhausen, 1963: 178-179; Brockelmann, 1992: 81; Işıltan, 1978: 778-780; Kurt, 2004: 227-229) Mervân b. Muhammed'in iktidarı elde etme mücadelesine Adnânî/Kaysî kabilelerin destek vermesinin nedeni olarak da Yezîd b. Velîd zamanında kaybettikleri gücü tekrar elde etme çabaları olduğunu düşünmekteyiz. Mervân b. Muhammed'e biat ederek adeta bir çıkış yolu bulmayı umut etmişlerdir. Ancak iki kabile bloğu arasındaki hesaplaşma belli bölgelerde sınırlıyken Horasan'a da sıçrayarak devletin yıkılmasıyla sonuçlanmıştır.

3.11. Eyaletlerin Kabile Mücadelesinde Duruşu

İslâm coğrafyasının o zamana kadar ulaşabildiği en geniş sınırlara ulaştığı Emevîler döneminde ülke beş eyalete bölünmüş ve halife tarafından atanan valiler bu eyaletleri yönetmiştir. Bu eyaletlere bağlı olan şehirleri ise eyalete atanan genel valinin tayin ettiği valiler idare etmiştir. Söz konusu eyaletler Hicaz, Suriye, Irak, Mısır ve Cezîre eyaletleridir. (Beksaç, 1995: 104-108) Biz bu eyaletlerden daha çok merkezi iktidara sorun çıkaran eyaletler özellikle de Irak eyaleti üzerinde duracağız. Çünkü bu eyalette çıkan problemler halifeleri oldukça uğraştırmış ve hatta burada çıkan ayaklanmalar nedeniyle halifenin değiştiğini de yukarıda ele almıştık.

Emevî Devleti içinde Irak bölgesi çok geniş bir coğrafyaya sahip olması sebebiyle önemli bir yere sahipti. Halifeler bu bölgeye siyaseten de çok önem vermişlerdi. Çünkü Irak eyaleti devamlı kaynayan bir siyasi yapıya sahipti. Merkezi yönetim bu bölgeye güçlü valiler atayarak onların eliyle otoritelerini korumuşlardı. Bu bölgenin fethedilmesinden itibaren farklı kabileler burada iskân edilmiştir. Fakat Irak bölgesinin fethinden sonra buraya yerleşen Araplar daha çok çölde yaşayan bedevilerdi. Irak bölgesinin en önemli ve iktidarı en çok uğraştıran şehirleri Kûfe, Basra ve Horasan'dı.

Horasan, Kûfe ve Basra şehirlerindeki kabile mücadeleleri Emevî Devletini kuruluşundan itibaren çok uğraştırmıştır. Hz. Ali (ra)-Muâviye rekabeti Kûfe-Şam rekabetine dönüşmüş, Muâviye'nin halifeliği alması ve başkenti Şam'a taşınmasıyla da bu rekabet Şam'ın üstünlüğüyle bitmiştir. Bu olaydan sonra da Kûfe Emevî muhalefetinin merkezi olmuştur. Abbasî ihtilalinin merkezinin de Horasan olması tesadüf değildir. Bu bölgelerdeki kabileler siyasî çıkarları doğrultusunda gruplaşmışlardır. Bu kabile grupları ilk olarak Adnânî-Kahtânî olarak ayrılmışlardır. Kabileler çıkarları gereği başka kabilelerle de ittifak kurabilmişlerdir. Mesela Rebîa Adnânî olmasına rağmen Kahtânî- Ezd kabilesi ile ittifak kurmuştur. Çünkü Mudarî olan kabileler ile

geçmişten gelen düşmanlıkları vardı. Basra'da kabile mücadelesi Temim ve Rebîa arasında geçmiştir. İki kabile de Adnanî ortak atasında birleşmesine rağmen bu rekabetin sebebi Mudar ve Rebîa çekişmesidir. Basra'da Yemenlileri Ezd kabilesi temsil etmekteydi. Rebîa Ezd ile ittifak kurmuş, Temim ise Kaysîlerle ittifak olmuştur. Yemenlileri Kûfe'de Mezhic, Hemdân ve Kinde kabileleri temsil etmiştir. (Wellhausen, 1963: 189)

Kûfe ve Basra'da devletin gücünü hissettirmek adına Muâviye valileri kullanmıştır. Hz. Ömer (ra) zamanında Basra valiliği yapan Muğîre b. Şu'be'yi Kûfe'ye tayin etmiştir. Muğîre hem Haricîlere hem de Hz. Ali (ra) taraftarlarına karşı başarılı bir politika takip etmiştir. Muâviye, Ziyâd b. Ebihi'yi babası Ebu Süfyan'ın gayri meşru çocuğu olarak kabul edip Emevî sülalesine dahil ettikten sonra Basra'ya vali olarak atamıştır. Ziyâd Basra'da kabileler arasındaki çatışmalar yüzünden sifra inen devlet otoritesini çok sıkı tedbirlerle yeniden inşa etmiştir. Ziyâd kendisinden önceki valinin hoşgörülü politikası nedeniyle merkezi yönetime karşı isyan eden Hz. Ali (ra) taraftarlarının isyanını şiddetle bastırarak, bu isyana katılan ailelerden bazılarını Horasan'a göndermiştir. Muğîre b. Şu'be'nin ölümünden sonra Kûfe de Ziyâd'a bağlanmıştır. Merkezi yönetimin ilgisi daha çok batıdaki fetihlere yönelik olduğu için Ziyâd b. Ebîh hemen hemen bağımsız bir hükümdar gibi bu vilayetleri ölene kadar yönetmiştir. (Brockelmann, 1992: 58-59)

Irak genel valiliğine bağlı olan bölgelerden biri de Horasan'dı. Horasan fetihler sonucu yerleştirilen Araplar, mevâlî, Türkler başta olmak üzere farklı gruplara mensup insanların yaşadığı bir şehirdi. Ziyâd b. Ebîh'in Irak valiliği zamanında Horasan'a 50.000 Arap yerleştirilmişti. Yerleştirilenler arasında Ezd kabilesi ve Mühellebîlerden topluluklar vardı. Bu iki grup arasında daha önce Irak'ta da var olan kabile çekişmesi Horasan'a taşınmıştı. Buraya atanan valilerin halifelerin takip ettiği kabileler arası denge politikasına riayet etmeyip de herhangi bir kabileden yana olmaları, buradaki durumu daha da kötüleşirmiştir. Buradaki kabileler arasındaki geçmişe dayanan kin ve çıkar ilişkileri hiçbir zaman tamamen silinememiştir. (Akçeten, 2001: 148-149)

Emevî İmparatorluğunun Şam'dan sonra en önemli eyaleti olan Irak, halifeler Abdülmelik ve Velîd zamanlarında Haccâc b. Yusuf tarafından yönetilmiştir. Yine bu bölgedeki Kirman şehri asilerden temizlendikten sonra Irak eyaletine bağlanmıştır. Vali Haccâc Kinde kabilesine mensup Abdurrahman el-Eş'as'ın kumandasında özel birliklerden oluşan bir orduyu Türk bir prensin hüküm sürdüğü Sicistan sınırına göndermiştir. Abdurrahman el-Eş'as daha sonra Haccâc'a karşı isyan etmiş fakat halifenin gönderdiği kuvvetlerin yardımıyla bu isyan bastırılmıştır. (Brockelmann, 1992: 71)

Emevî Devletin son halifesi Mervân b. Muhammed, Kaysî kabilelerin desteğiyle halife olmuştur. Bu sebeple de devletin başkenti olan ve Yemenî-Kelbî kabilelerin etkili olduğu Şam'ı bırakarak, Kaysîlerin merkezi Harran'ı devletin başkenti olarak değiştirmiştir. (Aycan ve Sarıçam, 2002: 91) Yıllardır devlete başkentlik yapan Şam'ın bırakılması Yemenî kabileleri harekete geçirmiş özellikle de Şam'da bulunan Kelb kabilesini isyana sevk etmiştir. (Brockelmann, 1992: 81) Başkentini Harran'a taşınması ile birlikte Yemenî-Kaysî mücadelesi tüm vilayetlere sıçramıştır. (Yiğit, 2017: 126-127; Apak, 2015: 247)

Suriye bölgesi diğer eyaletlerden farklı bir konuma sahipti. Muâviye'nin hükümet merkezi olarak seçtiği Suriye'de bulunan halk asırlardır burada yaşayan ve politik düzene alışık olan kimselerdi. Burada yaşayan Araplar İslam'dan çok önceleri buraya gelip yerleşmişlerdi. Bölge konumu gereği Grek-Roma nüfusunda kalmış, Gassânîler Devletine mensup olmuş, düzene ve itaate alışık bir toplum oluşmuştur. (Wellhausen, 1963: 26) Ayrıca burada yaşayan Hristiyan halk da Bizans'ın egemenliğinde yaşamış olmanın vermiş olduğu tecrübeden dolayı saltanata itaat etme

konusunda problem yaşamamışlardır. Nitekim Wellhausen Suriye bölgesinde yaşayan Hristiyan kabileler hakkında şu ifadeleri kullanmıştır: “Suriye’de merkezde ağırlık noktasını, asırlardan beri orada yerleşmiş olan Kelb ve bazı Ezd Serat grubuna mensup kabileler yanında diğer Kudâalılar teşkil etmekte idiler. Grek-Aramî kültürünün, Hristiyan kilisesinin ve tâbi oldukları Bizans Devletinin tesirleri bunlar üzerinde hiçbir iz bırakmadan geçip gitmiş değildi. Muntazam bir devlet müessesesi, askerî ve siyasî disiplin onlar için yeni mefhumlar değildi. Bunlar uzun zamandan beri itaat ettikleri eski bir hanedana sahiptiler. Eski alışkın oldukları itaat şimdi, hanedanlarını Hukuken istiflah etmiş olması sıfatıyla Muâviye’ye çevirdiler. Saltanat hakkını onlara sopa ile öğretmek icap etmedi.” (Wellhausen, 1963: 62-63) Wellhausen Suriye Araplarının yönetilmeye alışık oldukları için Emevî idaresini bu kadar kolay kabul ettiklerini söylemektedir. Bu konuyu sadece bir sebebe bağlamak yanlış olur. Uzun zamandan beri Ümeyyeoğullarından Muâviye’nin yönetimde olması, Muâviye’nin Hristiyan Kelb kabilesinden Meysûn ile evlenmesi, veliaht bırakılan halife Yezîd’e akraba olmaları gibi sebepler de etkili olmuştur. Wellhausen’in saydığı kabilelerden Kelb, Ezd ve Kudâa Yemen’den bu bölgeye göç ile gelmiş olan Kahtânî kökenli kabilelerdir.

Emevîler döneminde Irak kadar olmasa da yer yer isyanların olduğu bir diğer eyalet Mısır’dır. Özellikle de bu eyalete bağlı olan Kuzey Afrika merkezi iktidarı uğraştıran yerlerden biri olmuştur. Aslında buradaki çatışmaların ve isyanların en büyük nedeni merkezi hükümetin bölgede dengeleri sağlamak için getirdiği kabilelerin birbirleriyle çatışmalarıdır. Kuzey Afrika’nın fethinde ordunun çoğunluğu Yemenli kabilelerden oluşmaktaydı. İktidar daha sonra burada dengeleri sağlamak adına bölgeye Kaysîleri de yerleştirmiştir. Böylece bu iki kabile arasında diğer vilayetlerde var olan çatışma ve rekabet bu bölgeye de taşınmıştır. Devlet rekabeti dengelemek ve çatışmaları kendi çıkarları doğrultusunda kullanmak için bazen bazı kabileleri başka bölgelere göç ettirme veya valileri değiştirme yoluna başvurmuştur. Özellikle de bölgede güçlenen kabilenin etkinliğini kırmak için rakip kabileden valiler atamıştır. (Wellhausen, 1963: 324)

Kuzey Afrika’ya yerleştirilen kabilelerin yanı sıra Irak bölgesinde baskıya maruz kalan ve oradan kaçarak bu bölgeye yerleşen bazı Hâricîler’in var olduğunu görmekteyiz. Hâricîler bu bölgenin eski sakinleri olan Berberîler arasında fikirlerini yaymaya başlamışlardır. Bölgeye atanan valiler hem Hâricîlerin faaliyetlerini önleme adına hem de Kaysî-Kelbî kabile dengesini sağlama adına çaba sarf etmek zorunda kalmışlardır. İfrîkiye ve Mağrib valisi Bısr b. Safvân el-Kelbî bu çabasında kısmen de olsa başarılı olmuştur. Bısr b. Safvân el-Kelbî’nin ölümünden sonra bölgeye atanan Ubeyde b. Abdurrahman kendisi gibi Kaysî olan devlet adamlarını göreve getirerek Kelbîlere baskı yapmaya başlayınca denge yeniden bozulmuştur. Hâricîler bölgedeki Kaysî-Kelbî çekişmesinden istifade ederek ayaklanmışlardır. (Yiğit, 2017: 111) Kabile mücadeleleri Kuzey Afrika’da çıkan Berberî-Hâricî isyanları bastırmaya gelen Suriyeli birliklerin Endülüs’e geçmeleri sebebiyle bu bölgeye de taşınmıştır ve bölgede sıkıntılara sebep olmuştur. (Yiğit, 2017: 113)

Son olarak Hicâz bölgesi özellikle de Muâviye’nin ölümünü müteakip Yezîd’in halife olmasından sonra Abdullah b. Zübeyr’in isyanına şahitlik etmiştir. Mekke’de halifeliğini ilan eden İbn Zübeyr’in isyanının bastırmak için Yezîd’in orduyu oluştururken Şam caddelerinde tellâlar çıkarıp asker topladığı ve orduya katılanların çoğunun Kelb kabilesinde olduğu Kaysîlerin bu orduya ve savaşa katılmadığı ifade edilmektedir. (Wellhausen, 1963: 73(Dipnot)) Kaysîlerin bu savaşta yer almayıp Kelbîlerin yer alması da ayrıca dikkatleri çeken bir husustur.

3.12. Emevî Devletinin Yıkılmasında Adnânî- Kahtânî Rekabetinin Etkisi

İbn Haldun'un devletlerin kuruluş ve yıkılış aşamasını açıklarken kullandığı temel kavram "Asabiyet" tir. İbn Haldun Arap toplumunda din ve asabiyet arasında etkileşim olduğunu, devletin mizacının ve içyapısının asabiyetle oluştuğunu, mizaç bozulduğu zaman yani asabiyet fesada uğradığı zaman mecburen devletin de bozulacağını ve yıkılıp gideceğini savunmaktadır. Devlet yıkılırken de yerine yeni ve güçlü bir asabiyet kuracak olan yeni bir devlet bırakacağını ifade etmektedir. (İbn Haldun, 2015: 385)

İbn Haldun'un bu düşüncesini Emevîler Devleti için düşündüğümüzde Muâviye'nin Ümeyyeoğulları adına Hz. Osman'ın (as) intikamını almak için yola çıktığını, Suriye bölgesinde gücünü Kelb kabilesine dayandığını, yani asabiyet temelli bir devlet kurduğunu söyleyebiliriz. Muâviye'nin kurduğu bu devletin yıkılışında asabiyet yani kabile kavgalarının etkili olduğunu görmekteyiz. Emevîler'in yıkılışından sonra kurulan Abbasîler Devleti de Abbasoğulları yani Hz. Muhammed'le (sav) aynı soydan gelmiş olmanın asabiyetini kullanmışlardır. Bu durum bize İbn Haldun'un bu düşüncelerinde isabetli olduğunu göstermektedir.

İbn Haldun dinî davetin asabiye dayanmadan gerçekleşmeyeceğini savunmaktadır. "Allah, istinad edeceği bir kavmi bulunmayan hiçbir kimseyi peygamber olarak göndermemiştir." rivayetiyle bu görüşünü delillendirmiştir. Ona göre bölük pörçük olan asabiyetler din sayesinde birleşmekte, din birliği nesep birliğini uyandırmakta ve bu güç sayesinde artan asabiyet toplumsal bir devrim yapacak kadar güçlenmektedir. Bu devrim sayesinde çölde yaşayan çobanlar ve bedevîler devlet ve hanedanlıklar kuracak kimselere dönüşmektedir. İbn Haldun asabiyet ve din arasında yardımlaşma, dayanışma ve tamamlayıcılık olduğunu söylemektedir. (İbn Haldun, 2015: 379-382; Câbirî, 2018: 236- 237)

İbn Haldun'un düşüncelerini yorumlayan Câbirî, İbn Haldun'un nesep kavramıyla kan bağına dayalı akrabalığı kastetmediğini söylemektedir. Câbirî nesebi "komşusu, akrabası veya bir tür nesep bağıyla kendine bağlı olan yakını zulme uğradığında kişinin bunu gururuna yedirememesine" sebep olan şey olarak tanımlamaktadır. Nesep kavramının ille de kan bağına dayalı akrabalık anlamına gelmediğini, nesebin sadece topluluğun ayırt edici bir nişanesi olduğunu söylemektedir. (Câbirî, 2018: 214)

Ignaz Goldziher, bu konuda Câbirî'den tamamen farklı düşünmekte ve asabiyetin kabileciliğin bizzat kendisi olduğunu iddia etmektedir. Ona göre Adnânî-Kahtânî kabilelere mensup bazı şairlerin birbirlerinin kabileleri aleyhinde söyledikleri şiirler bunun bir kanıtıdır. Ignaz Goldziher, Adnânî-Kahtânî kabileler arasındaki düşmanlığın herkes tarafından bilindiğini söylemekte, bu düşüncesine düşmanlığın şairlerin şiirlerine konu olmasını delil getirmektedir. Ona göre kabile çekişmesinin ne zamandan beri var olduğu bilinmemekle birlikte bu çekişmelerin sebebi din değildir. Kabile anlaşmazlıklarının yansımalarının siyaset, edebiyat ve sosyal hayatta çok canlı bir şekilde görüldüğünü açıklamaktadır. Şairlerin kabile çekişmelerini körüklediklerini, birbirlerini küçük düşürme adına ne kadar ileri gidebildiklerine örnekler vermektedir. Mesela Ezd kabilesini kötülemek isteyen bir şairin tüm Yemenli kabilelere saldırdığını söyleyerek şu beyitleri örnek olarak vermektedir: (Goldziher, 2019: 132, 136-137)

"Kahtân'ın korkak ve sünnetsiz adamlarından bir cedde intisab edeceklerine, siyahîye intisab etsinler daha hayırlıdır."

Ignaz Goldziher, şiir kullanılarak kendi kabilesinin üstün olduğunu kanıtlama konusunda Adnânîlerin en güçlü şairinin Kümeit b. Zeyd el-Esedî olduğunu söylemektedir. Kahtânî şairlerden

Hakîm b. Abbâs el-Kelbî ile atışmalarının meşhur olduğunu, Kûmeyt'in 300 mısralık "el-Müzehhebe" adlı kasidesinin Kahtânîleri bu yarışta olumsuz anlamda derinden etkilediğini kaydetmektedir. Kûmeyt'in şiirinden örnek olması adına şu beyitleri paylaşmaktadır: (Goldziher, 2019: 138; Sarıçam, 1997: 275)

"Ben Nizâr'ın (Kuzey Arap kabilelerinin cedleri olan Mudâr ve Rebî'a'nın) iki oğlu müstesna insanları âdi ve alçak buldum."

İslam'dan önceki Araplar arasında Adnân ve Kahtân isimleri büyük atalar olarak bilinmekteydi ve Araplar bu konuda daha sonra yazılan ensâb kitaplarında ele alındığı kadar detaylı bilgiye sahip değillerdi. Bu şekilde detaylı bilgilerin ensâb kitaplarına girmesi Emevî Devletinin başlangıç zamanına rastlamaktadır. Adnânî-Kahtânî köklerine dayanan büyük boyutlu kabile asabiyeti İslam'dan sonra özellikle Hz. Ali (ra) ile Muâviye arasındaki mücadelede belirginleşmeye başladı. (Apak, 2017: 37)

Wellhausen bazı modern tarihçilerin Kaysî ve Kelbî düşmanlığının İslam öncesine kadar gittiğini iddia ettiklerini ama bu durumla ilgili İslam öncesi rivayetlerde herhangi bir ize rastlanmadığını söylemektedir. Wellhausen bu iki büyük kabile arasındaki düşmanlığın Suriye'nin fethinden sonra bu bölgeye gelip yerleşen Kaysîler ile İslam dininin ortaya çıkmasından önce gelen Kelbîler arasında başladığını söylemektedir. Yani önce gelen ile sonradan gelen arasındaki rekabetten ibaret olduğunu açıklamaktadır. (Wellhausen, 1963: 85) Bu istikamette fikir bildiren diğer bir âlim ise A. Aziz Dûrî'dir. O bölgelerde daha önceden yerleşmiş olanlar ile yeni gelenler arasında bir çatışma yaşandığını, bu çatışmanın da kabile asabiyetini canlandırıldığını kaydetmektedir. (Dûrî, 1991: 16-17)

Abdülaziz ed-Dûrî, İslam Tarihinde Emevî döneminin kabilevî bir özellik taşıdığını, kabile asabiyeti ve Yemenî- Mudarî çekişmesinin İslam'dan önce var olan rekabetin devamı olduğu görüşünün yanlış olduğunu savunmaktadır. Ona göre Emevî döneminin başından itibaren fetihlerle yeni yerlere göç edip gelen kabile toplulukları medenî topluluklara dönüşmüşlerdir. O bölgelerde daha önceden yerleşmiş olanlar ile yeni gelenler arasında bir çatışma yaşanmıştır. Dûrî, İslam'dan önce kabileler arasındaki mücadelenin sebepleri arasında su kaynakları, otlaklar gibi az olan yerleri paylaşma ya da intikam alma gibi sebeplerin olduğunu söylemektedir. Ama bu kabile mücadelelerinin sebeplerinin daha sonra farklı bir boyut aldığını, kabilelerin artık otorite ve devlet içinde güç kazanma amaçlarıyla mücadele ettiğini savunmaktadır. Dûrî, bu durumun daha önce olmadığını Emevîler ile ortaya çıktığını, kabilevî mücadelelerin Kuzeyli- Güneyli olarak değil de eski- yeni veya bedevî-yerleşik kabileler arasında olduğunu iddia etmiştir. (Dûrî, 1991: 16-17)

Arapların kabilelerine bağlılıkları bilinen bir gerçekliktir. Hz. Muhammed (sav) adalet ve eşitliğe çağıran İslam dinini tebliğ etmeye başladığında Arapların arasındaki kabile bağlılıklarındaki aşırılıkları ortadan kaldırmaya çalışmıştır. Hucurât Suresi 13. ayette **"Ey insanlar! şüphe yok ki, biz sizi bir erkek ve bir dişiden yarattık ve birbirinizi tanımanız için sizi boylara ve kabilelere ayırdık. Allah katında en değerli olanınız, O'na karşı gelmekten en çok sakımanızdır. Şüphesiz Allah hakkıyla bilendir, hakkıyla haberdar olandır."** (el-Hucurât 49/13) mesajıyla üstünlüğün kabilede değil takvada olduğuna vurgu yapılmıştır. Hz. Muhammed (sav) vefat ettiğinde geride kardeşlik ve eşitliğe dayanan bir toplum bırakmıştır. Hz. Ebu Bekir (ra) ve Hz. Ömer (ra) dönemlerinde bu toplum düzeninin korunması için çok dikkatli davranılmıştır. Hz. Osman (ra) halife olduğunda önemli görevlere ve memurluklara Emevî ailesinden kişileri getirdiğinde, İslam öncesinde var olan Emevî-Hâşimî kabile çekişmesinin tekrar canlanmasına sebep olmuştur. Dört Halife dönemi İslamî şuurun hâlâ canlı olduğu bir dönem olduğu için, İslamî

şuur asabiyet şuurunu bastırmıştır. Fakat Muâviye, Hz. Osman (ra) döneminde küllerinden doğan Emevî- Hâşimî çekişmesini kendisi ve Ümeyyeoğulları ailesi için fırsat bilmiştir. (Delice, 1998: 199-200)

Muâviye b. Ebû Süfyan'ın halifeliği ele geçirmesi ile İslam toplumunda bölünmeler başlamış, oğlu Yezîd b. Muâviye'yi veliaht tayin etmesiyle de bu bölünmeler derinleşmiştir. Kebelâ Faciası, Hârre Olayı ve Mekke Muhasarası toplumun dinî-siyasî olarak ayrılmasına sebep olmuştur. Emevî halifelerin Adnânî-Kahtânî ya da Mudarî-Yemenî kabileler arasında taraf tutmaları yönetim zafiyeti oluşturmuştur. Devletin Haricî, Şîi ve Mevâli gruplarına kötü muamelesi sebebiyle de toplumun çoğunluğu devlete muhalif konumuna gelmiştir. Robert Mantran Emevî Devletinin kurucusu Muâviye'nin Hz. Muhammed (sav) ve ilk iki halifenin kurduğu teokratik devlet yapısını, Arap aristokrasisinin hâkim olduğu dünyevî bir devlet yapısına dönüştürdüğünü söylemekle birlikte devletin temelinde var olan dinî prensiplerin göz ardı edilmediğini iddia etmektedir. (Mantran, 1981: 102)

Emevî Devletinin kurucusu olan Muâviye siyasî zekâsı ve takip ettiği politikalar sayesinde kabileler arasındaki dengeyi çok iyi korumuştur. Bu konuda kendisine Hz. Ömer'i (ra) örnek almıştır. Torunu II. Muâviye'nin halifeliği bırakması sebebiyle Câbiye'de yapılan toplantıda Yemenî/Kahtânî kabilelerin Mervân b. el-Hakem'i desteklemesi, Mudarî/Adnanî kabilelerin ise Abdullah b. Zübeyr'i desteklemeleriyle kabile mücadelesinin fitili ateşlenmiş olundu. Bu iki büyük kabile arasında var olan mücadele devletin yıkılışına kadar devam etmiştir. Halifelerden bazılarının iki taraftan birini açık açık desteklemeleri de bu mücadelenin şiddetlenmesine sebep olmuştur. Hişâm b. Abdülmelik döneminden sonra bu kabilelerin mücadelesi iyiden iyide gün yüzüne çıkmıştır. Kahtânî- Ezd kabilesine mensup Yezîd b. Mühelleb isyanı bastırılırken bu kabileden çok sayıda kişinin öldürülmesi düşmanlığı körüklemiştir. Velîd b. Yezîd'in Kahtânî-Becîle kabilesine mensup Hâlid b. Abdullah el-Kasrî'nin öldürülmesi emrini vermesi ve Yemenî kabilelere mensup devlet adamlarını görevlerinden uzaklaştırması Yemenî kabilelerin muhalefetini arttırmıştır. Emevîlerin son halifesi Mervân Yemenîlerin düşmanlığı yüzünden başkenti değiştirmek zorunda kalmıştır. Yemenî kabileler Emevî Devletine karşı başlatılan Abbâsi davetine katılmışlar ve bu ortaklıkları devletin yıkılışını hızlandırmıştır. Başta bu devletin kurucu unsurlarından olan Yemenî kabileler Emevî Devletinin yıkılışında da rol oynamışlardır. (Yiğit, 2017: 135-136)

Mercirâhit Savaşıyla fitili yakılan kabile çatışmaları Emevî Devletinin farklı eyaletlerinde farklı kabileler arasında gün yüzüne çıkmaya devam etmiştir. Basra'da Temîm ve Rebîa kabileleri arasında eskiden beri var olan düşmanlık canlanmıştır. Muâviye'nin son dönemlerinde Kahtânî Ezd kabilesinin bu bölgeye yerleştirilmesiyle kabile blokları arasında gruplaşmalar ortaya çıkmıştır. Rebîa kabilesi Ezd kabilesini, Temîm kabilesi Kays'ı desteklemiştir. (Wellhausen, 1963: 99)

Goldzîher, Güney Arapları/Kahtânî ve Kuzey Arapları/Adnânî arasındaki anlaşmazlıkların Kureyş kabilesi ve Güney Araplarından olan Ensâr'ın iktidar kavgasının sonucu olarak görme eğilimindedir. Biz bu fikrin isabetli olmadığı düşünmekteyiz, Ensâr'a yapılan bir haksızlık olduğunu düşünmekteyiz. Goldzîher, bu rekabetin başlangıcı olarak da 1. asrın ikinci yarısını vermektedir. (Goldzîher, 2019: 152, 157) Annesi Kahtânî/Kelb kabilesinden olduğu için, dayılarının da etkisinde kalarak Kahtânî yanlısı bir politika takip ettiği iddia edilen Yezîd b. Muâviye zamanında gerçekleşen Harre Olayı'nda Medine'de bulunan çoğunluğu Kahtânî/ Evs ve Hazrec kabilelerinden yani Ensârdan olan sahabeyi öldürmesi Emevîlerin yaptığı hatalardan biridir. Bu isyanı bastırmak için başkent Şam'dan gönderilen ordunun bel kemiğini devlete kuruluşundan beri destek veren, kurucu unsur olan Kahtânî/Kelb kabilesi oluşturmaktadır. Annesi Kahtânî olan,

izlediği siyaset Kahtânî/Kelb kabilesi merkezli olan Yezîd'in, Kahtânî olan Ensâr'dan Evs ve Hazrec kabilelerinin öncü olduğu isyanı bu şekilde kanlı bir şekilde bastırması Goldzîher'in Kureyş-Ensâr ayrışmasıyla kabile mücadeleleri başladı fikrini çürüttüğünü düşünmekteyiz. Devleti yöneten aile Ümeyyeoğulları da Adnânî/Kureyş kabilesine mensupturlar. Ama iktidarlarını Şam'da bulunan ve aralarındaki ilişkiyi evlilik bağıyla güçlendirdikleri Kelb kabilesine dayamışlardır. Kureyş kabilesi bütün bu rekabetlerin üzerinde bir konuma sahiptir. Aslına Adnanî olan Kaysîler onlara soy olarak Kahtânî olan Kelbîlerden daha yakınlardı. Emevî halifeleri Kureyş kabilesine mensup oldukları için Adnanî-Mudarî oluyorlardı. Yemenliler "*Halife olmasaydı Kudâa (Kahtânî) efendi, Kays (Adnanî) köle olurdu.*" diyorlardı. (Taberî, 2021: 581; Wellhausen, 1963: 99)

Emevî halifeleri içinde kabile çekişmelerini izledikleri siyaset sayesinde iyi yönetenler ve bu çekişmeyi devletin lehine çevirenler olmuştur. Muâviye b. Ebû Süfyân, Abdülmelik b. Mervân, Hişâm b. Abdülmelik bu halifeler arasında sayılmaktadır. Bu halifelerin her birinin 20 yıl gibi uzun bir süre devleti idare ettiğini görmekteyiz. Yönetim sürelerinin uzun olması da bu otoriteyi kurmalarında etkili olmuştur. Halifeler hem Arap kabileler arasındaki dengeyi hem de Arap olmayan Müslümanlar ile Araplar arasındaki hassas dengeyi korumaya çalışmışlardır. Araplar arasındaki asabiyet çekişmelerini önlemek için var olan savaşma potansiyelini fetih ve cihat etme yönünde kullanmışlardır. (Akçeten, 2001: 61) Fakat bu konuda başarılı olamayan halifelerin olduğunu yukarıda zikretmiştik.

Abdülmelik b. Mervân gibi güçlü halifeler kabileler arasındaki bu dengeyi gözeterek kabileler üstü bir politika takip etmişlerdir. Abdülmelik bu şekilde tarafsız hareket etmesine rağmen zaman zaman iki tarafın da suçlamalarına maruz kalmıştır. Ümeyyeoğulları devletin merkezi olan Suriye'de iktidarlarının gücünü dayandırdıkları Kelbîleri küstürmekten her zaman uzak durmuşlardır. Onların yardımı ve desteğiyle insanları kendilerine itaat ettirmişlerdi. Başkentte bir huzursuzluk çıkmasını istememişlerdir. O dönemde Horasan gibi uzak bölgelerde kabileler arasında başlayan parçalanmaların etkisi henüz merkeze etki edecek boyutlara ulaşmamıştır. (Wellhausen, 1963: 100)

Emevîler döneminde valilerin izlediği politikalar da kabile asabiyetinden kaynaklı problemleri etkilemiştir. Valilerin kendi kabilelerini tutmaları ve taraf olmaları diğer kabileleri kızdırmıştır. Aslında bu konuda halifelerin tavırları belirleyici olmuştur. Halifeler tarafsız kalamayan valilerinin arkalarında durdukları vakit bölge halkının öfkesiyle veya direk isyanıyla karşı karşıya kalmışlardır. Bu konuda ince bir siyaset takip edip tarafsız vali atamayı tercih eden halifeler iç siyasette daha az sorunla uğraşmıştır. Valileri hem Kaysîlerden hem de Yemenîlerden seçerek iki kabile arasında bulunan dengeyi korumaya çalışan ve bu kabilelerin güç, idare gibi konularda eşit olmaları konusunda dikkatli davranan halifeler başarılı olmuşlardır.

Hiz. Muhammed (sav) ve kısmen Dört Halife dönemlerinde küllenip unutulmaya başlanan asabiyet duygusu Emevîler döneminde tekrar canlanmış, Araplar ile diğer Müslümanlar arasında yapılan ayrımcılık Cahiliye taassuplarının tekrar ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Hiz. Osman döneminde başlayan ve Emevîler döneminde zirve yapan Arapların diğer milletlerden üstün olduğu görüşünü savunan gruplar ortaya çıkmış olmakla birlikte Emevîler döneminde kabile üstünlüğünden ırk üstünlüğüne geçiş başlamıştır. (Demircan, 2015: 50) Emevîler döneminde ortaya çıkan Kahtânî- Adnanî kabilelerinin çekişmelerine ek olarak Mevâlî sınıfının da ortaya çıkmasıyla her alanda kabile tutuculuğunun etkili olduğu bir dönem başlamıştır. Emevî halifeleri bu kabile çekişmeleri ve isyanlarda Hristiyan kabileleri askerî güç olarak kullanmışlardır. Mesela Harran bölgesi Hristiyanlarından Tağlibliler yurtlarına gelip yerleşen Kaysîlere karşı Emevîlerin yanında

yer almışlardır. Tağlib kabilesi Adnanî olmaları sebebiyle ilk önce Hz. Ali tarafında olmayı tercih ederlerken, Muâviye'nin Hıristiyanlara iyi davranması sebebiyle taraf değiştirmişlerdir. Harran bölgesi Kaysî, Kelbî ve Tağlib kabilelerinin güç savaşlarının bitmediği bir bölge olmuştur. (Yüksel, 2017: 128-129; Aslan, 2012: 175) Son halife Mervân b. Muhammed'in başkenti Harran'a taşınması, sırtını Kaysîlere dayaması da Emevîler'i yıkılmaktan kurtarmamıştır.

Ali Delice (Aksu) doktora tezinde Emevî Devletinin yıkılış nedenleri şu şekilde sıralamaktadır: (Delice, 1998: 195-219)

- 1-Veliahtlık ve Emevî ailesinin mücadelesi
- 2-Kabile asabiyet çekişmeleri
- 3-Arapçılık taassubu ve Emevî Devletinin Mevalî politikası
- 4-Mezhebî ihtilaflar ve isyanlar
- 5-Bazı halifelerin sorumsuz yaşantıları
- 6-Devletin sınırlarının genişlemesi

Emevîlerin yıkılış sebepleri arasında kabile mücadelelerinin tekrar ortaya çıkmasının büyük bir yeri vardır. Muâviye bu dengeleri çok iyi kullanmış ve kabilelerin güçlerini devletin lehine çevirmiştir. Ama özellikle Mervân b. el-Hakem'in kendisinden sonra sırayla halife olması için iki veliaht tayin etmesi kabileler arasındaki düşmanlığı ve rekabeti daha da çıkmaza sokmuştur. Başa geçen halifeler dönüşümlü olarak Yemenî-Mudarî ya da Güneyli-Kuzeyli Araplar diye isimlendirebileceğimiz gruplara iktidarının gücünü dayama ihtiyacı duymuşlardır. (Aycan ve Sarıçam, 2002: 94)

Emevîler döneminde Arap kabileleri arasındaki Yemenî- Mudarî çekişmesi Irak ve Horasan gibi farklı kabilelerin oluşturduğu şehirlerde isyanların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Basra ve Horasan'da Temîm kabilesi çoğunlukta bulunuyordu. Temîm kabilesinin başlarda Kays kabilesi ile ilişkileri iyi olmamakla birlikte daha sonraları Kaysîlerle Mudar'da birleşerek, Kaysîlerin düşmanları olan Ezd kabilesine karşı onların yanında yer almışlardır. Suriye'de bulunan Kudâalılar ise Yemenli kabileler ile (Ezd ve Kelb) birleşmiştir. (Wellhausen, 1963: 32-33) Bu şekilde kabile blokları belirginleşmiştir. Bazı halifeler bu kabileler arasında denge kurmayı başarabilmiştir. Ama devletin son zamanlarında kabilelerin devleti ele geçirmek için yaptıkları mücadele devletin yıkılışını hızlandırmıştır. (Demircan, 2015: 49-50)

Wellhausen Emevî dönemindeki muhalif hareketlerin (Şiiler, Haricîler, Sebeîler vb.) tek başına devlete çok zarar veremediğini fakat bu hareketlerin Arap kabile rekabetiyle birleşince tehlikeli bir hâl aldıklarını söylemektedir. Kabileler arası bu rekabetin eyaletlerde valiler tarafından da beslendiğini, valilerin kabilelerin askerî gücüne ihtiyaç duyması sebebiyle bunu yapmak zorunda kaldıklarını ifade etmektedir. Ona göre valilerin çok azı kabileler arasındaki dengeyi kurabilmiş, kabilelerden birine sırtını dayayan vali iktidarını bu kabileyle paylaşmak zorunda kalmış ve bu durum da rekabeti körüklemiştir. Eyaletlerden Basra'ya bağlı Horosan'da kabile rekabetinin çok fena bir durumda olduğunu, valilerden İbn Hâzim ile Kaysîlerin yükseldiğini, Mühelleb ile de Ezdîlerin yükseldiğini, en sonunda Ezd-Rebiâ, ile Kays-Temîm kabile blokları arasında iktidara sahip olma kavgasının hâkim olduğunu söylemektedir. Suriye ve Mezopotamya'da ise İbn Zübeyr ve Ümeyyeoğullarının halifelik kavgasında Kaysîlerin İbn Zübeyr'i, Kelbîlerin Ümeyyeoğullarını tutmasıyla kanlı bir mücadelenin başladığını kaydetmektedir. Kaysîlerin Suriye ve Horosan'da Sakîf kabilesi sayesinde büyük bir güç elde ettiğini söylemektedir. (Wellhausen, 1963: 32)

Abbâsi ihtilalinin Irak ve Horosan'da taraftar bulması tesadüf değildir. Bu bölgeler baştan beri Arap-Mevâli ve Kaysî-Yemenî çekişmelerinin merkezi olmuştur. Abbâsi davetine katılanlar arasında muhalif durumuna düşen Yemenîlerin de olması şaşırtıcı değildir. Abbasî propagandasının Horasan'ı merkez olarak seçmesinde etkili olan sebeplerden biri de Yemeni- Mudarî çekişmesinin bölgedeki halkı yıpratmasıdır. Abbasî hareketini Horasan'da yaymak için seçilen 12 Nâkib arasından Süleyman b. Kesîr el-Huzaî, Kahtabe b. Şebîb et-Tâî, İsa b. Ayan el-Huzaî, Mâlik b. Heysem el-Huzaî Yemenî kabilelere mensuptur. (Akçeten, 2011: 134-135) Abbâsi kuvvetleri ile halifenin ordusu Zap suyu kenarında karşı karşıya gelmiştir. Halife Mervân b. Muhammed'in ordusu daha kalabalık olmasına rağmen ordu içinde bulunan Kaysî-Yemenî çekişmesi yüzünden Abbâsi kuvvetlerine yenilmişlerdir. Kaysî kabilelerin desteği ile iktidarı ele geçiren, başkenti Kaysîlerin merkezine taşıyan, Yemenî isyanlarını kanlı bir şekilde bastıran halife Mervân b. Muhammed'i Yemenî kabileler zor anında yalnız bırakmışlardır. Halife Mervân b. Muhammed yapılan Zap Suyu Savaşında ölmüş ve Emevî Devleti yıkılmıştır. (Yiğit, 2017: 133; Apak, 2015: 251-254)

Wellhausen Arapların hakimiyeti Mevâli ile paylaşmak istemediğini ama kendi aralarında da anlaşamadıklarını, devlet kademelerinde dağıtılan görevlerin hep kendi kabile mensuplarında kalmasını istediklerini, Arapların bitmeyen kabile asabiyeti hastalığının Emevî Devletinin tahtını salladığını söylemektedir. (Wellhausen, 1963: 238)

Hamdî Şâhîn, kabile asabiyetinin canlandırılmasından Emevîlerin sorumlu olmadığını, kabileciliğin Araplara ait eski bir gelenek olduğunu, İslam'ın ilk yıllarında bu duyguyu gizledikleri, Dört Halife döneminden sonra fetihler sonucunda Arapların konum ve itibarlarındaki değişimler sebebiyle kabileciliğin yavaş yavaş tekrar gün yüzüne çıktığını, siyasî ayrışmalar ile bu duygunun güçlendiğini söylemektedir. Emevî halifelerinin bu tehlikenin baştan beri farkında olduklarını ve birçoğunun asabiyeti kontrol altına almada çaba harcadığını ifade etmektedir. (Şâhîn, 2019: 420-421) Hamdî Şâhîn, halifelerin siyasî üstünlük sağlamak için kabile anlaşmazlıklarını kullandıkları iddiasının yanlış olduğunu ifade ederek, bu imkânı bildikleri halde sadece en zor durumlarında kabile anlaşmazlıklarını kullandıklarını, kabileleri karşı karşıya getirip çatıştırmak yerine onları uzlaştırma yoluna gittiklerini söylemektedir. (Şâhîn, 2019: 422)

Hamdî Şâhîn, Emevî asrındaki kabile asabiyetinin abartıldığı kadar olmadığını, toplumda en belirleyici etken olmadığını, bu topluma İslam dininin pek çok ortak değer kazandırdığını, Müslümanların tek bayrak altında yaşadığını ve bu sebeple ortak amaçlarının olduğunu, savaş ve fetihlerde düşmana karşı aynı orduda yer aldıklarını aktarmaktadır. Kabile asabiyetinden çok bölge asabiyetinden bahsedilmesi gerektiğini söyleyerek, Yezîd b. Muâviye'nin ölümünün ardından Temim, Ezd ve Rebîa kabileleri arasındaki anlaşmazlık üzerine, Temim kabilesi reisi Ahnef b. Kays'ın şu sözünü örnek göstermektedir: *"Sizler bizim din kardeşimizsiniz, evlilik akrabalığında ortaklarımızınız, soyda kardeşlerimizsiniz, komşularımızınız ve düşmana karşı elimizsiniz. Allah'a yemin olsun ki Basra'nın Ezdi (Ahnef Basralıdır), bize Kûfe'nin Temim'inden daha sevimlidir. Kûfe'nin Ezdi de bizce Şam'ın Temim'inden daha soylu ve itibarlıdır. Öfkeniz kontrol altına alınırsa ve içinizdeki haset atılırsa mallarımızda ve akıllılarımızın zenginliğinde sizin için de refah ve bolluk vardır."* (Taberî, 2021: 561-562; Şâhîn, 2019: 424)

Ira M. Lapidus, 743 yılında Hişâm b. Abdülmelik'in ölümünden sonra Emevî Devletinin çöktüğünü, Şiîler, Abbasîler, Haricîler, kabile taassubu ve devlete küstürülen eski yöneticilerin bunda etkili olduğunu düşünmektedir. (Lapidus, 2005:113) Emevî Devletinin yıkılışında etken olan

birçok şey vardır. 100 yıla yakın hüküm süren bir devletin yıkılışını sadece bir olaya ya da bir kişiye bağlamak yanlış olacaktır.

4. SONUÇ

Yapmış olduğumuz araştırmalar neticesinde ulaşılmış olduğumuz sonuçları şu şekilde sıralayabiliriz:

Hız. Muhammed (sav) Araplar arasında var olan kabile asabiyetini akide bağına çevirmek için, kabile savaş potansiyellerini cihat düşüncesine yönlendirmek için çok çaba sarf etmiş ve başarılı olmuştur. Kabileler üstü bir ümmet oluşturmıştır.

Hız. Ebu Bekir'in (ra) halifeliğinin ilk döneminde gerçekleşen Ridde Olaylarından sonra Arap toplumu tekrar ümmet bilinci içinde birleşerek cihada yönlendirilmiştir.

Hız. Ömer'in (ra) halifeliği döneminde de cihat devam etmiş, Hız. Ömer'in güçlü yönetimi sayesinde kabileler arası denge bozulmamıştır.

Hız. Osman (ra) döneminde Emevî ailesinin yönetimde baskın olması halk arasında rahatsızlığın başlamasına neden olmuştur. Hız. Osman'ın öldürülmesi ile İlk Fitne gerçekleşmiştir. Kökleri İslam öncesine dayanan Emevî- Hâşimî mücadelesi tekrar diriltilmiş oldu.

Kabile çatışmalarının tarihi İslam öncesine kadar gitmektedir. İslam dönemindeki olayları öncesinden kopuk değerlendiremeyiz. Emevî dönemi de kendinden önceki dönemlerden kopuk değildir. Kabile çatışmaları bu dönemde tavan yapmış ama bunun tarihi, sosyolojik, kültürel arka planı iyi okunmalıdır.

İslam toplumunda İslamî ilke-Kabilevî taassuplar, Yeni-Eski, Kabile-Ümmet/Devlet kavramları arasında çatışmalar ve cepheleşmeler olmuştur. Bu çatışmalar merkezî idare zayıfladığında ya da fırsatı bulunduğu gün yüzüne çıkmıştır. Emevî dönemindeki kabile asabiyeti bu çatışmaların tarihi arka planı ve nedenleri bilinmeden açıklanamaz.

Yemenî-Mudarî yani Adnanî-Kahtânî kabileler arasındaki çatışmaların boyutu İslam öncesi dönemde su kaynaklarını kullanma, kan davaları, otlakları paylaşamama, intikam alma gibi nedenlere dayanırken; Emevî döneminde devlet içinde nüfuz kazanma yarışına dönüşmüştür.

Kuzey Arabistan'a farklı sebeplerle göç eden Güney Arabistan sakinleri yani Kahtânîler hem Yemen'de daha önce yaşamış ve soyları tükenmiş Arab-ı Bâide adı verilen Âd, Semûd, Medyen, Tasm, Amâlika gibi kavimlerin mirası olan kültür ve medeniyetlerini hem de Yemen bölgesi ticaret yolları üzerinde olduğu için Hindistan, Mısır, İran, Bizans gibi kadim kültürlerden elde ettikleri birikimleri Kuzey Arabistan'a taşımışlardır.

Emevî halifeleri hanedan çekişmeleri, iktidarın nimetlerini ele geçirme ve kaybetmeme hırsı gibi nedenlerle bir kabileye sırtını dayama mecburiyetinde kalmıştır. Halife güçlü ve siyaset konusunda yetenekli ise -Muaviye gibi- bu kabile dengelerini iyi kullanarak devletin lehine çevirmiştir. Halife zayıf karakterli ve tecrübesiz ise bu kabile çekişmeleri arasında kalmış hatta iktidarını bile kaybeden olmuştur.

Farklı eyalet ve merkezlerde ikamet eden kabile odakları arasında güç savaşları olmuştur. Önce gelen ile sonra gelen arasındaki çatışmalarda merkezi yönetim bir tarafı seçmek zorunda bırakılmıştır.

Emevî Devletini sadece kabile çatışmalarından ibaretmiş gibi algılamak önyargılı bir yaklaşım olur. Çünkü Emevî Devletinin İslam kültür ve medeniyetine çok büyük katkıları olmuştur.

Emevî Döneminde Mevaliye bakış açısında Kabilevî önyargıların da etkisi vardır. Mevaliye karşı takınılan tavırlarda soy şerefine övmek vardı. Bu kabile merkezli Arap toplumunda normal bir davranıştı ama bu sosyal açıdan dışlanan Mevalilerin Emevî Devletine karşı yapılan ayaklanmalarda yer almasının sebeplerinden biri olmuştur.

Şam, Irak, Horasan gibi kabile asabiyetinin ve çatışmasının yoğun olduğu bölgelerde Emevî halifeleri sorunları güçlü valiler eliyle çözmeye çalışmışlardır. Ziyad b. Ebîh, Haccâc b. Yusuf,

Mesleme b. Abdülmelik, Hâlid b. Abdullah Kasrî gibi geniş yetkili valiler bu konuda başarılı olmuşlar ve tarihe geçmişlerdir.

Araplar fetihlere kabile biçiminde çıktılar. Kabile soyuna göre askerî divanlara kayıtları yapıldı. Fethedilen yeni yerlere yerleştirilirken kabile esasına göre yerleştirildiler. Bu gibi sebeplerle kabile bağları her zaman güçlü kaldı. Bu uygulamalar Emevîler döneminde de devam etmiştir.

Uzun süre görev yapan Emevî halifeleri -Muâviye, Abdülmelik b. Mervân, Hişâm b. Abdülmelik (20 yıl), Velid b. Abdülmelik (10 yıl)- kabile olgusunu daha iyi okuyup, daha iyi yönetmişlerdir.

Cihat faaliyetlerinin aktif olduğu halife döneminde içi karışıklıklar azalmıştır. Çünkü muhalifler potansiyel gücünü düşman olduğu kabileye karşı değil ganimet ve toprak kazanmaya vermişlerdir.

Kabile rekabetlerinde aynı ortak ataya sahip olmalarına rağmen aralarındaki düşmanlık sebebiyle “Düşmanımın düşmanı dostumdur.” mantığıyla davranan kabileler olmuştur. Mesela Rebîa ve Temîm kabileleri ikisi de Adnanîdir. Ama Rebîa, Kahtânî- Ezz kabilesini; Temîm, Adnanî- Kays kabilesini desteklemiştir. Mantıken Rebîa kabilesinin kendileri gibi Adnanî olan Temîm ve Kays kabileleri ile beraber hareket etmesi gerekirken Mudar ve Rebîa çekişmesinden dolayı Kahtânî-Ezz ile ittifak kurmuştur. Bu durum da kabilelerin ittifak kurarken soy bağına değil menfaatlerini ön plana çıkarmalarına örnektir. Bu konuya başka bir örnek de Muâviye’nin Şam’da Kahtânî-Kelb kabilesi ile ittifak olması gösterilebilir.

İslam Tarihinde Emevî Devleti ırkçı ve kabilevî yapısı sebebiyle ve devletin var olduğu 90 yıllık süreçte meydana gelen kanlı olaylar nedeniyle bütünüyle olumsuz değerlendirmelere maruz kalmıştır. İslam toplumuna yaptığı olumlu katkılar neredeyse görmezden gelinmiştir.

Halife güçlü olduğunda, atadığı valiler yetenekli ve disiplinli olduğu zaman, başkent Şam’da halifeyi destekleyen güçlü ordusu ve Kahtânî/Kelb kabilesinin desteği ile Emevîler devletin kabilecilik duygusuyla kaynaklanan bölgelerini kontrol altına almada başarılı olmuşlardır. Bu faktörlerden biri zayıfladığında devleti zor durumda bırakan olaylar gerçekleşmiştir.

Araplar arasındaki kabile taassubunu diriltiren Emevîler değildir. Arap tarihinde kabile asabiyeti hep var olmuştur. Hz. Muhammed (sav) döneminde kısa zaman da olsa görünmez olan kabile taassubu, Hz. Osman’a (ra) karşı isyanla birlikte katledilmesini takip eden olaylarda tehlikeli bir boyuta ulaşmıştır.

Emevî Devleti tarihi boyunca Kahtânî kabileler fetihlerde ve siyasî olaylarda etkin rol oynamışlardır. Özellikle Muâviye’nin damatları olduğu Kelb kabilesi ile Şam bölgesinde yaşayan Yemen kökenli diğer Kahtânî kabileler devlette söz sahibi olmuşlardır. Halifelerin siyasî tercihlerine göre eyaletlerde ve başkentte bazı zamanlar az, bazı zamanlar çok görevler almışlardır. Halifeler tarafından siyasî konjonktür gereği ikinci plana atıldıkları zaman da eski konumlarını geri elde etmek adına her şeyi yapmışlardır. Emevî Devletinin yıkılmasında etkili olan etmenlerden biri de kabile çekişmeleridir. Haneden ailesi arasındaki çekişme, Arap ırkçılığı, Mevâli politikası, Şiîlere ve Haricîlere yapılan baskılar vb. sebepler arasında kabile çekişmelerinin ne oranda etkili olduğunu tespit etmek zor görünmektedir. Ama Adnanî- Kahtânî veya Kaysî-Kelb kabileleri arasındaki anlaşmazlıklar devleti yıpratmış ve yıkılışa etkisi olmuştur.

KAYNAKLAR

- Ağırakça, A. (1996). Gassânîler. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 13, 397-398. ss.). TDV Yayınları. İstanbul.
- Ağırakça, A. (2009). Selûl. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 36, s. 451). TDV Yayınları. İstanbul.
- Ağırakça, A. (2016). *Ömer İbn Abdülaziz- İslâmî Toplumun Yeniden İnşâsı*. İstanbul: Akdem Yayınları.
- Ağırman, M. (1997). Hâris b. Kâ'b. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde. (Cilt 16, 197-198. ss.). TDV Yayınları. İstanbul.
- Akçeten, İ. H. (2001). *Devlet Geleneği Açısından Hişam b. Abdülmelik*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Aksu, A. (2000). Yezid B. Velid'in Hayatı ve Halifelîği. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. (4), 289-304.
- Aksu, A. (2020). *Haccâc b. Yûsuf-Tartışmaların Odağında Emevî Valisi*. İstanbul: Kudemâ Yayınları.
- Akyüz, V. ve Engin, N. (2007). Asr-ı Saadette Kölelik ve Cârîyelik. *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslâm* içinde, (Cilt 4, 177-190. ss.). Ensar Yayınları. İstanbul.
- Algül, H. (1995). Evs. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde. (Cilt 11, 541-542. ss.). TDV Yayınları. İstanbul.
- Algül, H. (1995). Ezd. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde. (Cilt 12, 46-47. ss.). TDV Yayınları. İstanbul.
- Algül, H. (1996). Gatafân (Benî Gatafân). *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde. (Cilt 13, s. 399). TDV Yayınları. İstanbul.
- Algül, H. (1997). Has'am. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde. (Cilt 16, 281-282. ss.). TDV Yayınları. İstanbul.
- Algül, H. (1998). Himyerîler. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 17, 62-63. ss.). TDV Yayınları. İstanbul.
- Altıntaş, R. (1996). *Bütün Yönleriyle Cahiliyye*. Konya: Ribat Yayınları.
- Apak, A. (2009). Emevîlerin Irak Siyaseti. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18(1), 103-128.
- Apak, A. (2005). Hz. Ali'nin İlk Dönem Siyasi Hadiselerdeki Rolü. *Marife Dergisi*, 5/1, 123-144.
- Apak, A. (2008). Sa'dü Huzeym. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 35, 434-435. ss.). TDV Yayınları. İstanbul.
- Apak, A. (2011). Tay. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 40, 187-188. ss.). TDV Yayınları. İstanbul.
- Apak, A. (2015). *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi-2 (Hulefâ-i Râşidîn Dönemi)*. İstanbul: Ensar Yayınları.
- Apak, A. (2015). *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi-3 (Emevîler Dönemi)*. İstanbul: Ensar Yayınları.
- Apak, A. (2016). *Erken Dönem İslâm Tarihinde Asabiyyet*. İstanbul: Ensar Yayınları.
- Apak, A. (2016). *İslâm Siyaset Geleneğinde Amr b. el-Âs*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Apak, A. (2017). *Kabile*. İstanbul: Endülüs Yayınları.
- Apak, A. (2017). *Kur'an'ın Geliş Ortamında Arap Toplumunu*. İstanbul: KURAMER Yayınları.
- Aslan, A. (2012). İslâmî Fetihten Emevî Devletinin Sonuna Kadar Diyâr-ı Mudar'da (Harran Bölgesinde) Arap Edebiyatı Çevresi. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17/27, 169-191.
- Atçeken, İ. H. (2013). Velîd II. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 43, 31-33. ss.). TDV Yayınları. İstanbul.
- Atçeken, İ. H. (2013). Yûsuf b. Ömer es-Sekafi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde. (Cilt 44, 22-23. ss.). TDV Yayınları. İstanbul.
- Avcı, C. ve Şentürk, R. (2001). Kabile, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde. (Cilt 24, s. 31). TDV Yayınları. İstanbul.

- Avcı, C. (2002). Kudâa (Benî Kudâa). *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde. (Cilt 26, 308-309. ss.). TDV Yayınları. Ankara.
- Avcı, C. (2002). Kûfe. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde. (Cilt 26, 339-342. ss.). TDV Yayınları. Ankara.
- Avcı, C. (2004). Me'rib. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde. (Cilt 29, 187-188. ss.). TDV Yayınları. Ankara.
- Avcı, C. (2009). Sudâ'. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde. (Cilt 37, 457-458. ss.). TDV Yayınları. İstanbul.
- Avcı, C. (2004). Mezhiç (Benî Mezhiç). *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde. (Cilt 29, s. 543). TDV Yayınları. Ankara.
- Aycan, İ. (1996). Haccâc b. Yûsuf es-Sekafî. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde. (Cilt 14, 427-428. ss.). TDV Yayınları. İstanbul.
- Aycan, İ. ve Sarıçam, İ. (2002). *Emevîler*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Aycan, İ. (1997). Emevî İktidarının Devamında Sakîf Kabilesinin Rolü. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 36(1), 119-141.
- Aycan, İ. (1999). Emevîler Dönemi İç Siyasî Gelişmeleri. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 39(1), 147-174.
- Aycan, İ. (2005). Muaviye. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde. (Cilt 30, 332-334. ss.). TDV Yayınları. İstanbul.
- Aycan, İ. (2006). Mühelleb b. Ebû Sufre. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde. (Cilt 31, 511-512. ss.). TDV Yayınları. İstanbul.
- Aycan, İ. (2006). Mühellebîler. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde. (Cilt 31, 513-514. ss.). TDV Yayınları, 2006. İstanbul.
- Aycan, İ. (2007). Rebîa. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde. (Cilt 34, 498-499. ss.). TDV Yayınları. İstanbul.
- Aycan, İ. (1995). Sakîf Kabilesi ve Taif Şehrine İslam Tarihi Açısından Bir Bakış. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 34(1), 209-235.
- Aycan, İ. (2011). Temîm (Benî Temîm). *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde. (Cilt 40, s. 418.). TDV Yayınları. İstanbul.
- Aycan, İ. (2014). *Saltanata Giden Yolda Muaviye Bin Ebî Süfyan*. Ankara: Ankara Okulu, Yayınları.
- Azimli, M. (2010). Süleym (Benî Süleym). *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde. (Cilt 38, s. 55). TDV Yayınları. İstanbul.
- Azimli, M. (2011). *Dört Halifeyi Farklı Okumak-1 Hz. Ebû Bekir*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Azizova, E. (2011). Tenûh. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde. (Cilt 40, 468-469. ss.). TDV Yayınları. İstanbul.
- Azizova, E. (2012). Teym b. Mürre (Benî Teym b. Mürre). *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde. (Cilt 41, 52-53. ss.). TDV Yayınları. İstanbul.
- Bakır, A. (1992). Basra. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde. (Cilt 5, 108-111. ss.). TDV Yayınları. İstanbul.
- Barlak, H. (2006). *Arap Kabilecilik Anlayışının Hz. Osman Dönemi Siyasi Gelişmelerine Etkisi* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.
- Becker, C. H. (1977). Cüheyne. *İslam Ansiklopedisi* içinde. (Cilt 3, s. 238). MEB Yayınları. İstanbul.
- Bekrî. (1998). *Câhiliye Arapları* (Çev. L. Öztürk.). İstanbul: İz Yayıncılık.
- Belâzürî. (2013). *Fütûh'ul Büldân- Ülkelerin Fetihleri* (Terc. M. Fayda.). İstanbul: Siyer Yayınları.
- Belâzürî, Ebû'l-Abbas Ahmed b. Yahyâ b. Cabir. (2020). *Ensâbü'l-Eşrâf* (ed. A. Demircan. çev. M. Akbaş ve M. K. Yılmaz.). İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Bozkurt, N. (1999). İbn Hübeyre. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 2, 83-84. ss.). TDV Yayınları. İstanbul.

- Brâu, H. H. (1979). Mezhiç. *İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 8, s. 205.). MEB Yayınları. İstanbul.
- Brâu, H. H. (1979). Tayy. *İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 12-1, 69-70. ss.). MEB Yayınları. İstanbul.
- Brockelmann, C. (1992). *İslâm Ulusları ve Devletleri Tarihi* (Çev. N. Çağatay.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail b. İbrahim el-Muğire el-Cu'fi. (2014). *Sahîhu'l-Buhârî*. İkinci Baskı Beyrut. Müessesetu'r-Risale.
- Buhl, Fr. (1977). Cürhüm. *İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 3, s. 248.). MEB Yayınları. İstanbul.
- Büyükcoşkun, K. (1991). Arabistan. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 3, s. 248). TDV Yayınları. İstanbul.
- Câbirî, M. Â. (2001). *Arap-İslâm Siyasal Aklı* (Çev. V. Akyüz.). İstanbul: Kitabevi.
- Câbirî, M. Â. (2018). *İbn Haldun'un Düşüncesi- Asabiyet ve Devlet*. (Çev. M. Çelik.). İstanbul: Mana Yayınları.
- Cevad A. (2018). *İslam Öncesi Arap Tarihi* (Çev. D. Hazer- F. Zengin.). Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Cide, Ö. (2018). Devlette Birliği Sağlama Örneği Ömer B. Abdülaziz. *Kilis Yedi Aralık Sosyal Bilimler Dergisi*. 8(15), 15-56.
- Çağatay, N. (1986). Zeyd b. Hârîse. *İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 13, s. 547). Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları. İstanbul.
- Çağatay, N. (1982). *İslam Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Çağrıçı, M. (1991). Arap. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 3, 316-321. ss.). TDV Yayınları. İstanbul.
- Çağrıçı, M. (1991). Asabiyet. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 3, s. 454). TDV Yayınları. İstanbul.
- Çelebi, A. (1997). *İslam Öncesi Mekke ve Tarih Anlayışımız*. İstanbul: Seriyye Kitapları.
- Çelik, S. (2003). Emevî Devlet Otoritesinin Tesisinde Haccac B. Yusuf Es-Sakafî'nin Fonksiyoner Rolü. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 19-35.
- Çelikkol, Y. (2016). *İslam Öncesi Mekke*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Çil, H. (2021). *H. Ömer Dönemi Ordu ve Ordugâhlar*. Kahramanmaraş: SAMER Yayınları.
- Delice, A. (1998). *Mervan b. Muhammed ve Emevî Devletinin Yıkılışı* (Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Demircan, A. (2011). Emevî Halifelerinin Evlilikleri. *İstem Dergisi*. 9(18), 243-261.
- Demircan, A. (2009). Sâmil. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 36, 75-76. ss.). TDV Yayınları. İstanbul.
- Demircan, A. (2015). *Ali-Muaviye Kavgası*. İstanbul: Beyan Yayınları.
- Demircan, A. (2019). *Cahiliye Arapları*. İstanbul: Beyan Yayınları.
- Demircan, A. (2018). *Emevîler*. İstanbul: Beyan Yayınları.
- Demircan, A. (2015). *İslâm Tarihi'nin İlk Döneminde Arap-Mevali İlişkisi*. İstanbul: Beyan Yayınları.
- Demirci, M. (2004). Emevîlerin Irak Valisi Hâlid B. Abdullah El-Kasrî'nin Hayatı ve Faaliyetleri. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*. 4(2), 61-74.
- Demiryürek, R. (1996). *Yezid b. Mühelleb ve Emevî Tarihindeki Yeri* (Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Dîneverî, Ebû Hanîfe Ahmed b. Dâvûd b. Venend. (2017). *el-Ahbârü't-Tivâl- Eskilerin Haberleri*. (Çev. Z. Akman ve H. S. Aytemür.). Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Durî, A. A. (1991). *İlk Dönem İslam Tarihi*. çev. Hayrettin Yücesoy. İstanbul: Endülüs Yayınları.
- Ebû İshâk İbrâhîm b. Muhammed el-İstahrî el-Fârisî. (2020). *Ülkelerin Yolları* (Çev. M. Ağarı.). İstanbul: Ayışığıkitapları.
- Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Ali en-Nasîbî el-Bağdâdî. (2021). *10. Asırda İslâm Coğrafyası* (çev. R. Şeşen.). İstanbul: Yeditepe Yayınları.

- Elmalılı M. Hamdi Yazır. (1992). *Hak Dini Kur'an Dili*. İstanbul: Elvan Ofset.
- Erdem, S. (1989). Amâlîka. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 2, 556-558. ss.). TDV Yayınları. İstanbul.
- Erkoçoğlu, F. (2011). *Emevî Devleti'nin Dönüm Noktası Abdülmelik Bin Mervân*. Ankara: TDV Yayınları.
- Erul, B. (2010). Talha b. Ubeydullah. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 39, s. 504). TDV Yayınları. İstanbul.
- Fayda, M. (1988). Abdülkays (Benî Abdülkays). *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 1, s. 248.). TDV Yayınları. İstanbul.
- Fayda, M. (1991). Âmir b. Sa'saa (Benî Âmir b. Sa'saa). *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 3, 66-67. ss.). TDV Yayınları. İstanbul.
- Fayda, M. (1991). Ammâr b. Yâsir. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 3, s. 75). TDV Yayınları. İstanbul.
- Fayda, M. (1992). Bâzân. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 5, 283-284. ss.). TDV Yayınları. İstanbul.
- Fayda, M. (1992). Becîle. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 5, s. 287). TDV Yayınları. İstanbul.
- Fayda, M. (1994). Devs. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 9, s. 253). TDV Yayınları. İstanbul.
- Fayda, M. (1998). Hemdân. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 17, 179-180. ss.). TDV Yayınları. İstanbul.
- Fayda, M. (1986). Hz. Ömer'in Divan Teşkilatı. *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi* içinde. (Cilt 2, s. 143,147). Çağ Yayınları. İstanbul.
- Fayda, M. (2001). Kahtân. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde. (Cilt 24, 201-202. ss.). TDV Yayınları. İstanbul.
- Fayda, M. (1982). *İslâmiyet'in Güney Arabistan'a Yayılışı*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Ferâhîdî, Halil b. Ahmed. (2002). *Kitâbü'l-ayn*, thk. Abdulhumeyd Hendâvî. Beyrut: Darü'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Fischer, A. (1977). Kahtân. *İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 6, 92-95. ss.). Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları. İstanbul.
- Fırlıklı, E. R. (1998). Hüseyin. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 18, 518-521. ss.). TDV Yayınları, İstanbul.
- Fidan, M. A. (2008). Yezid b. Abdülmelik Dönemi Üzerine. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 49(2), 339-355.
- Goeje, M. J. De. (1978). Arabistan. *İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 1, s. 474). Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları. İstanbul.
- Goldziher, I. (2019). *İslam Kültürü Araştırmaları-1*. (Çev. C. Tunç.). Ankara: Otto Yayınları.
- Gömbeyaz, M. Y. (2016). Emevîler Dönemi Bir Irak Genel Valisi Portresi: Ömer b. Hübeyre (Ö. 110/728). *Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3(2), 121-156.
- Gömbeyaz, M. Y. (2010). Muaviye b. Ebî Süfyan'ın Muhalliflerini Bertaraf Etme Yöntemleri. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19(1), 301-332.
- Grahmann, A. (1978). Mârib. *İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 7, 322-340. ss.). MEB Yayınları. İstanbul.
- Grohmann, A. (1987). Havlân. *İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 5, 377-378. ss.). Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları. İstanbul.
- Grohmann, A. (1978). Maâfir. *İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 7, 112-114. ss.). Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları. İstanbul.
- Grohmann, A. (1986). Yemen. *İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 13, s. 371). Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları. İstanbul.

- Guzmán, R. M. (2014). Arap Kabileleri, Emevî Saltanatı ve Abbâsî İhtilali. (Çev. Ali Aksu-Sena Kaplan,). *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 18(1), 257-498.
- Günaltay, Ş. (2013). *İslam Öncesi Araplar ve Dinleri*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Günaltay, Ş. (2015). *İslâm Öncesi Arap Tarihi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Güner, A. (1994). Dûmetülcendel. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 10, 1-2. ss.). TDV Yayınları. İstanbul.
- Halil, İ. (1985). *İslam Tarihi- Bir Yöntem Araştırması*. (Çev. U. Dalar,). İstanbul: İnsan Yayınları.
- Hamidullah, M. (2004). *İslâm Peygamberi*. (Çev. M. Yazgan,). İstanbul: Beyan Yayınları.
- Harman, Ö. F. (1991). Arim. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 3, 373-374. ss.). TDV Yayınları. İstanbul.
- Hâşimî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Habîb b. Ümeyye b. Amr. (2018). *el-Muhabber-Arap Kültürü*. (Çev. A. Apak ve İ. Güler,). Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Hatalmış, A. (2017). Emevî Halifelerinden Kaynaklı Ayrışmalara Karşı Ömer b. Abdülaziz'in İslam Toplumunu Yeniden İnşa Çabası. *Mukaddime*, 8(2), 331-350.
- Hatiboğlu, M. S. (2016). *Hilafetin Kureyşliliği*. İstanbul: OTTO Yayınları.
- Hitti, P. K. (1995). *Arap Tarihinin Mimarları*. (Çev. A. Zengin,). İstanbul: Risale Basın Yayın.
- Hitti, P. K. (1989). *Siyasî ve Kültürel İslam Tarihi*. (Çev. S. Tuğ,). İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Hodgson, M.G.S. (1995). *İslam'ın Serüveni*. (Çev. Heyet,). İstanbul: İz Yayıncılık.
- Işıltan, F. (1978). Mervân II. *İslam Ansiklopedisi* içinde. (Cilt 7, 778-780. ss.). MEB Yayınları. İstanbul.
- İbn Haldun. (2015). *Mukaddime*. (haz. S. Uludağ,). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- İbn Hanbel, Ahmed. (1995). *el-Müsned*. thk. Şuayb el-Arnaût - Adil Mürşid. 1. Baskı, Beyrut: Müessesetü'r-Risale.
- İbn Hayyât, Halife. (2019). *et-Târîh- İlk Kronolojik İslam Tarihi* (Çev. Ö. Sabuncu ve M. Sabuncu,). Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik el-Himyerî el-Meâfirî el-Basrî el-Mısırî. (2016). *es-Sîretü'n-Nebeviyye* (Çev. A. Öztürk,). İstanbul: Kahraman Yayınları.
- İbn İshâk, Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Yesâr b. Hıyâr el-Muttalibî el-Kureşî el-Medenî. (2018). *Hız Peygamber'in Hayatı ve Gazveleri* (Çev. A. Bakkal,). İstanbul: İlk Harf Yayınları.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî. (1994). *el-Bidâye ve'n-Nihâye Büyük İslâm Tarihi*. (Çev. Mehmet Keskin, vd.). İstanbul: Çağrı Yayınları.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dîneverî. (2020). *el-İmâme ve's-Siyâse- Hilafet ve Siyaset*. (Çev. C. Saylık,). Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- İbn Manzur, Ebû'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî. *Lisanü'l-Arab*. Kahire: Dârü'l-Mearif, trs.
- İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Meni' ez-Zühri. (2014). *Kitâbü't-tabakâtü'l-kebir*. (ed. A. Demircan. çev. M. K. Yılmaz. vd.) İstanbul: Siyer Yayınları.
- İbnü'l-Esir, Ebû'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim. (1991). *el Kâmil fi't-Tarih Tercümesi*. (Çev. A. Ağırakça, vd.). İstanbul: Bahar Yayınları.
- İrfan A. (2007). Rebîa. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 34, 498-499. ss.). TDV Yayınları. İstanbul.
- Kallek, C. (1995). Esed (Benî Esed). *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 11, s. 363). TDV Yayınları. İstanbul.
- Kallek, C. (1995). Eş'ar. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 11, 442-443. ss.). TDV Yayınları. İstanbul.
- Kapar, M. A. (1995). Eyyâmü'l-Arab. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 12, 12-14. ss.). İstanbul: TDV Yayınları.
- Kapar, M. A. (1995). Fezâre (Benî Fezâre). *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 12, s. 538). TDV Yayınları. İstanbul.

- Kapar, M. A. (1997). Hanîfe (Benî Hanîfe). *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde. (Cilt, 16, s. 42). TDV Yayınları. İstanbul.
- Kapar, M. A. (2003). Lahmîler. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 17, 54-55. ss.). TDV Yayınları. Ankara.
- Kapar, M. A. (2003). Meâfir (Benî Meâfir). *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 18, s. 200). TDV Yayınları. Ankara.
- Kara, C. (2001). *İslam Öncesinden Emevîler'in Sonuna Kadar Kelb Kabilesi* (Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Kazancı, A. L. (1992). Haccâc B. Yusuf Es-Sakafî. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 4(4), 118-127.
- Kelpetin, M. (2016). *İslâm Öncesi Güney ve Kuzey Arabistan*. İstanbul: KURAMER Yayınları.
- Kennedy, H. (2016). Bilâdu's-Şâm'da Kays-Yemenî Kabilelerin İhtilafının Kökenleri (Çev. F. Erkoçoğlu). *İlahiyat Araştırmaları Dergisi*. 6, 133-134.
- Kılıç, Ü. (2010). Kabile Asabiyeti Bakımından Yezid b. Abdülmelik'in Hilafeti. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 14(1), 51-69.
- Kılıç, Ü. (2013). Yezîd I. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 43, 513-514. ss.). TDV Yayınları. İstanbul.
- Kılıç, Ü. (2013). Yezîd II. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 43, 515-516. ss.). TDV Yayınları. İstanbul.
- Kılıç, Ü. (2016). *Tartışmaların Odağındaki Halife Yezîd*. İstanbul: Kayıhan Yayınları.
- Kırbıyık, K. (1997). Havlân. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 16, s. 537). TDV Yayınları. İstanbul.
- Kitabı Mukaddes*. (2013). İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları.
- Koyuncu, M. (2011). Yezîd b. Velîd b. Abdülmelik. *Tarih Dergisi*, 36.
- Koyuncu, M. (2013). Yezîd III. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 43, 516-517. ss.). TDV Yayınları. İstanbul.
- Köse, M. (2010). Sosyal Siyaset Kavramı ve Ömer b. Abdülaziz'in Sosyal Siyaseti. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 34, 34-75.
- Krekow, F. (1987). Huzâ'a. *İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 5, 622-624. ss.). MEB Yayınları. İstanbul.
- Krenkow, F. (1987). Hazrec. *İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 5, 415-416. ss.). MEB Yayınları. İstanbul.
- Krenkow, F. (1977). Kinde. *İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 6, 811-812. ss.). MEB Yayınları. İstanbul.
- Krenkow, F. (1979). Selûl. *İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 10, 463-464. ss.). MEB Yayınları. İstanbul.
- Kur'an-ı Kerim Meâli*. çev. Halil Altuntaş – Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 11. Basım, 2010.
- Kurt, H. (2004). Mervân II. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 29, 227-229. ss.). TDV Yayınları. İstanbul.
- Küçük, R. (1994). Ebû Sufre. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 10, s. 230). TDV Yayınları. İstanbul.
- Küçükaşçı, M. S. (2009). Sa'lebe. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 36, 27-28. ss.). TDV Yayınları. İstanbul.
- Küçükaşçı, M. S. (1997). Harre Savaşı. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 16, 245-247. ss.). TDV Yayınları. İstanbul.
- Küçükaşçı, M. S. (2002). Kinde (Benî Kinde). *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 26, 37-38. ss.). TDV Yayınları. Ankara.
- Küçükaşçı, M. S. (2009). Sakîf (Benî Sakîf). *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 36, 10-11. ss.). TDV Yayınları. İstanbul.
- Küçükaşçı, M. S. (2013). Zübeyd. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 44, 516-517. ss.). TDV Yayınları. İstanbul.
- Lammens, H. (1977). Cüzâm. *İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 3, 259-261. ss.). MEB Yayınları. İstanbul.

- Lammens, H. (1987). Haccâc b. Yûsuf. *İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 5(1.Kısım), 18-20. ss.). MEB Yayınları. İstanbul.
- Lammens, H. (1977). Kelb b. Vabara. *İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 6, 548-549. ss.). MEB Yayınları. İstanbul.
- Lammens, H. (1977). Kudâa. *İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 6, 950-951. ss.) MEB Yayınları. İstanbul.
- Lammens, H. (1978). Lahm. *İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 7, s. 6). MEB Yayınları. İstanbul.
- Lammens, H. (1978). Merc Râhit. *İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 7, 554-555. ss.). MEB Yayınları. İstanbul.
- Lapidus, I. M. (2005). *İslâm Toplumları Tarihi Cilt I (Hazreti Muhammed'den 19. Yüzyıla)* (Çev. Y. Aktay.). Ankara: İletişim Yayınları.
- Lewis, B. (2019). *Tarihte Araplar* (Çev. H. D. Yıldız.). İstanbul: Pegasus Yayınları.
- Mantran, R. (1981). *İslâmın Yayılış Tarihi* (Çev. İ. Kayaoğlu.). Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Mes'ûdî. (2020). *et-Tenbîh ve'l-İşrâf - Dünya Coğrafyası ve Tarihi* (Çev. M. Eser.). Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Mevdudî. (2006). *Tefhimu'l Kur'an*, Terc. Kurul. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Minkârî, İbn Seyyâr Ebû'l-Fazl Nasr b. Müzâhim et-Temîmî. (2017). *Vak'atu Sıffîn- Sıffîn Savaşı* (Çev. C. Saylık.). Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Mordtmann, J. H. (1987). Himyer. *İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 5, 487-490. ss.). MEB Yayınları. İstanbul.
- Müslim. b. el-Haccac el-Kuşeyri el-Nisâbü'rî. (2010). *Sahîh'u-Muslim*. Üçüncü Baskı. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife.
- Odabaşı, F. (2013). Yezid b. Mühelleb. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 43, 522-523. ss.). TDV Yayınları. İstanbul.
- Odabaşı, F. (1993). *Emevîler Döneminde Mühellebîler Ailesi* (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.
- Ongunyurt, E. (2001). *Süleyman b. Abdülmelik ve Zamânı* (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Öğmüş, H. (2012). *Câhiliyye Döneminde Araplar*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Önkal, A. (1993). Cüzâm. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 8, 149. s.). TDV Yayınları. İstanbul.
- Önkal, A. (1989). Akîl b. Ebû Tâlib. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 2, s. 264). TDV Yayınları. İstanbul.
- Önkal, A. (1992). Belî. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 5, 414-415. ss.). TDV Yayınları. İstanbul.
- Önkal, A. (1993). Cüheyne. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 8, s. 107). TDV Yayınları. İstanbul.
- Önkal, A. (1993). Cürhüm. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 8, s. 138). TDV Yayınları. İstanbul.
- Önkal, A. (1993). Dâr. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 8, s. 483.). TDV Yayınları. İstanbul.
- Önkal, A. (1998). Hazrec (Benî Hazrec). *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 17, s. 143). TDV Yayınları. İstanbul.
- Önkal, A. (1998). Hazrec. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 17, 143-144. ss.). TDV Yayınları. İstanbul.
- Önkal, A. (1998). Huzâa. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 18, 431-433. ss.). TDV Yayınları. İstanbul.
- Önkal, A. (2002). Kayn. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 25, s. 85). TDV Yayınları. Ankara.

- Önkal, A. (2002). Kays Aylân (Benî Kays Aylân). *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 25, 91-92. ss.). TDV Yayınları. İstanbul.
- Önkal, A. (2006). Mustalik (Benî Mustalik). *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 31, 360-361. ss.). TDV Yayınları. İstanbul.
- Özaydın, A. (1992). Bârık. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 5, s. 70). TDV Yayınları. İstanbul.
- Özaydın, A. (1992). Behrâ. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 5, s. 356). TDV Yayınları. İstanbul.
- Özaydın, A. (1995). Eşter. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 11, 486-487. ss.). TDV Yayınları. İstanbul.
- Özkuyumcu, N. (1998). Hişâm b. Abdülmelik. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 23, 148-150. ss.). TDV Yayınları. İstanbul.
- Özkuyumcu, N. (2002). Kelb. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 25, 203-204. ss.). TDV Yayınları. Ankara:
- Reckendorf. (1979). Evs. *İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 4, 418-419. ss.). MEB Yayınları. İstanbul.
- Reckendorf. (1979). Ezd. *İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 4, s. 430). MEB Yayınları. İstanbul.
- Sarıçam, İ. (1997). Kümeyt b. Zeyd el-Esedî ve Hâşimiyyât'ı-I-İslâm Tarihi Açısından Bir Değerlendirme). *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 36, 255-296.
- Sarıçam, İ. (2020). Müdlîc (Benî Müdlîc). *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 31, s. 472). TDV Yayınları. Ankara.
- Sarıçam, İ. (2006). Neha (Benî Neha'). *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 32, s. 535). TDV Yayınları. İstanbul.
- Sarıçam, İ. (2015). *Emevî- Hâşimî İlişkileri-İslâm Öncesinden Abbâsîlere Kadar*. Ankara: TDV Yayınları.
- Schleifer, J. (1979). Belî. *İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 2, 487-488. ss.). MEB Yayınları. İstanbul.
- Schleifer, J. (1987). Hemdân. *İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 5, 418-419. ss.). MEB Yayınları. İstanbul.
- Seligsohn, M. (1978). Âmalik. *İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 1, s. 392). MEB Yayınları. İstanbul.
- Seyithanoğlu, K. (1992). *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*. İstanbul: Çağ Yayınları.
- Sırma, İ. S. (1986). Yemen. *İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 13, s. 373). Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları. İstanbul.
- Şâhîn, H. (2019). *Emevîler ve Emevî Devleti İftiralar ve Gerçekler* (Çev. K. Koç.). İstanbul: Beka Yayıncılık.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî el-Bağdâdî. (2018) *Taberî Tarihi* (Çev. C. Saylık.). Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Taberî, Ebû Cafer Muhammed Bin Cerir. (2019) *Taberî Tarihi* (Çev. C. Saylık.). Ankara, Ankara Okulu Yayınları.
- Taberî, Ebû Cafer Muhammed Bin Cerir. (?). *Tarih-i Taberî* (Çev. M. F. Görtünca.). İstanbul: Sağlam Yayınevi.
- Temir, H. (2021). *Nesep Atlası*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakıf Yayınları.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre. (2013). *Sünenu 't-Tirmizî*. 1. Baskı, Beyrut: Müessesu'r-Risale.
- Tomar, C. (2013). Yemen. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 43, 401-406. ss.). TDV Yayınları. İstanbul.
- Üçok, B. (1968). *İslam Tarihi Emevîler-Abbâsîler*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Vâkıdî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkıd el- Vâkıdî el-Eslemî el-Medenî. (2016). *Hız Peygamber'in (sav) Savaşları* (Çev. M. K. Yılmaz.). İstanbul: İlk Harf Yayınevi.
- Vida, G. L. D. (1964). Nizâr. *İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 9, s. 333). MEB Yayınları. İstanbul.
- Vloten, G. V. (1986). *Emevî Devrinde Arab Hâkimiyeti, Şîa ve Mesîh Akîdeleri Üzerine Araştırmalar* (Çev. M. S. Hatipoğlu.). Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Watt, W. M. (2019). *Hazreti Muhammed - Peygamber ve Devlet Adamı* (Çev. E. Türközü.). İstanbul: İletişim Yayınları.

- Watt, W. M. (2016). *H. Muhammed Mekke’de* (Çev. S. Kalkan,). İstanbul: KURAMER Yayınları.
- Watt, W. M. (2017). *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri* (Çev. E. R. Fırlıklı,). İzmir: İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Watt, W. M. (2020). *H. Muhammed Medine’de* (Çev. S. Kalkan,). İstanbul: KURAMER Yayınları.
- Wellhausen, J. (1963). *Arap Devleti ve Sukutu* (Çev. F. Işıltan,). Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Wellhausen, J. (1996). *İslamiyetin İlk Devrinde Dinî- Siyasî Muhalefet Partileri* (Çev. F. Işıltan,). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Yıldız, H. D. (1991). Arap. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 3, s. 272). TDV Yayınları. İstanbul.
- Yıldız, H. D. (2000). İbnü’l-Eş’as, Abdurrahman b. Muhammed. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 21, 32-33. ss.). TDV Yayınları. İstanbul.
- Yıldız, H. D. (1986). Velid II. *İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 13, 297-298. ss.). MEB Yayınları. İstanbul.
- Yıldız, H. D. (1986). Yezid b. Abdülmelik. *İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 13, s. 410). MEB Yayınları. İstanbul.
- Yıldız, H. D. (1986). Yezid b. Mühelleb. *İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 13, 413-415. ss.). MEB Yayınları. İstanbul.
- Yılmaz, M. (2015). Emevî Valisi Haccâc B. Yusuf’un Zindanları. *İSTEM Dergisi*. 13(25), 3-29.
- Yiğit, İ. (1968). Abdülâziz b. Mervân. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 1, s. 192) TDV Yayınları. İstanbul.
- Yiğit, İ. (1995). Emevîler. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 11, 87-104. ss.). TDV Yayınları. İstanbul.
- Yiğit, İ. (2007). Ömer b. Abdülâziz. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde. (Cilt 34, 53-55. ss.). TDV Yayınları. İstanbul.
- Yiğit, İ. (2010). Süleyman b. Abdülmelik. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 38, 80-81. ss.). TDV Yayınları. İstanbul.
- Yiğit, İ. (2017). *Emevîler*. Ankara: İSAM Yayınları.
- Yüksel, M. (2020). Siyasî Despotizmden Uzak Müsamahakâr Bir Emevî İdarecisi Profili: Ömer b. Abdülâziz. *Van İlahiyat Dergisi*, 8(12), 27-48.
- Yüksel, M. (2016). Süleyman b. Abdülmelik Dönemine İlişkin Bazı Tespitler. *Mütefekkir Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, 3(6), 427-444.
- Yüksel, M. (2017). *Emevîler Döneminde Hristiyanlar*. Konya: Hikmetevi Yayınları.
- Zettersteen, K. V. (1987). Hişâm. *İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 5(1.Kısım), 540-541. ss.) MEB Yayınları. İstanbul.
- Zettersteen, K. V. (1977). Kûfe. *İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 6, 964-967. ss.). MEB Yayınları. İstanbul.
- Zettersteen, K. V. (1964). Ömer. *İslam Ansiklopedisi* içinde. (Cilt 9, s. 463). MEB Yayınları. İstanbul.
- Zettersteen, K.V. (1986). Yusuf b. Ömer. *İslam Ansiklopedisi* içinde. (Cilt 13, s. 440). MEB Yayınları. İstanbul.
- Zorlu, Cem. (2014). *İslam Tarihinde İlk İktidar Mücadelesi*. İstanbul: İz Yayıncılık.